
'DAT IS TOCH EEN IDIOOT VOORSTEL, MENEER ROEMER?'

DEBATSTRATEGIEËN OM HET *ETHOS* VAN DE TEGENSTANDER AAN TE VALLEN EN HET EIGEN
ETHOS TE BESCHERMEN

NAAM: PATRICK VAN DELFT

COLLEGEKAARTNUMMER: S1144251

E-MAILADRES: PATRICKVANDELFT91@GMAIL.COM

BEGELEIDER: DR. R. PILGRAM

WERKGROEP: MASTERSCRIPTIE TAALBEHEERSING

OPLEIDING: NEERLANDISTIEK

INLEVERDATUM: 12 MEI 2017

PLAATS: LEIDEN

STUDIEPUNTEN: 20 ETC

UNIVERSITEIT LEIDEN

SAMENVATTING

In het politieke debat bestaat de mogelijkheid om de tegenstander persoonlijk aan te vallen. De betreffende politicus heeft hiermee op het oog dat het *ethos* van de tegenstander met deze persoonlijke aanval geschaad wordt. Er zijn echter gevallen waarin niet de tegenstander, maar de spreker zelf wordt geschaad door zijn persoonlijke aanval. In deze scriptie wordt onderzocht of er strategieën zijn waarmee een discussiant het *ethos* van zijn tegenstander kan aanvallen zonder dat zijn eigen *ethos* daarmee geschaad wordt. De hoofdvraag van deze scriptie is dan ook: met welke strategieën kunnen politici een persoonlijke aanval inzetten in verkiezingsdebatten zonder daarbij het eigen *ethos* te verwaarlozen?

Om deze vraag te beantwoorden zijn de verkiezingsdebatten van 2012 geanalyseerd. Er is gekozen voor een onderzoek naar verkiezingsdebatten, omdat het aannemelijk lijkt dat er in verkiezingsdebatten veel persoonlijke aanvallen aangetroffen kunnen worden. In verkiezingsdebatten speelt het *ethos* van de discussiant meer een rol dan in een ander debat, omdat kiezers op basis van verkiezingsdebatten kunnen bepalen wie ze willen dat minister-president van het land wordt. Vermoedelijk speelt het *ethos* van de discussianten een rol bij deze keuze, en het is daarom aantrekkelijk voor de politici om het *ethos* van de tegenstander aan te vallen.

De verkiezingsdebatten zijn geanalyseerd aan de hand van analytische inductie. Er is voortdurend een hypothese opgesteld, en deze hypothese is aangepast naargelang er voorbeelden opdoken die strijdig waren met de initiële hypothese. Op deze manier zijn er een aantal strategieën gedefinieerd in het corpus, en deze strategieën zijn in te delen in een viertal categorieën. De categorieën van debatstrategieën vallen samen met de drie communicatieve niveaus van de taalhandelingentheorie: locutie, illocutie en perlocutie. Omwille van het materiaal is er een vierde categorie aan toegevoegd, namelijk de dialogische strategieën.

Een locutionaire debatstrategie is een debatstrategie waarbij de vorm van de uiting de strategische manoeuvre bewerkstelligt. Bij een illocutionaire manoeuvreert de discussiant strategisch door middel van de inhoud van de uiting. Als er sprake is van een perlocutionaire debatstrategie wordt er strategisch gemanoeuvreed met het effect van de uiting. Bij een dialogische debatstrategie wordt de strategische manoeuvre tot stand gebracht door middel van de interactie tussen de discussianten.

Op basis van de bevindingen in het corpus kan gesteld worden dat er een op macroniveau vier manieren zijn om een persoonlijke aanval in te zetten zonder dat daarbij het eigen *ethos* schade ondervindt. Deze vier manieren zijn de vier categorieën zoals hierboven besproken. Binnen deze categorieën kunnen op microniveau een aantal strategieën worden onderscheiden. In deze scriptie worden een aantal van deze strategieën besproken.

INHOUDSOPGAVE

Hoofdstuk 1: Inleiding.....	4
Hoofdstuk 2: Over het debat.....	6
§ 2.1. Het formele politieke debat	6
§ 2.2. Overtuigen met <i>ethos</i>	7
§ 2.3. Overtuigen door het <i>ethos</i> aan te vallen	9
Hoofdstuk 3: <i>Ethos</i> in het politieke debat.....	11
§ 3.1 Het <i>ethos</i> aanvallen: De pragma-dialectische invalshoek.....	11
§ 3.1.1 De pragma-dialectiek	11
§ 3.1.2 Strategisch manoeuvreren.....	12
§ 3.2 Een aanval op het <i>ethos: ad hominem</i>	12
§ 3.2.1. <i>Abusive</i> variant.....	13
§ 3.2.2. <i>Circumstantial</i> variant.....	13
§ 3.2.3. <i>Tu quoque</i>	13
§ 3.3. De terugslag van de <i>ad-hominem</i> drogreden	15
§ 3.4. <i>Ethos</i> beschermen I: een redelijke persoonlijke aanval inzetten	16
§ 3.4.1. De redelijke persoonlijke aanval	16
§ 3.4.2. Op redelijke wijze wijzen op verborgen motieven	17
§ 3.4.3. Het redelijke wijzen op inconsistenties.....	18
§ 3.5. <i>Ethos</i> beschermen II: Een vermommingsstrategie inzetten.....	19
§ 3.6. <i>Ethos</i> beschermen met een beleefdheidsstrategie	20
§ 3.5.1. Beleefdheidstheorie: gezicht en <i>ethos</i>	20
§ 3.5.2. Beleefdheidsstrategieën.....	21
Hoofdstuk 4: Methode.....	24
§ 4.1. Corpus: Verkiezingsdebatten 2012	24
§ 4.1.1. Achtergronden verkiezingsdebatten 2012	24
§ 4.1.2. Geraadpleegde debatten	25
§ 4.2. Analyse debatstrategieën.....	25
§ 4.2.1. Debatstrategiecategorieën.....	26
§ 4.2.2. Debatstrategieën.....	26
Hoofdstuk 5: Resultaten.....	29
§ 5.1. Locutionaire strategieën	29
§ 5.2. Illocutionaire strategieën.....	32
§ 5.3. Perlocutionaire strategieën.....	34
§ 5.4 Dialogische strategieën.....	36
§ 5.5 Het gecombineerd voorkomen van debatstrategieën.....	40
Hoofdstuk 6: Conclusie en discussie	41

Bibliografie	43
Bijlagen.....	49
Bijlage 1: voorkomens debatstrategieën.....	49
1.1. Locutionaire strategieën.....	49
1.2. Illocutionaire strategieën	53
1.3. Perlocutionaire strategieën	61
1.4. Dialogische strategieën.....	62
Bijlage 2: Voorbeelden van overtuigen met <i>ethos</i>	64
Bijlage 3: Voorbeelden van aanvallen op het <i>ethos</i>	66
Bijlage 4: Voorbeelden van de terugslag van een aanval op het <i>ethos</i>	68
Bijlage 5: Voorbeelden van redelijke persoonlijke aanvallen.....	70
Bijlage 6: Voorbeelden van beleefdheidsstrategieën in het politiek debat.....	71
Bijlage 7: Beleefdheidstrategieën.....	72
7.1. Solidariserende beleefdheidstrategieën.....	72
7.2. Respectvolle beleefdheidstrategieën.....	72
7.3. Indirecte beleefdheidstrategieën	73

HOOFDSTUK 1

INLEIDING

In de zomer van 2016 stelde een Turkse Nederlander dat een journalist moest 'oprotten' bij een demonstratie. Mark Rutte reageerde hierop met de opmerking dat de Turkse Nederlander 'zelf moest oppleuren'. Hier beging Rutte een *tu quoque*, en dat deed veel stof opwaaien. Rutte zette een persoonlijke aanval in met als mogelijk doel het zich distantiëren van de bekritiseerde demonstranten, maar in plaats daarvan werd het *ethos* van Rutte onderwerp van gesprek. Jesse Klaver reageerde bijvoorbeeld op de uiting met: '[uw opmerking] is premier-onwaardig, en ik zou willen dat u het terugneemt.'¹ Er zou gesteld kunnen worden dat de persoonlijke aanval van Rutte meer een negatief effect had op hemzelf dan op de demonstranten.²

In een politieke context kan het klaarblijkelijk gebeuren dat een persoonlijke aanval wordt ingezet, maar dat hiermee de discussiant zelf wordt geschaad in plaats van diens tegenstander. In deze scriptie staat daarom de volgende vraag centraal: met welke strategieën kunnen politici een persoonlijke aanval inzetten in verkiezingsdebatten zonder daarbij het eigen *ethos* te verwaarlozen? Om deze vraag te beantwoorden zijn de verkiezingsdebatten van 2012 onderzocht, omdat deze verkiezingsdebatten een helder afgebakend corpus vormen met naar verwachting veel persoonlijke aanvallen (een negatief beeld van een politieke tegenstander kan immers zetelwinst opleveren), en omdat het de meest recente verkiezingsdebatten zijn.³ De vraag welke strategieën discussianten kunnen inzetten om hun eigen *ethos* te beschermen als ze het *ethos* van de tegenstander aanvallen is om een tweetal redenen relevant.

Ten eerste is er nog niet eerder onderzocht welke strategieën debaters kunnen gebruiken bij het inzetten van een persoonlijke aanval op zodanige wijze dat hun eigen *ethos* er niet onder lijdt. Van Eemeren, Garssen en Meuffels (2012) hebben eerder wel onderzocht of onder bepaalde omstandigheden *ad hominem*-drogredenen redelijk kunnen lijken. Hierbij werd geconcludeerd dat dit kan op het moment dat het *ethos* van de tegenpartij terecht wordt bevestigd⁴, bijvoorbeeld als een discussiant zich ten onrechte als autoriteit presenteert. Echter, Van Eemeren, Garssen en Meuffels hebben vrijwel uitsluitend gekeken naar de *abusive variant* van de persoonlijke aanval. De *tu quoque* en de *circumstantial variant* blijven grotendeels buiten beschouwing, terwijl er ook met dit type persoonlijke aanval strategieën denkbaar zijn.

Het tweede punt van relevantie is dat het onderscheiden van verschillende aanvallen op het *ethos* mogelijk van nut kan zijn bij het voorbereiden van het debat. In het debathandboek van Kuenen (2010, 43-44) bijvoorbeeld wordt de *ad hominem*-drogreden genoemd als mogelijke zet in een debat. Bovendien wordt er uiteengezet hoe een debater kan reageren op een *ad hominem*-drogreden als dat tegen hem wordt gebruikt. Kuenen (2010) maakt echter geen notie van strategieën om een persoonlijke aanval op zodanige wijze te presenteren dat het eigen *ethos* niet wordt aangetast door de aanval.

De vraag of er strategieën zijn om een persoonlijke aanval in te zetten zonder dat daarbij het eigen *ethos* wordt geschaad, zal in deze scriptie in zes hoofdstukken geprobeerd beantwoord te worden. In hoofdstuk twee zal ingegaan worden op de vraag wat een debat is, en op welke manier *ethos* daarin een rol speelt. In deze scriptie zal de definitie van het formele debat als uitgangspunt worden genomen. *Ethos* zal uiteen worden gezet aan de hand van een klassieke definitie, en deze definitie zal worden geïllustreerd met voorbeelden. Hoofdstuk drie zal gaan

¹ Tijdens de Algemene Beschoouwingen van 2017 (Klaver, 13 februari 2017).

² Zie bijvoorbeeld Isitman (22 september 2016), en het Algemeen Dagblad (22 september 2016).

³ Toen deze scriptie werd geschreven, hadden de verkiezingsdebatten van 2017 nog niet plaats gevonden.

⁴ Deze bevraging vindt dan bij voorkeur plaats in een andere discussiefase dan de confrontatiefase.

over de verschillende manier om enerzijds het *ethos* aan te vallen, en anderzijds het *ethos* te beschermen. In het kader hiervan zal de uitgebreide pragma-dialectiek besproken worden. In hoofdstuk vier zal de methode uiteengezet worden. In deze scriptie zijn de verkiezingsdebatten van 2012 geanalyseerd door middel van analytische inductie. In hoofdstuk vijf volgen de resultaten van het onderzoek. In dit hoofdstuk zullen de verschillende typen strategieën besproken worden. Tot slot volgt in hoofdstuk 6 een conclusie.

HOOFDSTUK 2

OVER HET DEBAT

In het onderstaande hoofdstuk zal een definitie worden gegeven van 'debat'. Later in dit hoofdstuk wordt er ingegaan op de manieren om te overtuigen in een debat.

§ 2.1. HET FORMELE POLITIEKE DEBAT

Meany en Shuster (2003, 14) hebben een tweetal voorwaarden opgesteld waar een formeel debat aan zou moeten voldoen. Ten eerste wordt gesteld dat het debat moet gaan over een vaststaand onderwerp of over een vaststaande propositie. Het tweede punt is dat de deelnemende debaters proberen een derde partij te overtuigen, en niet elkaar.

Het eerste punt dat Meany en Shuster maken is dat een debat over een vaststaand onderwerp ('fixed topic') moet gaan. In een debatsituatie is het gebruikelijk dat er eerst op een tamelijk expliciete manier wordt uitgesproken waarover er gedebatteerd zal worden. In het geval van een Tweede Kamerdebat bijvoorbeeld is het gebruikelijk dat een debat aangevraagd wordt, en dat daar ook een debatonderwerp aan gekoppeld wordt. Dat wil niet zeggen dat er bij een formeel debat niet van een onderwerp afgeweken kan worden, dat kan wel degelijk, maar het afwijken van een initiële stelling kan in een formeel debat benoemd worden. Op die manier kan het aanvankelijke debatonderwerp weer in ere hersteld worden. Er kan bij een formeel debat zelfs een partij zijn aangesteld die waarborgt dat het gespreksonderwerp niet al te veel afdwaalt, zoals dat in Kamerdebatten het geval is in de persoon van de Kamervoorzitter.

Bij een debat proberen de discussiant volgens Meany en Shuster de derde partij te overtuigen. Als discussianten elkaar proberen te overtuigen, zou er sprake zijn van een discussie. Een vergelijkbaar punt wordt ook gemaakt door Harvey-Smith (2011, 1). Hij zegt: "The purpose of a debate is not for two disputing parties to leave the room in agreement. Instead, through the debate between them, others will form a judgment about which of the two to support". Hoewel er bij een formeel debat getracht wordt om een derde partij te overtuigen, zijn beide partijen wel degelijk argumentatief op elkaar georiënteerd. Dit is noodzakelijk om goed over te komen op de derde partij (Wolthuis 2007, 22).

In deze scriptie wordt onderzoek gedaan naar politieke debatten. De derde, beoordelende partij in politieke debatten is tweeledig (Te Velde 2004). Het eerste type publiek waar de politicus zich op moet richten, zijn de collega-politici die nog niet hebben besloten of ze voor of tegen het wetsvoorstel zijn. Het tweede publiek van de politicus is het volk dat hij vertegenwoordigt. Te Velde spreekt in dit verband over een tweetal rollen en taken van een politicus, namelijk de autonome rol waarin de politicus zijn theatrale taak vervult, en de representatieve rol waarin de politicus zijn rituele taak vervult. In de representatieve rol richt de politicus zich op zijn collega-politici, en probeert hen te overtuigen van zijn gelijk. Dit noemt Te Velde de rituele taak van een politicus. Een politicus moet zijn rituele taak vervullen om de zaken die hij bepleit ook werkelijk door te kunnen voeren. Als de politicus zijn autonome rol vervult, is zijn publiek het electoraat; hij richt het woord tot de 'mensen in het land' om de keuzes die hij als volksvertegenwoordiger maakt te verantwoorden. Deze inspanning wordt de theatrale taak van de politicus genoemd.

Een politieke debatvorm is het verkiezingsdebat. In deze scriptie staat deze debatvorm centraal, omdat er verwacht wordt dat in het verkiezingsdebat voldoende persoonlijke aanvallen te vinden zijn die gebruikt kunnen worden voor het opstellen van de strategieën. In een verkiezingsdebat vervult een politicus hoofdzakelijk zijn autonome rol. Een verkiezingsdebat winnen kan een politicus namelijk aanmerkelijk meer stemmen opleveren dan wanneer hij een modderfiguur slaat (Davis, Bowers en Memon 2011).

In deze scriptie zullen verkiezingsdebatten in Nederland besproken worden. Deze debatten zijn volgens Walter en Van Praag (2014, 70) om een drietal redenen afwijkend van verkiezingsdebatten in andere landen. Allereerst worden er in Nederland uitzonderlijk veel verkiezingsdebatten georganiseerd. In 2012 werden er acht verkiezingsdebatten belegd. In de Verenigde Staten is het gebruikelijk om drie verkiezingsdebatten te organiseren, en in Frankrijk, Duitsland en België worden één of twee verkiezingsdebatten gehouden. Bovendien stellen Walter en Van Praag dat er in Nederland geen *townhall meetings* worden georganiseerd (een debatvorm waarbij 'de gewone mensen' vragen kunnen stellen aan de politici). In 2012 zijn echter wel degelijk twee *townhall meetings* geweest. Na afloop van het EénVandaagdebat werd het aanwezige publiek uitgenodigd vragen te stellen aan de politici, en dit werd online uitgezonden.⁵ Ook in het tweede debat van de NOS werd het publiek in gelegenheid gebracht om vragen te stellen. Walter en Van Praag wijzen er ten slotte op dat de debatleiding in Nederland in handen is van een aan een omroep verbonden journalist. In veel gevallen hebben omroepen een bepaalde politieke voorkeur. In andere landen wordt er volgens Walter en Van Praag meer aandacht besteed aan het vinden van een debatleider die een neutrale insteek zou hebben.

§ 2.2. OVERTUIGEN MET ETHOS

Een discussiant in een debat heeft verschillende manieren omhanden om de derde partij te overtuigen. In de retorica gaat men ervan uit dat er drie middelen zijn die overtuiging kunnen bewerkstelligen. Dat zijn *logos*, *pathos* en *ethos*.

Overtuigen door middel van *logos* is overtuigen door middel van logisch geldige, deugdelijke argumenten. Volgens Aristoteles is *logos*, ofwel de mogelijkheid tot rationeel denken, hetgeen dat mensen onderscheidt van dieren (Cohen 2016). Deze mogelijkheid tot rationeel denken biedt de gelegenheid om een met redelijke argumenten omkleed debat te voeren (Rahe 1994, 21). De vraag wat een redelijk argument is, zal door argumentatietheoretici verschillend beantwoord worden (Timmers, Šorm, Schellens en Hoeken 2008, 118).

Behalve door middel van *logos* kan er in een debat ook overtuigd worden door middel van *pathos*. *Pathos* is het overtuigen door in te spelen op de emoties van het publiek (Corbett en Connors 1999, 77). Quintilianus stelt dat *pathos* in sommige gevallen overtuigender is dan *ethos*. Hij zegt: "[*logos*] kan inderdaad bewerkstelligen dat rechters onze positie de sterkste vinden, [*pathos*] zorgt ervoor dat ze dat ook willen - en wat ze willen, geloven ze ook." (Quintilianus 2011, 310). Om de emoties te kunnen bespelen zijn er volgens Aristoteles drie stappen nodig. Allereerst moet men zich afvragen wie een bepaalde emotie voelen, tegenover wie of wat deze emotie ervaren wordt, en welke motieven hieraan ten grondslag liggen (Aristoteles 2009, 106; Braet 2009, 55). Zo kan bijvoorbeeld terrorisme de emotie angst oproepen. De vraag wie de emotie ervaart, kan dan beantwoord worden met 'potentiële slachtoffers van terrorisme'. De potentiële slachtoffers van terrorisme ervaren deze emotie ten opzichte van terroristen, of van een terroristische aanslag in algemene zin. Een motief om deze gevoelens te ervaren zou bijvoorbeeld een verhoogde terroristische dreiging kunnen zijn.

Ethos is ten slotte overtuigen door middel van een geloofwaardig karakter. Wanneer iemand overtuigt op basis van *ethos*, dan overtuigt diegene omdat het precies die persoon is die het zegt (Braet 2009, 50). Volgens Aristoteles bestaat *ethos* uit drie componenten, namelijk *phronesis*, *arete* en *eunoia* (Aristoteles 2015; Braet 2009, 51-52; Corbett en Connors 1999, 72; Garver 1994, 110).

Wie een beroep doet op *phronesis*, doet een beroep op deskundigheid en wijsheid (Aristoteles 2015, 184-185). Er zijn twee manieren waarop iemand *phronesis* kan verwerven (Braet 2009, 51). Ten eerste kan iemand het over zichzelf hebben. De debater kan bijvoorbeeld aangeven dat

⁵ De *townhall meetings* na afloop van de debatten zijn echter niet meegenomen in het onderzoek, omdat deze qua opzet te veel afwijken van de andere debatten.

hij een autoriteit is op het gebied waarover gedebatteerd wordt. Ten tweede kan een debater laten blijken dat hij verstand heeft van het onderwerp, door over het onderwerp te praten. Zie voorbeeld 2.1:⁶

2.1 Henry Kissinger: "She ran the State Department in the most effective way that I've ever seen."⁷

Braet stelt dat het raadzaam is om bij het demonstreren van het *phronesis* niet te vervallen in opschepperij (2009, 51). Het zou verstandiger zijn om iemand anders je autoriteit te laten memoreren. In voorbeeld 2.1 is dat wat Henry Kissinger doet voor Hillary Clinton op de website van Hillary Clinton. Hij zegt dat Clinton het *State Department* op de een effectieve manier heeft geleid. Zo effectief zelfs, dat hij Clinton de meest effectieve *Minister of State* durft te noemen die hij ooit heeft gezien. Hiermee wordt de deskundigheid van Clinton in een positief licht gezet.

Behalve door middel van *phronesis* kan een discussiant ook aan zijn *ethos* werken door middel van *arete*. Bij *arete* demonstreert de discussiant zijn deugdzaamheid en galantheid (Hawhee 2002, 187). Een discussiant die een beroep doet op *arete*, doet een beroep op een voortreffelijk karakter (Aristoteles 2015, 48-49). Een discussiant kan dit doen door bijvoorbeeld erop te wijzen dat hij eerlijk is (Braet 2009, 51-52), of door erop te wijzen dat de discussiant een goed innerlijk heeft (Corbett en Connors 1999, 72). Het voorbeeld hieronder illustreert een beroep op *arete*:⁸

2.2 Emile Roemer: "Ik was op alles voorbereid, maar niet op politici die glashard ontkennen wat in hun verkiezingsprogramma staat. Misschien ben ik te aardig gebleven."⁹

In voorbeeld 2.2 spreekt Emile Roemer over het zetelverlies dat zijn partij in de peilingen geleden heeft. In zijn reactie hierop stelt Roemer dat hij wellicht 'te aardig is gebleven'. Hiermee veronderstelt Roemer dat hij beschikt over een goedaardig karakter, en dat is in het voordeel van zijn *arete*.

De laatste manier waarop een discussiant zijn *ethos* kan vergroten is door middel van *eunoia*. Bij Om *eunoia* te bewerkstelligen, probeert de discussiant de overeenkomsten tussen hemzelf en de derde partij te benadrukken (Powers 2014, 25). Dit resulteert erin dat het publiek dat de discussiant welgezind is (Aristoteles 2015, 263; Braet 2009, 52). Zie het voorbeeld hieronder:

2.3 Maxime Verhagen: "Lieve partijgenoten. Mijn opa was wethouder voor de Rooms-katholieke Staatspartij. Mijn vader zit hier, 81 jaar oud, gedeputeerde voor de KVP. Ik ben 34 jaar lid van het CDA. Ik houd van onze partij, en ik geloof in onze partij."¹⁰

In het voorbeeld hierboven spreekt Maxime Verhagen op het CDA-congres. Op dat congres stond de vraag centraal of het CDA een regering moest gaan vormen het de PVV. Maxime Verhagen was voorstander daarvan, maar zijn tegenstanders verweten hem dat hij daarmee de idealen van het CDA verloochende. Verhagen reageerde daarop door te vertellen dat zijn vader en zijn grootvader ook al bij voorlopers van het CDA zaten. Verhagen veronderstelt dat het onwaarschijnlijk is dat iemand de idealen van het CDA verwaarloost als een groot deel van zijn

⁶ Meer voorbeelden van het tonen van het eigen *phronesis* zijn te vinden in bijlage 2.

⁷ Uitspraak van Henry Kissinger over Hillary Clinton in USA Today (Kissinger 2014), weergegeven op de site van Hillary Clinton.

⁸ Meer voorbeelden van het tonen van het eigen *arete* zijn opgenomen in bijlage 2.

⁹ Uitspraak van Emile Roemer n.a.v. een debat met Mark Rutte (Roemer 2012).

¹⁰ Uitspraak van Maxime Verhagen op het CDA-congres. (Verhagen 2010)

familie al lid was van die partij. Door de verbondenheid met het CDA te benadrukken, wordt het publiek hem welgezinder. Wat bovendien een rol speelt, is dat Verhagen bijzonder veel nadruk legt op het gezin, en dat is een belangrijk thema binnen het CDA. Ook door dit thema te benadrukken vergroot Verhagen zijn *ethos* door middel van *eunoia*. Hij laat immers zien dat hij er dezelfde idealen op na houdt als zijn publiek.

§ 2.3. OVERTUIGEN DOOR HET *ETHOS* AAN TE VALLEN

In de paragraaf hiervoor is besproken hoe een discussiant zijn eigen *ethos* in een zo positief mogelijk daglicht kan stellen. Een discussiant kan echter ook voordeel halen uit het in een negatief daglicht stellen van het *ethos* van zijn tegenstander (Braet 2009, 52). Alle aspecten van *ethos* kunnen aangevallen worden. Zie de voorbeelden hieronder:

2.4	Aanval op <i>phronesis</i>
(Hillary Clinton)	→	"And on the day when I was in the situation room, monitoring the raid that brought Osama bin Laden to justice, he was hosting 'The Celebrity Apprentice.'" ¹¹
2.5	Aanval op <i>arete</i>
(Job Cohen)	→	"Het verhaal van de heer Wilders doet mij ongelofelijk denken aan een kleuter die naar zijn moeder gaat en zegt: 'ik wil niet naar school!'" ¹²
2.6	Aanval op <i>eunoia</i>
(Louis Bontes)	→	"U staat hiervoor te pleiten om het Nederlandse leger zowat af te schaffen. Moet Erdogan hetzelfde doen? Waar ligt uw loyaliteit?" ¹³

Voorbeeld 2.4 is een fragment van het derde verkiezingsdebat tussen Hillary Clinton en Donald Trump. Trump verwijt Clinton voor dit fragment dat zij weliswaar ervaring heeft,¹⁴ maar dat die ervaringen slechte ervaringen zijn. Clinton komt hierop terug met een opsomming van al haar goede ervaringen in haar politieke carrière, en koppelt dit aan de contemporaine bezigheden van haar tegenstander. De bezigheden van Trump die Clinton opsomt zijn, in het licht van de presidentsverkiezingen, van een onbenullig karakter. Door het gebrek aan ervaring van Trump op deze wijze uit te vergroten, doet Clinton een poging om de kennis van zaken van Trump belachelijk te maken. Hiermee schaadt ze Trumps *phronesis*.

In het tweede voorbeeld is Job Cohen in debat met Geert Wilders. Geert Wilders suggereerde dat Job Cohen de 'bedrijfspoedel' was van het toenmalige kabinet. Daarmee bedoelde hij dat Cohen deed wat het kabinet van hem vroeg. Cohen stemde inderdaad in met het kabinetsbeleid, maar dat was volgens hem omdat het kabinetsbeleid onontkoombaar was. Hij verwoordde dat jegens Wilders door hem te vergelijken met een kleuter. Hiermee valt Cohen het karakter van Wilders aan. Hij suggereert immers dat laatstgenoemde gelijkenissen vertoont met een zeurend kind. Het *arete* van Wilders ondervindt hier mogelijk schade van.

In het laatste voorbeeld is Louis Bontes in debat met Selçuk Öztürk. Bontes suggereert dat de loyaliteit van Öztürk niet ligt bij Nederland, maar elders. Bontes probeert de aansluiting

¹¹ Uitspraak van Hillary Clinton in een presidentieel verkiezingsdebat tegen Donald Trump (Clinton 2016).

¹² Uitspraak van Job Cohen tegen Geert Wilders in een debat in de Tweede Kamer (Cohen 2013).

¹³ Uitspraak van Louis Bontes tegen Selçuk Öztürk in een debat in de Tweede Kamer (Bontes 2016).

met het publiek van Öztürk te ondermijnen. Hiermee valt Bontes het *ethos* van Öztürk aan door te proberen zijn *eunoia* te ondergraven.

In het bovenstaande hoofdstuk is uiteengezet wat er in dit onderzoek onder een debat wordt verstaan, en hoe men kan overtuigen in een debat. Er is geëxpliciteerd hoe *ethos* wordt beschouwd, en hoe de drie componenten van *ethos* voorkomen in het politieke debat. In het hierop volgende hoofdstuk zal uiteengezet worden hoe politici het *ethos* van elkaar aan kunnen vallen.

HOOFDSTUK 3

ETHOS IN HET POLITIEKE DEBAT

§ 3.1 HET *ETHOS* AANVALLEN: DE PRAGMA-DIALECTISCHE INVALSCHOEK

Om te onderzoeken op welke manieren het *ethos* van de tegenstander aangevallen kan worden, zal de uitgebreide pragma-dialectiek als uitgangspunt worden genomen. Hiervoor is gekozen omdat deze theorie een duidelijke en werkbare definitie heeft van persoonlijke aanvallen, en omdat discussianten bij het inzetten van een strategie strategisch manoeuvreren zoals gedefinieerd in de pragma-dialectiek. Bovendien biedt de pragma-dialectiek een volledige theoretische basis als uitgangspunt, en daarnaast is deze theorie in eerder onderzoek ook een bruikbaar uitgangspunt gebleken.¹⁵

§ 3.1.1 De pragma-dialectiek

De pragma-dialectiek is een argumentatietheorie ontwikkeld door Frans van Eemeren en Rob Grootendorst. In de pragma-dialectiek wordt ervan uitgegaan dat een discussie er altijd op gericht is om een verschil van mening op te lossen (Van Eemeren en Grootendorst 2004, 11-18). Idealiter lost men het verschil van mening op door middel van redelijke argumenten. De protagonist en de antagonist wisselen in een kritische discussie argumenten uit om zodoende twijfel of oppositie van de tegenstander weg te nemen (Van Eemeren 2010, 3).

Om de kritische discussie op een redelijke manier te voeren, heeft de pragma-dialectiek een tiental discussieregels opgesteld (Van Eemeren en Snoeck Henkemans 2006, 90-111). Wordt er één van deze regels overtreden, dan is er sprake van een drogreden en wordt er op een niet-redelijke manier geargumenteed. Een overtreding van de discussieregels staat het oplossen van het verschil van mening in de weg en is zodoende drogredelijk. Een voorbeeld van een discussieregel is de vrijheidsregel. De vrijheidsregel stelt dat de discussianten elkaar niet mogen beletten om standpunten, argumenten of twijfel naar voren te brengen (Van Eemeren en Snoeck Henkemans 2006, 90). De vrijheidsregel kan overtreden worden zoals in het onderstaande voorbeeld:

3.1 Van Haersma-Buma: Ik waarschuw de heer Zijlstra om niet met al te veel dedain te spreken over hetgeen in de Eerste Kamer kan gebeuren.¹⁶

Het bovenstaande fragment is afkomstig uit een debat over de begroting voor het politieapparaat. Sybrand Buma stelt hier dat Halbe Zijlstra niet met al te veel dedain mag spreken over hetgeen in de Eerste Kamer kan gebeuren. Hiermee zet Buma Zijlstra onder druk om zijn standpunt niet naar voren te brengen, en dat is een overtreding van de vrijheidsregel. Als Zijlstra namelijk niet op zijn manier over de Eerste Kamer kan spreken, is hij niet in staat om zijn argumenten naar voren te brengen, en als Zijlstra zijn argumenten niet naar voren kan brengen, kan het verschil van mening niet worden opgelost.

Volgens de pragma-dialectiek is het overtreden van een discussieregel een blijk van onredelijkheid. Een discussiant wil echter niet uitsluitend redelijk bevonden worden, maar ook overtuigend. Zodoende is de pragma-dialectiek uitgebreid met het concept van strategisch manoeuvreren (Van Eemeren 2010).

¹⁵ Bijvoorbeeld in Van Eemeren, Garssen en Meuffels (2012).

¹⁶ Fragment afkomstig uit de algemene politieke beschouwingen van 2016 (pagina 2-4-13).

§ 3.1.2 Strategisch manoeuvreren

Strategisch manoeuvreren veronderstelt dat discussianten, zoals hierboven al aangekaart, altijd een tweeledig doel hebben (Van Eemeren 2010, 22). Ten eerste wil een discussiant redelijk zijn, het *dialectische* doel. Anderzijds wil een discussiant effectief zijn, het *retorische* doel. Om beide doelen te verwezenlijken, moet een discussiant strategisch manoeuvreren. Dat houdt in dat een hij zijn dialectische noch retorische doel kan verwaarlozen. Op het moment dat een discussiant zijn dialectische doel verwaarloost, ontspoot de uiting in de retorische richting, en begaat een hij een drogreden. Als een hij zijn retorische doel verwaarloost, ontspoot de uiting in de dialectische richting en begaat de hij een retorische blunder.

Van Eemeren onderscheidt drie aspecten van strategisch manoeuvreren (Van Eemeren 2010, 93-94). Deze drie aspecten komen in de argumentatieve praktijk simultaan voor, maar zijn analytisch van elkaar te onderscheiden. Ten eerste worden de uitingen afgestemd op de *verlangens van het publiek*. Van Eemeren en Houtlosser omschrijven dat als volgt: 'een bepaalde mate van gemeenschappelijkheid wordt gecreëerd tussen degene die argumenteert en zijn auditorium' (Van Eemeren & Houtlosser, 2002, 59). Met andere woorden: discussianten doen de discussiezetten waarvan zij vermoeden dat ze het best zullen werken bij het publiek. Ten tweede is er de keuze uit de *presentationele middelen*. Dit houdt in dat de discussiant zijn discussiezetten zodanig zal formuleren dat die het meest overeenstemmen met zijn doelen. Tot slot is er de keuze uit het *topisch potentieel*. Hierbij gaat het erom dat een discussiant de keuze heeft uit meerdere discussiezetten. Hij zal die zet uitkiezen die het best past bij zijn doelen.

In deze scriptie zullen bovenstaande aspecten van strategisch manoeuvreren gebruikt worden. Bij de strategieën die in hoofdstuk 5 onderscheiden zullen worden, zal er sprake zijn van een keuze uit het topisch potentieel, en een keuze uit de presentationele middelen. In de strategieën zal de uiting ook te allen tijde afgestemd worden op het publiek, omdat de discussiant zijn eigen *ethos* probeert te beschermen ten opzichte van de derde partij.

§ 3.2 EEN AANVAL OP HET ETHOS: AD HOMINEM

Als het gaat om het toebrengen van schade aan het *ethos* van de tegenstander, moet een discussiant eveneens een keuze maken uit het topisch potentieel; hij heeft verschillende argumenttypen omhanden om het *ethos* van de tegenstander te schaden. Zo kan hij ervoor kiezen om een *ad hominem*-drogreden in te zetten. Bij *ad hominem*-drogredenen wordt er 'op de man' gespeeld in plaats van 'op de bal' (Van Eemeren en Snoeck Henkemans 2006, 91-91). Dat wil zeggen dat het argument geen betrekking heeft op de inhoudelijke behandeling van het besproken standpunt, maar dat het ingaat op de persoon van de tegenstander zelf. Het kan gezien worden als een doelbewuste poging om het *ethos* van de tegenstander te schaden.¹⁷

De pragma-dialectiek onderscheidt drie typen van *ad hominem*-drogredenen (2006, 92-93). Dat zijn de *abusive* variant, de *circumstantial* variant en de *tu quoque* variant. In de volgende paragrafen zullen deze drie de varianten van de *ad hominem* besproken worden.¹⁸

¹⁷ Een *ad hominem*-drogreden is niet het enige middel van een discussiant om het *ethos* van zijn opponent aan te vallen. Een ander argumenttype om het *ethos* van de tegenstander te schaden is bijvoorbeeld de *stroman*: een argument aan de tegenpartij toeschrijven dat zij nooit gebezigd hebben. Dit argument berokkent het *ethos* van de tegenstander schade als het een onvoordelig argument is, omdat het suggereert dat de tegenstander dit argument toebedeeld is. Omwille van tijd- en ruimtemogelijkheden zal in deze scriptie uitsluitend *ad hominem*-drogredenen als middel om het *ethos* van de tegenstander te schaden onderzocht worden. Hier is voor gekozen omdat de *ad hominem* gericht is op het *ethos* van de tegenstander, en niet op een onderdeel van de werkelijke argumentatie van de tegenstander.

¹⁸ In andere argumentatietheorieën wordt er nog een vierde variant van de *ad hominem* besproken, namelijk *guilt by association* (Tindale 2007, 96). Bij *guilt by association* wijst een discussiant op een voor het *ethos* van de tegenstander ongunstige connectie van de tegenstander. Hoewel *guilt by association* een

§ 3.2.1. *Abusive variant*

Bij de *abusive*-variant van de persoonlijke aanval wordt de goede trouw, de intelligentie, het karakter of de kennis van zaken van de tegenstander in twijfel getrokken (Van Eemeren, Garssen en Meuffels 2012, 135). Het doel van een dergelijke uiting in het debat is het nadrukkelijk beschadigen van het *ethos* van de tegenstander, en diens geloofwaardigheid aan te tasten (Kuenen 2010, 43). Zie het voorbeeld hieronder:¹⁹

3.2 Marcel van Dam → "U bent een minderwaardig mens."²⁰

In het bovenstaande voorbeeld valt Marcel van Dam in het VARA-programma '*het Lagerhuis*' Pim Fortuyn aan in een debat over de veronderstelde inburgeringsproblematiek. Van Dam insinueert met zijn aanval dat het karakter van Fortuyn ondeugdelijk zou zijn. Dit is een uitgesproken poging om het *arete* van Fortuyn in twijfel te schaden.

§ 3.2.2. *Circumstantial variant*

Bij de *circumstantial*-variant van de *ad hominem* worden de motieven van de tegenstander in verdacht gemaakt, doordat gesuggereerd wordt dat iemand persoonlijk belang heeft bij het uitdragen van zijn of haar mening (Van Eemeren & Henkemans 2006, 92). De discussiant wijst op de verborgen agenda van zijn tegenstander, en hiermee wordt de goede trouw of de geloofwaardigheid van de tegenstander benadeeld. Zie het voorbeeld hieronder:²¹

3.3 Bernie Sanders → "You've received over 600.000 dollars in speaking fees from Goldman Sachs in one year."²²

In voorbeeld 3.3 debatteren de democratische presidentskandidaten over de financiële crisis. Volgens Bernie Sanders is Hillary Clinton niet de meest geschikte persoon om deze problematiek op te lossen, omdat ze een verborgen agenda heeft. Ze zou namelijk alleen al in 2015 ruim 600.000 dollar aan spreekgeld hebben gekregen van een bank die gezien wordt als één van de aanstichters van deze problematiek. Hiermee wordt de geloofwaardigheid van Clinton in het diskrediet gebracht, en ondervindt haar *ethos* schade.

§ 3.2.3. *Tu quoque*

In de *tu quoque*-variant, ofwel de 'jij-bak', wijst een discussiant op een inconsistentie in woord en daad, of op een inconsistentie in woord en woord. Bij een *tu quoque* verdedigt een discussiant zich tegen de argumenten van zijn tegenstander door erop te wijzen dat gelijksoortige argumenten ook tegen hem gebruikt kunnen worden (Engel 1994, 204). De discussiant wijst erop dat de tegenstander tegenstrijdigheden uit; hij zegt immers iets anders dan hij zelf doet,

voorkomende manier is om het *ethos* van de tegenstander te schaden, wordt het in deze scriptie buiten beschouwing gelaten. Dat is in de eerste plaats om te voorkomen dat er twee argumentatietheorieën door elkaar lopen, en in de tweede plaats omdat het voor de omvang van de scriptie beter schikt om drie subtypes van de *ad hominem* te onderzoeken. In de derde plaats vallen de persoonlijke aanvallen die onder *guilt by association* in de praktijk onder de pragma-dialectische *abusive ad hominem*, of de *circumstantial ad hominem*.

¹⁹ Meer voorbeelden van het aanvallen van het *ethos* van de tegenstander door middel van een *abusive ad hominem* zijn te vinden in bijlage 3.

²⁰ Uitspraak van Marcel van Dam tegen Pim Fortuyn in debat bij het debatprogramma '*het Lagerhuis*' (Van Dam 2006).

²¹ Meer voorbeelden zijn opgenomen in bijlage 3.

²² Uitspraak van Bernie Sanders tegen Hillary Clinton in een debat tijdens de democratische voorverkiezingen (Sanders 2016)

terwijl dat voor de inhoudelijke behandeling van het argument niet ter zake doet (Van Eemeren & Snoeck Henkemans 2006, 92-93; Cook 2009, 297-298). Zie het voorbeeld hieronder:²³

3.4 Eddie Izzard → "The point is, you are from an immigrant family, and you are married to an immigrant, why are you so against immigration?"²⁴

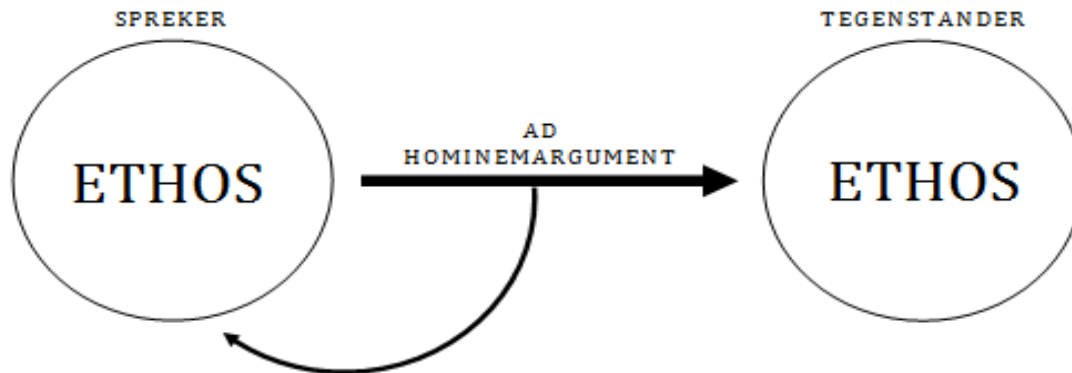
Het voorbeeld hierboven is afkomstig uit een televisiedebat over de *brexit*, waaraan allerlei bekende Britten deelnamen. Zo nam de komiek Eddie Izzard het op tegen politicus Nigel Farage. Farage voerde een betoog tegen de komst van immigranten, en Izzard reageerde daarop door te wijzen op de achtergrond van Farage. Die zou namelijk afkomstig zijn uit een familie van immigranten, en getrouwd zijn met een immigrant. Door te wijzen op de persoonlijke verbondenheid met de migranten waartegen Farage betoogt, begaat Izzard een *tu quoque*. De geloofwaardigheid van Farage wordt hiermee aangetast, en derhalve ondervindt zijn *ethos* schade.

²³ Meer voorbeelden van het aanvallen van het *ethos* van de tegenstander door middel van een *tu quoque* zijn te vinden in bijlage 3.

²⁴ Uitspraak van Eddie Izzard tegen Nigel Farage in een brexit-debat op televisie (Izzard 2016).

§ 3.3. DE TERUGSLAG VAN DE AD-HOMINEMDROGREDEN

Als een discussiant ervoor kiest om het *ethos* van zijn tegenstander aan te vallen, loopt hij het risico dat hij daarbij zijn eigen *ethos* ook schade toebrengt. Er zijn twee redenen waarom in deze scriptie aangenomen wordt dat een *ad hominem* een gevaar kan zijn voor het eigen *ethos*. Ten eerste denk ik dat het begaan van een *ad hominem* schadelijk kan zijn voor het eigen *ethos*. Zie figuur 3.1:

Figuur 3.1: schaden van het eigen *ethos* door een *ad hominem*

Op het moment dat een discussiant zijn tegenstander aanvalt, kan die aanval ook een bepaald effect hebben op het eigen *ethos*. In § 2.4.1 is uiteengezet dat *ethos* bestaat uit verschillende componenten, namelijk *phronesis*, *arete* en *eunoia*. Al deze componenten van de discussiant lopen het risico schade op te lopen bij het begaan van een *ad hominem*. Men kan bij het begaan van een *ad hominem* het eigen *phronesis* schaden doordat de luisteraar het vermoeden heeft dat de discussiant geen inhoudelijke argumenten meer te bieden heeft. Dit kan bijdragen aan de indruk dat de discussiant onbekwaam overkomt. Ten tweede kan een discussiant zijn *arete* schaden door het begaan van een *ad hominem*. Het ligt in de aard van de *ad hominem* dat het begaan van een dergelijke drogreden als onsympathiek kan worden beoordeeld. Het is immers geen staaltje van uitzonderlijke ruitelijkheid om iemand persoonlijk aan te vallen. Ten derde kan ook het *eunoia* geschaad worden door het begaan van een *ad hominem*. Door het begaan van een *ad hominem* kan de discussiant een bepaald deel van het publiek van zich doen afkeren, namelijk het deel dat niet onwelgevallig stond tegenover de argumenten van de tegenstander. Zie het voorbeeld hieronder:

3.5 Joël de Ceulaer → "Het is niet moeilijk om intellectueel de meerdere te zijn van Filip Dewinter. Dat is tamelijk gemakkelijk, dat kan eigenlijk iedereen met twee vingers in de neus en beide handen op de rug gebonden."²⁵

In het voorbeeld hierboven spreekt de Vlaamse journalist Joël de Ceulaer met Filip Dewinter over een debat dat Dewinter eerder voerde. Volgens De Ceulaer had Dewinter dat debat verloren. De Ceulaer stelt dat het ook niet zo moeilijk is om te winnen van Dewinter; iedereen is namelijk de intellectuele meerdere van Dewinter, zelfs met twee vingers in de neus en de handen op de rug gebonden. De Ceulaer suggereert dat Dewinter niet over buitengewone intelligentie beschikt. Dit is een aanval op het *phronesis* van Dewinter, die abrupt besluit de

²⁵ Uitspraak van Joël de Ceulaer tegen Filip Dewinter in een debatprogramma op de Vlaamse televisie (De Ceulaer 2010).

studio te verlaten. In het weglopen sneert hij De Ceulaer toe dat hij nooit een eerlijke kans heeft gekregen in het tijdschrift van De Ceulaer, waarop het publiek applaudisseert. Later maakt De Ceulaer zijn excuses voor zijn *ad hominem*.²⁶ De reacties vanuit het publiek en de reactie van De Ceulaer zelf wekken de indruk dat de *ad hominem* niet uitpakte zoals De Ceulaer had gehoopt. Doordat De Ceulaer het *phronesis* van Dewinter aanvalt, schaadt hij zijn eigen *arete*. Ook het *eunoia* van De Ceulaer komt onder druk te staan. Door te stellen dat iedereen eenvoudig de intellectuele meerdere van Dewinter kan zijn, zet hij een bepaald deel van het publiek weg als onbenullig, namelijk het deel dat potentieel sympathie heeft voor de ideeën van Dewinter. Door dit publiek tegen de haren te strijken, schaadt De Ceulaer zijn eigen *eunoia*. Tot slot zou De Ceulaer ook zijn eigen *phronesis* geschaad kunnen hebben. Het kost weinig moeite om te stellen dat iemand niet intelligent is, maar het getuigt niet van al te veel intelligentie als een discussiant vervolgens niet vertelt waarom de tegenstander onintelligent zou zijn.

Een tweede reden om aan te nemen dat een aanval op het *ethos* van een ander ook het eigen *ethos* kan schaden, kan gevonden worden in de drogredelijkheid van de *ad hominem*. Een *ad hominem* wordt door de pragma-dialectiek opgevat als een drogredelijke discussiezet (Van Eemeren en Snoeck Henkemans 2006, 92-93). Uit onderzoek blijkt dat taalgebruikers drogredelijke zinnen ook in de praktijk onredelijk vinden (Van Eemeren, Garssen en Meuffels 2003). Onderzoek naar de redelijkheid van *ad hominem*-drogredenen wijst eveneens uit dat taalgebruikers deze als onredelijk beoordelen (Meuffels 2006, 17-19).

In deze scriptie neem ik aan dat de derde partij een discussiant ongeloofwaardig vindt op het moment dat deze een zet doet die door hen onredelijk wordt bevonden. Ik vat redelijkheid op als een onderdeel van *phronesis*, namelijk het deel van *phronesis* dat verstandigheid omvat, omdat het niet van verstandigheid getuigt om onredelijk te zijn. In mindere mate hangt redelijkheid mogelijk ook samen met *arete*. Men zou een discussiant als oneerlijk kunnen beoordelen doordat hij onredelijk is.

§ 3.4. ETHOS BESCHERMEN I: EEN REDELIJKE PERSOONLIJKE AANVAL INZETTEN

Als een discussiant een *ad hominem* begaat, loopt hij niet alleen het risico om zijn eigen *ethos* te schaden omdat hij onsympathiek is, maar ook om onredelijk gevonden te worden. Voor alle drie de varianten van de *ad hominem* geldt in meer of mindere mate dat uit empirisch onderzoek is gebleken dat taalgebruikers een dergelijke argumentatie als onredelijk beoordeelden (Van Eemeren, Meuffels & Verburg, 2000; Van Eemeren, Garssen & Meuffels, 2001). Als een discussiant een *ad hominem* wil begaan, en daarbij zijn *ethos* zo min mogelijk wil schaden, kan hij dat doen door het redelijke equivalent van de *ad hominem* in te zetten, de redelijke persoonlijke aanval. Hierdoor vermindert de discussiant de kans dat hij zijn eigen *ethos* schaadt, in het bijzonder zijn *phronesis*, omdat hij niet langer onredelijk is.

§ 3.4.1. De redelijke persoonlijke aanval

Er zijn twee mogelijke manieren om een redelijke direct persoonlijke aanval in te zetten (Van Eemeren, Garssen en Meuffels 2012, 144-145). De eerste manier om een redelijke persoonlijke aanval te creëren, is door de kritiek op de tegenstander onderdeel te laten uitmaken van het standpunt zelf. De door de pragma-dialectiek geformuleerde vrijheidsregel stelt namelijk dat het discussianten vrij staat standpunten naar voren te brengen (Van Eemeren 2006, 90). Het is dus mogelijk om het twijfelachtige *ethos* van de tegenstander aan te nemen als standpunt, zonder dat er een drogreden wordt begaan.

De tweede mogelijkheid om een redelijke persoonlijke aanval te begaan, is door de

²⁶ Zie De Ceulaer 2016, 22 juni.

vermeende autoriteit van de tegenstander te bevragen (Van Eemeren, Garssen en Meuffels 2012, 145-146). In een debat kan een tegenstander zich presenteren als een autoriteit op een bepaald gebied. Het is echter lang niet in alle gevallen zo dat deze persoon ook daadwerkelijk een onomstreden autoriteit is. Middels een redelijke persoonlijke aanval kan een debater duidelijk maken dat de tegenstander niet over de door hem geclaimde autoriteit beschikt, of dat er tenminste een reden is om te twijfelen aan die autoriteit. Zie het onderstaande voorbeeld:²⁷

3.6 Farid Azarkan → "Ik kom net van het voetbalveld, en ik heb het nog even aan mijn spelers gevraagd. Ze lagen helemaal dubbel. Ze zeiden: 'je moet die Derksen niet zo serieus nemen.' Je hebt helemaal geen feeling met die groep."²⁸

Voorbeeld 3.6 is afkomstig uit een debat tussen Farid Azarkan en Johan Derksen over cultuurproblemen met Marokkaanse voetbaljongeren. Derksen presenteert zich in dit debat als autoriteit. Hij zegt: 'ik kom al heel wat jaartjes op de voetbalvelden', en suggereert hiermee dat hij over nodige ervaring beschikt. Azarkan reageert hierop door te stellen dat hij zojuist van het voetbalveld komt, en dat de jongeren aldaar heel anders zouden denken over de standpunten van Derksen. Hiermee geeft Azarkan aan dat er te twijfelen valt aan de veronderstelde autoriteit van Derksen. Als Azarkan de autoriteit van Derksen in twijfel had getrokken zonder dat Derksen daar eerst nadrukkelijk zelf op gewezen had, had Azarkan een drogreden begaan. Omdat Azarkan twijfelt aan de door Derksen zelf opgevoerde autoriteit, kan hij ongehinderd het *ethos* van Derksen aanvallen. Hij veronderstelt met zijn redelijke persoonlijke aanval niet alleen dat Derksen geen binding heeft met de groep waar hij over spreekt, ook suggereert Azarkan dat Derksen heeft gelogen bij zijn eerdere beroep op autoriteit. Hierdoor berokkent Azarkan het *ethos* van Derksen schade, terwijl hij de impact op zijn eigen *ethos* zo beperkt mogelijk houdt omdat hij slechts een eerdere bewering van Derksen lijkt recht te zetten.

§.3.4.2. Op redelijke wijze wijzen op verborgen motieven

Wanneer een *circumstantial ad hominem* redelijk is, wordt er gesproken over het op redelijke wijze wijzen op verborgen motieven. Net zoals bij de redelijke variant van de *abusive ad hominem*, kan er redelijk gewezen worden op verborgen motieven door deze verdenkingen onderdeel uit te laten maken van het standpunt.

In het politiek debat lijken er weinig gevallen voor te komen van het redelijke wijzen op verborgen motieven. Een reden om aan te nemen dat politici over het algemeen niet redelijk zullen wijzen op verborgen motieven, is dat een politicus vaak ontslagen wordt op het moment dat er redelijke aanwijzingen zijn dat hij of zij een verborgen agenda naleeft, of op een andere manier aan belangenverstrengeling doet. Mogelijk één van de meest rigoureuze voorbeelden hiervan is voormalig staatssecretaris Philomena Bijlhout. In 2002 moest zij aftreden als staatssecretaris van Emancipatiezaken slechts acht uur na haar beëdiging, omdat er een foto van haar opdook als militante sympathisant van Desi Bouterse. Deze foto zou als sterk bewijs gebruikt kunnen worden als voorbeeld van haar belangenverstrengeling. Ze heeft immers gevochten als soldaat voor een ander land dan het land waar ze staatssecretaris van was, en bovendien zijn er sterke aanwijzingen dat de zaak waar ze voor vocht, namelijk Desi Bouterse, sterke connecties had met de clandestiene drugs wereld. De belangen van Bijlhout zouden verstrengeld kunnen zijn. Ten eerste omdat ze niet uitsluitend zou kunnen spreken namens het land waar ze staatssecretaris van was, en ten tweede omdat ze mogelijk de belangen zou kunnen

²⁷ Meer voorbeelden zijn te vinden in bijlage 5.

²⁸ Farid Azarkan (2016, 12 april) tegen Johan Derksen over cultuurproblemen bij Marokkaanse voetbaljeugd.

vertegenwoordigen van een wereld die vermoedelijk ergens tussen onder- en bovenwereld ligt. Collega-politici zijn nooit in de gelegenheid gebracht om redelijkerwijs te wijzen op haar verborgen agenda, omdat zij reeds vertrokken was voordat er een debat kon plaatsvinden. Het bewijs voor haar deelname aan de gewapende strijd van Desi Bouterse, en wellicht de daarmee in verband te brengen belangenverstrengeling, waren genoeg redenen om haar op staande voet uit haar functie te ontheven. Wel verdedigde Bijlhout zich later aan tafel bij de talkshow van Barend en Van Dorp (2010, 4 mei), maar dat optreden had meer kenmerken van een apologie dan van een debat.

Dat er redenen zijn om aan te nemen dat er weinig voorkomens zullen zijn van het redelijke wijzen op verborgen motieven wil niet zeggen dat dit type argumentatie helemaal niet voorkomt in het politieke discours. In het corpus van deze scriptie zijn er echter geen aangetroffen.

§ 3.4.3. Het redelijke wijzen op inconsistenties

Hoewel een *tu quoque* volgens de pragma-dialectiek een drogredelijke zet is, zijn er ook aanwijzingen om aan te nemen dat de *tu quoque* niet bijzonder onredelijk gevonden wordt. Van Eemeren, Garssen en Meuffels (2012) hebben empirisch onderzocht of drogredenen door taalgebruikers ook werkelijk als onredelijk worden beoordeeld. Voor de *abusive* variant en voor de *circumstantial* variant geldt dat taalgebruikers deze zetten inderdaad als onredelijk beoordeelden. Bij de *tu quoque* lag dat echter iets ingewikkelder. Uit het onderzoek bleek namelijk dat taalgebruikers de *tu quoque* noch redelijk, noch onredelijk vonden (Van Eemeren, Garssen en Meuffels 2012, 45). Ten gevolge van de beperkte mate van drogredelijkheid van de *tu quoque* kan gesteld worden dat het schaden van het eigen *ethos* bij het inzetten van een *tu quoque* bij voorbaat minder speelt dan bij beide eerder besproken varianten.

In de pragma-dialectiek wordt aangenomen dat het wijzen op inconsistenties bij de tegenstander redelijk is op het moment dat de tegenstander zichzelf tegenspreekt in dezelfde discussie, of een vorm van tegenspraak impliceert door wat hij doet of zegt in de discussie (Van Eemeren en Houtlosser 2003, 5). Om redelijk te wijzen op inconsistenties is het noodzakelijk dat de inconsistentie plaatsvindt in één en dezelfde *kritische discussie* (Van Eemeren en Houtlosser 2003, 7). Een *kritische discussie* 'can be described as an exchange of views in which the parties involved in a difference of opinion systematically try to determine whether the standpoint or standpoints at issue are defensible in the light of critical doubt or objections.' (Van Eemeren en Grootendorst 2004, 52).

Hieronder een voorbeeld van een redelijk wijzen op inconsistentie:

- 3.7 Muhammed Kat → "Turkije heeft een systeem dat niet werkt. Een grondwet dat dateert uit 1982, dat is aangesteld door een militaire junta. [...]. Elke tien jaar is er of een staatsgreep geweest, of een poging tot, of het leger heeft gewaarschuwd. Dus: een systeem dat niet werkt."
- [enige tijd verstrijkt]
- Muhammed Kat → "Ik ben hier niet om het standpunt van Erdogan te verdedigen."
- Sinan Can → "Je hebt net gezegd dat je het [Turkse systeem] een verouderd systeem vindt."
- Muhammed Kat → "Heb ik dat gezegd?"
- Sinan Can → "Ja, dat heb je toch gezegd?"

Fragment 3.7 hierboven is afkomstig uit Pauw (18 april 2017). In dit fragment zijn Sinan Can en Muhammed Kat in debat over de grondwetswijziging in Turkije. Kat opent zijn betoog door te stellen dat de grondwet in Turkije niet meer functioneert, en dat hij daarom, zoals de Turkse president Erdogan adviseerde, voor het bijbehorende referendum heeft gestemd. Later in het debat doet Kat het voorkomen alsof hij het standpunt van Erdogan dat het de Turkse grondwet al dan niet verouderd is niet deelt. Can wijst Kat erop dat hij zichzelf daarmee woordelijk tegenspreekt, en hiermee wijst Can op redelijke wijze op een inconsistentie in woord en woord bij Kat.

§ 3.5. ETHOS BESCHERMEN II: EEN VERMOMMINGSSTRATEGIE INZETTEN

Behalve redelijke en drogredelijke argumenten worden in pragma-dialectiek ook vermomde argumenten onderscheiden. Een vermomd argument is een drogredelijk argument waarbij de schijn van redelijkheid wordt gewekt. Van Eemeren, Garssen en Meuffels (2012) stellen dat de *abusive ad hominem* kan overgaan in de redelijke equivalent daarvan op het moment dat de discussiant zich onterecht als autoriteit profileert. Het staat diens tegenstander dan vrij om die autoriteit aan te vallen. Blijkt echter slechts vaag uit de context dat de discussiant een autoriteit claimt, en valt diens tegenstander de discussiant daarop aan, is er sprake van een vermomde *abusive ad hominem*, omdat er wordt verondersteld dat er aan de voorwaarden van redelijke argumentatie wordt voldaan terwijl dat niet onomstotelijk het geval is. Het aanvallen van een naar voren gebrachte autoriteit is echter slechts één manier om een redelijke persoonlijke aanval in te zetten. Een discussiant kan ook een redelijke persoonlijke aanval doen op het moment dat een component van de persoonlijkheid van de tegenstander het onderwerp van discussie is. Er valt voor te pleiten om te stellen dat er eveneens sprake is van een vermomde *abusive ad hominem* op het moment dat een discussiant onterecht aanneemt dat de persoonlijkheid van de tegenstander onderdeel van de stelling is. In deze scriptie worden ook de *circumstantial* en de *tu quoque* behandeld. Zodoende wordt aangenomen dat een drogreden vermomd is als de discussiant doet voorkomen alsof hij aan één van de voorwaarden voldoet om een redelijke persoonlijke aanval in te zetten, terwijl dat niet het geval is. Voor de *circumstantial ad hominem* geldt dat een discussiant een vermomde *circumstantial* begaat op het moment dat hij onterecht veronderstelt dat de verborgen motieven van zijn tegenstander het onderwerp van discussie zijn. Voor de *tu quoque* geldt dat er sprake kan zijn als de discussiant onterecht veronderstelt dat zijn tegenstander in dezelfde kritische discussie inconsistent is in woord en daad of in woord en woord.

Zie het voorbeeld hieronder van een vermommingstrategie:²⁹

- 3.8 Conservator: → "Het museum moet weer opengesteld worden voor publiek, het gebouw is weer in prima staat."
- Journalist: → "Maar als conservator houdt u zich toch alleen maar bezig met de kunst? Dan kunt u misschien niet inschatten hoe het met het gebouw gesteld is."

In het bovenstaande voorbeeld neemt een conservator het standpunt in dat het museum weer geopend moet worden. Een journalist reageert daarop door erop te wijzen dat de bouwkundige elementen van deze stelling niet onder de expertise van de conservator vallen. Hiermee doet de journalist het voorkomen alsof de conservator zijn autoriteit als argument voor zijn standpunt heeft aangevoerd. Dat is echter niet het geval. De conservator poneert een stelling, en zelfs als dat een stelling buiten zijn eigen vakgebied is, is dat volgens de pragma-dialectiek geen

²⁹ Voorbeeld afkomstig uit Van Eemeren, Garssen en Meuffels (2012, 150).

probleem. Hiermee zet de journalist een vermommingsstrategie in, omdat hij doet voorkomen alsof de conservator een beroep heeft gedaan op zijn autoriteit, terwijl dat niet het geval is.

§ 3.6. ETHOS BESCHERMEN MET EEN BELEEFDHEIDSTRATEGIE

Een discussiant kan zijn eigen *ethos* in het debat beschermen door middel van een beleefdheidsstrategie. Een beleefdheidsstrategie is een strategie uit de beleefdheidstheorie van Brown en Levinson (1978; 1987). In deze paragraaf zal deze theorie kort worden toegelicht.

§.3.5.1. Beleefdheidstheorie: gezicht en *ethos*.

Een centraal begrip in de beleefdheidstheorie van Brown en Levinson is 'gezicht' (Brown en Levinson 1987). Het begrip gezicht lijkt enige overeenkomsten te vertonen met het in deze scriptie centraal staande klassieke retorische begrip *ethos*. In de beleefdheidstheorie wordt aangenomen dat iedere deelnemer aan een gesprek een gezicht heeft, en dat die gezicht tijdens het gesprek op het spel staat (Huls 2001, 18-19). Iemand kan in een gesprek zijn gezicht verliezen. Het verliezen van een gezicht houdt in dat de waardigheid, de geloofwaardigheid, of een ander aspect van het karakter schade ondervindt. Een uiting die het gezicht van een discussiant in gevaar kan brengen, wordt een gezichtsbedreigende handeling genoemd. Een voorbeeld van een gezichtsbedreigende handeling zou een persoonlijke aanval kunnen zijn.

In de beleefdheidstheorie wordt ervan uitgegaan dat het gezicht van de discussiant tweeledig is. Enerzijds heeft de discussiant een *positief gezicht*, en anderzijds een *negatief gezicht* (Brown en Levinson 1987). Het *positief gezicht* van een discussiant houdt in dat mensen in het algemeen de behoefte hebben aan positief contact met anderen omwille van hun zelfrealisatie (Huls 2001, 177). Dit gezicht is gericht op sympathie en overeenstemming. Het *negatief gezicht* houdt in dat discussianten met rust gelaten willen worden (Huls 2001, 177). Dit gezicht is erop gericht op afstand en respect. Een persoonlijke aanval in een debat lijkt een aanval te zijn op het *positief gezicht* van de tegenstander. De behoefte om met rust gelaten te worden is in een debatsituatie onhaalbaar. Als een discussiant er eenmaal voor heeft gekozen om deel te nemen aan het debat, zou het vreemd zijn voor die discussiant om zich halverwege dat debat te beroepen op diens behoefte om niet lastig gevallen te worden. Het *positief gezicht* wordt met een persoonlijke aanval wel aangevallen, omdat een persoonlijke aanval, in verschillende maten, een aanval is op de tegenstanders behoefte aan positief contact.

Beleefdheid zoals omschreven in de theorie van Brown en Levinson (1987) wordt niet alleen gebruikt in alledaagse toepassingen. Er zijn allerlei gesprekssituaties denkbaar waarbij de beleefdheidstheorie een rol kan spelen (zie Hickey en Stewart 2005). Eén gesprekssituatie waarin het denkbaar is dat beleefdheidsstrategieën een rol kan spelen, is het parlementaire debat (Ilie 2005), of meer in het bijzonder het verkiezingsdebat (Dailey, Hinck en Hinck 2008).

§ 3.5.2. Beleefdheidsstrategieën

In de beleefdheidstheorie wordt aangenomen dat de 'ernst' van een gezichtsbedreigende handeling afhangt van een aantal factoren. Om de ernst van een gezichtsbedreigende handeling te berekenen, is er de volgende formule opgesteld: $G = M + I + SA$ (Huls 2001, 22). De G staat in deze formule voor 'gewicht', en geeft aan in welke mate de gezichtsbedreigende handeling schadelijk is voor de gezicht van de gesprekspartner. De M staat voor 'machtsverhouding'. Het gewicht van uiting wordt zwaarder naarmate iemand een gezichtsbedreigende handeling begaat ten opzichte van iemand die machtiger is. De I staat voor 'inbreuk van de handeling op zich'. Naarmate een taaluiting een grotere inbreuk is op het gezicht van de gesprekspartner, wordt het gewicht van de uiting zwaarder. Ten slotte staat SA voor 'sociale afstand'. De inbreuk van een gezichtsbedreigende handeling wordt minder zwaar op het moment dat de twee discussianten goede bekenden van elkaar zijn. Zijn zij echter vreemden, wordt het gewicht juist groter.

Er valt voor te pleiten dat wanneer G zwaarder wordt, het eigen *ethos* ook meer onder de uiting lijdt. De factoren macht en sociale afstand zullen bij verkiezingsdebatten een rol spelen. Zo is bijvoorbeeld de minister-president iemand met meer macht, en is de sociale afstand groter. Omdat in deze scriptie niet onderzocht wordt wat de rol is van SA en M zal daar niet verder op ingegaan worden. Inbreuk is daarentegen een begrip dat wel degelijk en relevant is, omdat een persoonlijke aanval als inbreuk gezien kan worden.

In de beleefdheidstheorie worden vijf hoofdstrategieën onderscheiden om het gewicht van de gezichtsbedreigende handeling in te delen (Huls 2001, 43-102). Naarmate het gewicht van de uiting zwaarder wordt, komt het eigen *ethos* in de uiting meer in het geding. Wordt het gewicht van de uiting daarentegen zwaarder, dan kan de discussiant ervoor kiezen om een strategie in te zetten om zijn eigen *ethos* te beschermen. In figuur 3.2 worden de strategieën weergegeven:

G -	Strategie
	Direct zonder omhaal
	Direct met solidariserende middelen
	Direct met respectvolle middelen
	Indirect
	Niets zeggen
G +	

Figuur 3.2: Beleefdheidsstrategieën geordend naar gewicht van de handeling ('G-' staat voor een laag gewicht, 'G+' voor een hoog gewicht)

Bij een direct taalgebruik zegt de discussiant waar het op staat, zonder een beleefdheidsstrategie in te zetten (Huls 2001, 44). Het is aannemelijk dat een directe taaluiting het meest schadelijk is voor het *ethos* van de discussiant zelf. Er is echter een aantal strategieën waarbij het inzetten van een directe taaluiting helemaal niet schadelijk is voor het *ethos*. Zo moet er ten eerste rekening gehouden worden met de inbreuk van de uiting op zich. Het kan namelijk zo zijn dat de I van de uiting dermate klein is, dat het G ook buitengewoon laag is. Een uiting als 'pak een stoel en kom erbij zitten' is als imperatief een vorm van direct taalgebruik. De I van een dergelijke uiting is echter zo klein dat ook het G klein is. Ten tweede kan de directe vorm gebruikt worden als datgene wat door de directe vorm uitgedrukt wordt in het belang is van de toehoorders. Voor een verkiezingsdebat houdt dat in dat een politicus de directe vorm kan gebruiken op het moment dat hij en zijn publiek het over een onderwerp eens zijn. De directe vorm kan tot slot gebruikt worden in een situatie dat gezicht of *ethos* geen rol spelen, of als directheid juist in het voordeel werkt van het eigen *ethos* of gezicht. Dat laatste kan bijvoorbeeld het geval zijn op het moment dat een discussiant de derde partij wil demonstreren dat hij, in tegenstelling tot de tegenstander, wel bereid is om 'te zeggen waar het op staat', en zodoende een beroep doet op eerlijkheid.

Bij een directe uiting omkleed met solidariserende middelen probeert de discussiant de directheid van zijn uiting te verzachten door te laten blijken dat de behoeften van hun gesprekspartner hem niet koud laten (Huls 2001, 48), en houdt een discussiant dus rekening met het *positive* gezicht van zijn tegenstander. De taaluiting is nog steeds direct, maar er wordt een solidariserende strategie ingezet om de inbreuk (I) kleiner te maken. Doel hiervan is primair dat een gezichtsbedreigende handeling zoveel mogelijk wordt voorkomen, en dat het G van de uiting minder zwaar is dan bij een directe uiting waarbij geen gebruik wordt gemaakt van solidariserende middelen. Secundair leidt dit er ook toe dat het eigen *ethos* minder schade ondervindt. Het *arete* kan minder schade ondervinden, omdat de discussiant een minder onsympathieke indruk maakt. Bovendien ondervangt een solidariserende strategie ook de eventuele schade aan het *eunoia*, omdat het eventuele deel van de derde partij dat zich onheus bejegend voelt, tegemoetgekomen wordt met een beleefdheidsstrategie.

Brown en Levinson (1978, 107) onderscheiden vijftien verschillende substrategieën om een directe uiting te omkleeden met solidariserende middelen. Voor een overzicht van deze vijftien strategieën verwijs ik naar bijlage 7. De vijftien strategieën zijn onderverdeeld in drie categorieën. Allereerst kan een discussiant een gemeenschappelijke achtergrond veronderstellen. Een politicus kan bijvoorbeeld overeenstemming zoeken met zijn tegenstander (strategie 5 in het overzicht van Brown en Levinson) door gebruik te maken van een formule als: 'we vinden toch beiden dat...', 'je zult het toch met me eens zijn dat...', enzovoorts. De tweede categorie van solidariserende strategieën die Brown en Levinson onderscheiden is het benadrukken van bereidheid om samen te werken met de tegenstander. Dit kan bijvoorbeeld door blijf te geven op de hoogte te zijn van de behoeften van de tegenstander (strategie 9). Een politicus kan hiervoor bijvoorbeeld een formule gebruiken als: 'ik weet dat u voorstander bent van...', of 'ik heb uw verkiezingsprogramma uitvoerig gelezen', enzovoorts. De laatste categorie van solidariserende strategieën is het vervullen van een behoefte van de tegenstander (strategie 15). Dit kan een politicus bewerkstelligen door een uiting te doen als 'ik ben bereid u toe te zeggen dat...', of 'ik ben bereid met u samen te werken'.

Als een discussiant direct is met respectvolle middelen, houdt de discussiant rekening met het *negatief* gezicht van zijn tegenstander; de discussiant zal zijn best doen om de behoefte van de discussiant om met rust gelaten te worden respecteren. De inbreuk van de uiting (I) wordt kleiner gemaakt doordat er bewust ingezet wordt op middelen die de I verzachten. Het G van de uiting wordt hierdoor lichter. Omdat de discussiant die een directe uiting met respectvolle middelen rekening houdt met het eigen domein van zijn tegenstander, beperkt hij de schade voor zijn eigen *ethos*. De discussiant dekt zijn uiting in met *arete*, omdat hij veronderstelt dat hij het karakter van zijn tegenstander op zijn minst in acht neemt. Bovendien verkleint hij het risico op schade aan zijn *eunoia*, omdat het deel van de derde partij dat hij al dan niet tegen de haren strijkt tegemoet komt door diens woordvoerder op een respectvollere manier te bejegenen dan wanneer er geen gebruik wordt gemaakt van een respectvolle beleefdheidsstrategie.

Brown en Levinson (1978, 25) onderscheiden tien verschillende directe beleefdheidsstrategieën omkleed met respectvolle middelen. In bijlage 7 is een overzicht te vinden van al deze strategieën. De tien strategieën zijn onderverdeeld in twee categorieën. De eerste categorie om een beleefdheidsstrategie in te zetten met respectvolle middelen is door gebruik te maken van conventionele indirectheid (strategie 1). Conventionele indirectheid is het verwijzen naar de contextuele voorwaarden die nodig zijn om de prestatie die besproken wordt te realiseren (Blum-Kulka en Olshtain 1984, 201). Een politicus kan dan een formulering gebruiken als: 'kunt u mij uitleggen waarom...', of 'bent u bereid om in te gaan op...'. Dergelijke formuleringen moeten niet letterlijk geïnterpreteerd worden, maar dienen opgevat te worden als indirect taalgebruik en zouden ertoe moeten leiden dat de politicus een inhoudelijk betoog afsteekt over zijn beweegredenen. De tweede manier om een uiting te omkleeden met respectvolle middelen, is door aandacht te besteden aan het verlangen van je gesprekspartner

om niet lastig gevallen te worden. Dit kan bijvoorbeeld gerealiseerd worden door de inbreuk van de uiting te excuseren (strategie 6). Een politicus kan dan formuleringen gebruiken als 'het spijt me dat ik het moet zeggen, maar...', 'sorry dat ik u onderbreek, maar...'.

Een discussiant kan ook indirectheid gebruiken als beleefdheidsstrategie. Bij indirectheid zegt een discussiant niet letterlijk wat hij bedoelt, maar laat hij zijn gesprekspartner de betekenis van zijn uiting invullen (Huls 2001, 87). Met behulp van een indirecte strategie kan een discussiant zijn *ethos* of gezicht beschermen omdat hij niet letterlijk de persoonlijke aanval uitspreekt. De consequenties van de persoonlijke aanval zijn zodoende dat de schade aan het *ethos* of aan het gezicht tot op zekere hoogte beperkt blijven. Tot op zekere hoogte, want de tiende discussieregel van de pragma-dialectiek (de taalgebruiksregel) stelt dat: 'discussianten geen formuleringen mogen gebruiken die onvoldoende duidelijk of verwarrend dubbelzinnig zijn'. Strategie 11 van de indirecte beleefdheidsstrategieën is 'wees dubbelzinnig', dus op het moment dat deze strategie ingezet wordt, is de discussiezet volgens de pragma-dialectiek drogredelijk.

De beleefdheidstheorie onderscheidt 15 verschillende indirecte beleefdheidsstrategieën. Voor een overzicht van deze 15 strategieën verwijs ik naar bijlage 7. Er zijn twee categorieën waarin de verschillende beleefdheidsstrategieën in onverdeeld worden. Ten eerste kan een discussiant een beroep doen op het redeneervermogen van zijn tegenstander. Dat zou hij bijvoorbeeld kunnen doen door gebruik te maken van een *interrogatio*: een retorische vraag (strategie 10). In het politiek debat zou dat kunnen resulteren in een uiting als: 'heb ik u niet horen zeggen dat...?', of 'waarom accepteren we zulke misstanden?' Een tweede indirecte beleefdheidsstrategie die een discussiant toe kan passen is het doen van een vage of dubbelzinnige uiting. Strategie 14 komt veel voor in de Tweede Kamer, namelijk het vervangen van de geadresseerde. Een Tweede Kamerlid vervangt volgens de regel van de wet altijd de geadresseerde door via de voorzitter te spreken. Een uiting als: 'zou ik u, namens mevrouw de voorzitter, mogen vragen waarom ik deze motie zou steunen?' is een vraag aan het Tweede Kamerlid dat een motie heeft ingediend, maar wordt gesteld via de voorzitter.³⁰

De laatste strategie die de beleefdheidstheorie onderscheidt is het afzien van de uiting. Hoewel het waarschijnlijk inderdaad het beste is voor het eigen *ethos* om af te zien van een persoonlijke aanval, is het traceren van een dergelijke strategie onmogelijk. Zodoende zal het zwijgen om het eigen *ethos* te beschermen in deze scriptie niet verder besproken worden. Uitgewerkte voorbeelden van de andere beleefdheidsstrategieën in een politieke context zijn opgenomen in bijlage 6.

In het bovenstaande hoofdstuk is geprobeerd een beeld te schetsen van de verschillende manieren om het *ethos* van een tegenstander aan te vallen. Bovendien is betoogd dat het mogelijke gevolg daarvan zou kunnen zijn dat het eigen *ethos* daar schade van ondervindt. Vervolgens is nagegaan hoe in de theorie deze schade voor het eigen *ethos* bij een persoonlijke aanval zoveel mogelijk ondervangen kan worden.

³⁰ In het bovenstaande voorbeeld is er overigens niet alleen sprake van het toepassen van de veertiende strategie van de indirecte beleefdheidsstrategieën. Ook wordt de eerste strategie van de directe beleefdheidsstrategieën toegepast; er is sprake van conventionele implicatuur.

HOOFDSTUK 4

ACHTERGRONDEN EN METHODE

In hoofdstuk vijf zullen verschillende strategieën worden onderscheiden om het *ethos* van de tegenstander te schaden en tegelijkertijd het eigen *ethos* te beschermen. Hiervoor zal gekeken worden naar de Nederlandse verkiezingsdebatten van 2012. Om dat te doen, zal gebruik gemaakt worden van analytische inductie. In het hierop volgende hoofdstuk zullen deze keuzes worden toegelicht.

§ 4.1. CORPUS: VERKIEZINGSDEBATTEN 2012

In deze scriptie is ervoor gekozen om de Nederlandse verkiezingsdebatten van 2012 te onderzoeken. Deze zijn geselecteerd omdat het de meest recente Nederlandse debatten zijn die in hun volledigheid in deze scriptie konden worden meegenomen.³¹

§ 4.1.1. Achtergronden verkiezingsdebatten 2012

Aan de verkiezingen van 2012 namen 21 politieke partijen deel. Lang niet alle fractievoorzitters van deze partijen namen deel aan de grote verkiezingsdebatten. Fractievoorzitters die wel deelnamen aan één of meer van de verkiezingsdebatten waren (in volgorde van zetelaantal vóór de verkiezingen van 2012): Mark Rutte namens de VVD, Diederik Samsom van de PvdA, Geert Wilders van de PVV, Sybrand van Haersma-Buma van het CDA, Emile Roemer namens de SP, Alexander Pechtold van D66, Jolande Sap van GroenLinks, Arie Slob namens de ChristenUnie, Kees van der Staaij van de SGP en Marianne Thieme van de Partij voor de Dieren. Hero Brinkman van DPK had voor hij deelnam aan de verkiezingen een zetel als opgestapt lid van de PVV, maar verloor die na de verkiezingen. De ouderenpartij 50Plus had voor aanvang van de verkiezingen van 2012 nog geen zetels, maar onder aanvoering van fractievoorzitter Henk Krol kregen ze er na deze verkiezingen twee.

De landelijke verkiezingen van 2012 waren het gevolg van de mislukte onderhandelingen in het Catshuis tussen VVD, CDA en PVV over de begroting van 2013. Belangrijk thema tijdens de verkiezingen van 2012 was wat er exact gebeurde tijdens deze onderhandelingen. Het CDA en de VVD hielden vol dat de PVV was 'weggelopen' bij de onderhandelingen, de PVV hield vol dat de plannen van het CDA en de VVD dermate desastreus waren voor de koopkracht dat ze zich genoodzaakt zagen zich terug te trekken uit de onderhandelingen. De begroting voor het jaar 2013, waar het kabinet over gevallen was, werd desalniettemin bewerkstelligd door het 'lenteakkoord' dan wel het 'kunduzakkoord'.³² Dit akkoord werd gesloten tussen VVD, CDA, D66, GroenLinks en de ChristenUnie.

Een aantal thema's domineerden deze verkiezingen. Allereerst was het de vraag of de deelnemende fractievoorzitters capabel zouden zijn voor het ambt van minister-president. Vanwege enkele dubieuze ontmoetingen met de pers moest vooral Roemer het op dit thema ontgelden.³³ Ook de Europese schulden crisis was een belangrijk thema, en de daaruit

³¹ De verkiezingsdebatten van 2017 waren nog niet voltooid ten tijde van het schrijven van deze scriptie.

³² De voorstanders van het akkoord frameden het akkoord positief als het 'lenteakkoord', de tegenstanders als het 'kunduzakkoord', refererend aan de samenwerking die de betrokken partijen eerder aangingen met betrekking tot de vredesmissie in Afghanistan.

³³ Zo werd Roemer door de Telegraaf bespot omdat er een foto van hem opdook waarin hij sinas dronk met een rietje (Telegraaf 2012). Bovendien publiceerde de Quote een foto van Roemer met een kettingzaag in zijn handen, terwijl hij besmeurd was met bloed (Quote 2012). Deze foto werd vervolgens uitgebreid besproken in het Algemeen Dagblad (van der Aa, 2012). Tot slot werd Roemer buitengewoon

voortvloeiende veronderstelde noodzaak tot bezuinigen. Tot slot waren ook de marktwerking in de zorg, de AOW-leeftijd en de hypotheekrenteaftrek belangrijke thema's.

§ 4.1.2. Geraadpleegde debatten

Alle verkiezingsdebatten die in de media zijn gevoerd naar aanleiding van de landelijke verkiezingen van 2012 zijn in deze scriptie geanalyseerd. De reden om geen enkel debat uit te sluiten is dat ik verwacht dat het mogelijk is dat er strategieën die het eigen *ethos* beschermen bij een persoonlijke aanval te ontdekken zijn in alle debatten.

Het eerste verkiezingsdebat van 2012 was het Politiek Café-debat. Dit debat werd uitgezonden door de NOS, en er was enige kritiek op dit debat. Het vond namelijk al plaats op 22 augustus, en volgens sommige politici was dat te vroeg. Om die reden namen Rutte, Wilders en Roemer geen deel aan dit debat. Het daaropvolgende debat was het premiersdebat op RTL4. Aan dit debat mochten uitsluitend de fractievoorzitters deelnemen die volgens de peilingen de leiders waren van de vier grootste partijen. Rutte, Roemer, Wilders en Samsom waren deze fractievoorzitters. Aan het lijsttrekkersdebat van de EO mochten de zes grootste partijen deelnemen. Namens de betreffende partijen waren het Rutte, Roemer, Wilders, Samsom, Van Haersma-Buma en Pechtold die het debat met elkaar aangingen. Het vierde verkiezingsdebat van het jaar had maar liefst acht deelnemers, en vond plaats op Radio 1. Alle fractievoorzitters die deelnamen aan het EO-lijsttrekkersdebat waren ook nu weer van de partij, en Jolande Sap en Arie Slob sloten zich aan bij dit gezelschap. Dezelfde acht fractievoorzitters als bij het EO-lijsttrekkersdebat namen ook deel aan het Carrédebat van RTL 4. Daarna volgde het Eénvandaagdebat, dat plaatsvond in de Erasmus Universiteit. Hieraan namen Rutte, Samsom, Wilders, Van Haersma-Buma, Roemer en Pechtold deel. Na het debat bij Eénvandaag volgde het Jeugdjournaaldebat. Hieraan namen Rutte, Roemer, Wilders, Samsom en Van Haersma-Buma deel. Het laatste debat was het NOS lijsttrekkersdebat. Aan dit debat namen alle fractievoorzitters deel.

§ 4.2. ANALYSE DEBATSTRATEGIEËN

Om deze debatten te analyseren, is ervoor gekozen om gebruik te maken van analytische inductie. Bij analytische inductie is het de bedoeling om eerst een goed beeld te krijgen van het te onderzoeken veld, door middel van het bekijken van verschillende cases (Znaniacki 1968). In het geval van deze scriptie wordt er naar meerdere verkiezingsdebatten gekeken, en die zullen fungeren als de meerdere cases. Vervolgens is het de bedoeling om een empirische cyclus te starten (Saunders, Lewis en Thornhill 2007, 240). Dit houdt in dat er een hypothese zal worden opgesteld aan de hand van de eerste bevindingen in het materiaal, en dat die voortdurend worden bijgesteld aan de hand van de bevindingen in het materiaal. Uiteindelijk zal de analyse leiden tot een aantal strategieën. Het aantal strategieën dat onderscheiden zal worden, zal geen totaalbeeld geven van het aantal debatstrategieën in het corpus. Ze zullen dienen als illustraties bij gevonden debatstrategiecategorieën, waarover meer in de volgende paragraaf. De strategieën zullen geanalyseerd worden door middel van een voorbeeld en een contrasterend voorbeeld (Jackson 1986, 140-141).

Het is denkbaar dat sommige elementen van een strategie niet voor zijn gekomen in het corpus, maar dat er een theoretische waarschijnlijkheid bestaat dat het bepaalde element voorkomt. In het geval dat het theoretisch aannemelijk te maken is dat een bepaald element van een debatstrategie voorkomt dat ontbreekt in het corpus, zal dat vermeld worden.

kritisch bevraagd in de wereld draait door (De wereld draait door, 2012). Verbraak (2012) zou later de vraag oproepen of er in dit interview al dan niet sprake was van karaktermoord.

§ 4.2.1. Debatstrategieën

In deze scriptie zullen enkele debatstrategieën onderscheiden worden. Om een debatstrategie af te bakenen wordt in deze scriptie gebruik gemaakt van een aantal kenmerken waar een betreffende strategie aan kan voldoen (aanval op bepaalde componenten van het *ethos*, verdedigen van bepaalde componenten van het *ethos*, beleefdheid, redelijkheid). De debatstrategieën, kunnen worden ondergebracht in een debatstrategiecategorie. Een dergelijke categorie verduidelijkt op welk niveau een bepaalde strategie plaatsvindt. Zo kan een set strategieën meer te maken hebben met een bepaald inhoudelijk kenmerk, of met een vormelijk kenmerk, of met een ander soort kenmerk.

Om het concept 'debatstrategiecategorie' vorm te geven, is er in deze scriptie voor gekozen om gebruik te maken van de taalhandelingentheorie van Austin en Searle (Austin, 1962; Searle, 1976; Searle, 1981). Deze theorie stelt dat er in communicatie taalhandelingen (*speech acts*) kunnen worden onderscheiden. Deze taalhandelingen kunnen theoretisch onderverdeeld worden in drie samenhangende onderdelen. Allereerst heeft een talige uiting een bepaalde *locutie*. De *locutie* van een uiting betreft de uiting op zich. Het gaat hierbij om een reeks woorden die samen een bepaalde uiting vormen. Er zou gesteld kunnen worden dat er bij *locutie*, zoals het in de pragma-dialectiek wordt genoemd, een keuze wordt gemaakt uit presentationele middelen. Het tweede onderdeel van een taalhandeling is de *illocutie*. Bij de *illocutie* gaat het over wat men met de uiting probeert te communiceren. De inhoud van de uiting hangt daarmee samen. Tot slot kan ook *perlocutie* worden onderscheiden. In het geval van *perlocutie* wordt nagegaan wat het effect is van een bepaalde uiting.

De debatstrategieën die in het volgende hoofdstuk zullen worden onderscheiden, zullen zich grotendeels afspelen op het terrein van één van de hierboven genoemde onderdelen van een taalhandeling. In de taalhandelingstheorie wordt aangenomen dat alle drie de communicatieve niveaus bij elke uiting een rol spelen (Dell 1965, 588), en dat geldt voor de onderscheidde strategieën eveneens. De manier waarop de discussiant zijn eigen *ethos* beschermt bij het begaan van de persoonlijke aanval kan echter in de in deze scriptie onderscheidde strategieën hoofdzakelijk worden toegeschreven aan een communicatieve keuze op één niveau. De strategieën kunnen zodoende worden ingedeeld in een categorie die samenhangt met het bijbehorende onderdeel van de taalhandeling. In een enkel geval blijkt een ander element van de communicatie van doorslaggevend belang te zijn, namelijk de manier waarop discussianten op elkaar reageren. Voor deze gevallen is een afzonderlijke categorie ingeruimd.

§ 4.2.2. Debatstrategieën

De debatstrategieën die in deze scriptie worden onderscheiden kunnen over een aantal kenmerkende elementen beschikken. Deze kenmerkende elementen zijn onderscheiden omdat in hoofdstuk 3 omschreven wordt dat deze elementen een relevante bijdragen kunnen leveren aan het aanvallen dan wel beschermen van het *ethos*. In deze scriptie wordt gesproken van een debatstrategie als de betreffende strategie over dezelfde kenmerken beschikken als omschreven worden in de bijbehorende debatstrategietabel. Hieronder een voorbeeld van debatstrategietabel:

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De manier waarop de discussiant redelijk en effectief probeert te zijn.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem, circumstantial ad hominem, tu quoque of redelijke tegenhanger</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	<i>Arete, eunoia, phronesis</i>
Bescherming eigen <i>ethos</i>	<i>Arete, eunoia, phronesis</i>
Beleefdheidsstrategie	<i>Directe, solidariserende, respectvolle of indirecte beleefdheidsstrategie</i>
Redelijkheid	<i>Openlijk drogredelijk, vermomd drogredelijk of redelijk</i>

Tabel 4.1: voorbeeldtabel debatstrategieën

In de bovenste rij wordt weergegeven welke strategische manoeuvre de discussiant uitvoert. Omdat veel strategieën zowel een redelijke als een drogredelijke variant kunnen voorkomen, wordt er in het schema niet bij stil gestaan of de strategische manoeuvre al dan niet ontspoort is. Of een strategische manoeuvre ontspoort is, hangt in een dergelijk geval af van het specifieke voorkomen van de strategie. In de tabel wordt een omschrijving gegeven van de manier waarop de spreker redelijk en effectief probeert te zijn, en hiermee is niet per definitie gesteld dat er sprake is van drogredelijkheid.

In de tweede rij wordt weergegeven welk type persoonlijke aanval kan worden begaan in deze strategie. Op basis van de in hoofdstuk drie besproken pragma-dialectische benadering kan er sprake zijn van drie typen persoonlijke aanvallen, namelijk de *abusive ad hominem*, de *circumstantial ad hominem* en de *tu quoque*. Het is mogelijk dat een strategie voor kan komen met alle drie deze persoonlijke aanvallen, of dat een strategie slechts voor kan komen met één type persoonlijk aanval.

In de derde rij wordt aangegeven welk element van het *ethos* wordt aangevallen. Dat zal gebeuren met een drietal letters, namelijk de A (voor *arete*), de E (voor *eunoia*) en de P (voor *phronesis*). Is de letter groen, dan geeft dat aan dat het een noodzakelijke voorwaarde is om van deze strategie te spreken dat het betreffende *ethos*component van de tegenstander wordt aangevallen. Is de letter oranje, dan geeft dat aan dat het betreffende *ethos*component van de tegenstander aangevallen kan worden, maar dat het aanvallen van dit *ethos*component niet noodzakelijkerwijs in alle voorkomens van deze strategie plaatsvindt. Ontbreekt één van de drie letters, dan geeft dat aan dat het voor deze strategie noodzakelijk is dat het betreffende *ethos*component van de tegenstander niet aangevallen wordt.

De vierde rij geeft aan welk component van het eigen *ethos* door middel van deze strategie wordt beschermd. Ook in deze rij wordt weer gebruik gemaakt van letters om aan te geven of een bepaald component voorkomt. Is de letter in deze rij groen weergegeven, dan is het een noodzakelijke voorwaarde voor deze strategie dat de discussiant dit betreffende component van het eigen *ethos* beschermt. Is de letter oranje, dan wordt daarmee aangegeven dat de discussiant mogelijkserwijs dit component van het eigen *ethos* beschermt. Dit is dan echter geen noodzakelijke voorwaarde om te spreken van deze strategie. Ontbreekt een letter, dan beschermt de discussiant noodzakelijkerwijs dat component van het eigen *ethos* niet.

De vijfde rij geeft aan welke beleefdheidsstrategie er bij deze strategie wordt ingezet. Wordt het woord 'direct' genoteerd, dan is er sprake van een directe beleefdheidsstrategie. Wordt er een middel ingezet om het eigen gezicht te beschermen, dan wordt het woord 'beleefdheid' opgenomen. Na het woord beleefdheid volgt dan ofwel (SOL) om aan te geven dat er een solidariserende beleefdheidsstrategie wordt ingezet, ofwel (RES) om aan te geven dat er een respectvolle beleefdheidsstrategie wordt ingezet, ofwel (IND) om aan te geven dat er een

indirecte beleefdheidstrategie wordt ingezet. Achter SOL, RES, of IND volgt een nummer. Dit nummer geeft aan welke beleefdheidstrategie exact wordt ingezet: de nummers corresponderen met de nummers die Brown en Levinson aan hun beleefdheidstrategieën hebben gegeven.³⁴ Wordt het woord 'beleefdheid' in het oranje weergegeven, dan wordt daarmee bedoeld dat er wel een beleefdheidstrategie kan plaatsvinden in deze debatstrategie, maar dat het uitvoeren van een specifieke beleefdheidstrategie geen noodzakelijke voorwaarde is om van een bepaalde debatstrategie te kunnen spreken.

In de onderste rij wordt ten slotte weergegeven of een bepaalde strategie openlijk drogredelijk, vermomd drogredelijk of redelijk is. Wordt de opmerking 'openlijk drogredelijk' in het groen weergegeven, dan is de persoonlijke aanval in deze strategie noodzakelijkerwijs onredelijk. Wordt het woord 'vermomd' in het groen weergegeven, dan is de persoonlijke aanval in deze debatstrategie noodzakelijkerwijs vermomd. Wordt het woord 'vermomd' in het oranje weergegeven, dan kan de persoonlijke aanval in deze strategie voorkomen in openlijk drogredelijke of in vermomde vorm. Wordt het woord 'redelijk' in het groen weergegeven, dan is de persoonlijke aanval in deze debatstrategie noodzakelijkerwijs redelijk.

Tot slot moet nog worden opgemerkt dat elk van de hierboven beschreven aspecten ook kunnen worden weergegeven in het blauw. Een aanduiding in blauw wijst erop dat een bepaald aspect niet is voorgekomen in het onderzochte corpus, maar dat het theoretisch niet is uit te sluiten dat het betreffende aspect voor kan komen in deze strategie.

³⁴ Zie voor een overzicht van die nummers bijlage 7.

§ 5.1. LOCUTIONAIRE STRATEGIEËN

Bij locutionaire debatstrategieën gaat het om strategieën die opmerkelijk zijn op basis van hun vorm. In dergelijke debatstrategieën is er sprake van een specifieke formuleringskeuze. Na de verschillende gevonden gevallen waarin sprake was van voor deze scriptie relevante strategische manoeuvre te hebben geordend, zijn uiteindelijk vijf locutionaire strategieën onderscheiden:

- Attributieoverdracht
- Complimentvorm
- Namens de mensen spreken
- Vraagvorm

Bij attributieoverdracht wordt de persoonlijke aanval niet gericht op de persoon zelf, maar op een daad of bewering van die persoon (Ilie 2004, 59).³⁵ Hierdoor wordt de indruk gewekt dat niet de persoon zelf wordt aangevallen ('[dat] is een domme redenering'³⁶). Een attributieoverdracht is echter wel degelijk gericht op het schaden van de persoon, omdat het negatieve element wordt overgedragen op de discussiant (Ilie 2004, 59-60). Bij een complimentvorm wordt de persoonlijke aanval verpakt in de vorm van een compliment ('Ik wil Pechtold complimenteren dat hij zegt wat wij al twee jaar zeggen.'³⁷). Bij een vraagvorm wordt de persoonlijke aanval geuit in de vorm van een vraag (Ilie 2004, 59). Een negatieve evaluatie van een persoon wordt bevestigd ('Welk signaal geeft Nederland af? [...] Als een minister die blijk van onkunde geeft?'³⁸). Voor voorbeelden en tegenvoorbeelden van deze strategieën in het onderzochte corpus verwijs ik naar bijlage 1.1.

De vijfde locutionaire debatstrategie die in het corpus is gevonden, is het spreken namens de mensen. In deze strategieën is de formulering zodanig gekozen dat de standpunten en argumenten die naar voren werden gebracht niet van de discussiant afkomstig lijken, maar van de derde partij. In deze gevallen werd het perspectief van de kiezers opgevoerd. Er zijn verschillende manieren om het perspectief van de derde partij op te voeren. Zo kan het perspectief van de derde partij worden opgevoerd door middel van een werkwoord van perceptie, een werkwoord van emotie, of een werkwoord van cognitie (Van Leeuwen 2015, 123)³⁹. Een werkwoord van perceptie is een werkwoord waarmee het waarnemen van de wereld om iemand heen omschreven wordt. Voorbeelden hiervan zijn 'zien' en 'ontdekken'. Met een werkwoord van emotie wordt een gevoelswaarde uitgedrukt. Voorbeelden hiervan zijn 'vrezen' en 'verheugen'. Een werkwoord van cognitie drukt een attitude uit. Hiervan zijn voorbeelden: 'weten', 'hopen', 'denken' (Van Leeuwen 2015, 123). Er wordt voldaan aan de omschrijving van de strategische manoeuvre op het moment dat het aannemelijk is dat het onderwerp van één van deze werkwoorden de derde partij betreft. Het is voor deze strategie

³⁵ Ilie gebruikt Engelstalige benamingen voor de strategieën. De Nederlandse vertalingen van deze strategieën zijn ontleend aan Plug (2006).

³⁶ Uitspraak van Krista van Velzen (SP) tegen Boris van der Ham (D66). Voorbeeld afkomstig uit Plug 2006, 271.

³⁷ Parafrase van Tunahan Kuzu over Alexander Pechtold (Kuzu 2017).

³⁸ Uitspraak van Arda Gerkens (SP) tegen Aart Jan de Geus (CDA). Voorbeeld afkomstig uit Plug 2006, 271.

³⁹ Er zijn andere manieren om het perspectief van de derde partij op te voeren (bijvoorbeeld door middel van de directe rede), maar in deze strategie zijn de werkwoorden van perceptie, emotie en cognitie typerend.

noodzakelijk dat de benaming van de derde partij in ieder geval niet onomstotelijk negatief is. In een zin als: 'de vervelende tokkies vinden u een onbekwame premier' wordt een werkwoord van cognitie gebruikt (vinden), en is het aannemelijk dat het onderwerp van dat werkwoord een verwijzing naar de derde partij is. Er kan dus gesteld worden dat het perspectief van de kiezers in dit fragment wordt opgevoerd. Deze verwijzing is echter ronduit negatief (vervelende tokkies), en dat is voor deze scriptie niet bruikbaar. Het doel van de in de debatstrategieën die in deze scriptie worden omschreven is het begaan van een persoonlijke aanval terwijl daarbij het eigen *ethos* wordt beschermd ten opzichte van de derde partij. Het enerzijds beledigen van de derde partij en het anderzijds verdedigen van het eigen *ethos* ten opzichte van de derde partij zijn onverenigbaar.

In de tabel hieronder worden alle kenmerken van het namens de mensen spreken weergegeven.

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>Een discussiant doet het voorkomen alsof hij namens de derde partij spreekt, door een werkwoord van cognitie, perceptie of emotie in te zetten met als onderwerp een neutrale of positieve benaming voor de derde partij</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem</i> en <i>circumstantial ad hominem, tu quoque</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (RES7)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Openlijk drogredelijk, vermomd, redelijk

Tabel 5.1: overzicht 'namens de mensen spreken'

Het is met deze strategie mogelijk om alle componenten van het *ethos* van de tegenstander aan te vallen. Het is denkbaar dat de derde partij elk component van het *ethos* van de tegenstander onwelgevallig is, en dat kan dan middels deze strategie verwoord worden.

Bij het namens de mensen spreken beschermt de discussiant zijn *eunoia*, omdat hij door over de mensen te spreken nabijheid met hen creëert (Van Leeuwen 2015, 146). Omdat er met het overnemen van het perspectief een band wordt gecreëerd tussen de discussiant en de derde partij, is het aannemelijk dat het *eunoia* van de discussiant erop vooruitgaat. Ook wordt het *arete* beschermt met deze strategie. De discussiant wekt de indruk op te komen voor de derde partij, en opkomen voor anderen kan gezien worden als een positieve karaktereigenschap. Ook is er per definitie sprake van het beschermen van het eigen *phronesis*. De discussiant wekt namelijk de suggestie te weten welke mening de derde partij is toebedeeld.

Bij de debatstrategie 'namens de mensen spreken' wordt een beleefdheidsstrategie ingezet, en wel respectvolle beleefdheidsstrategie nummer zeven. Deze strategie houdt in de dat de discussiant geheel of gedeeltelijk onpersoonlijk wordt gemaakt. Bij het namens de mensen spreken pretendeert de discussiant dat hij niet namens zichzelf spreekt, maar namens de derde partij. Hiermee wordt de indruk gewekt dat de discussiant geen onderdeel uitmaakt van de uiting, en wordt hij als het ware los gemaakt van het specifieke voorval.

Namens de mensen spreken is in het corpus gevonden in combinatie met een *abusive ad hominem*. Het is theoretisch niet onmogelijk dat er deze strategie ook voor kan komen met een

circumstantial ad hominem of een *tu quoque*. Deze zijn echter niet in het corpus gevonden, zodoende volgt nu een voorbeeld van een 'namens de mensen spreken' met een *abusive ad hominem*:

5.1 Roemer: [tegen Wilders] "Wij, en wij niet alleen, verwijten de PVV dat ze heel veel mensen over één kam scheren."

In voorbeeld 5.1 wordt het verwijt gemaakt aan de PVV (in het bijzonder Wilders, met wie Roemer in debat is) dat ze heel veel mensen over één kam scheren. Hiermee wordt de goede trouw en het karakter van Wilders aangevallen, en zodoende kan er gesproken worden van een *abusive ad hominem*. Het *eunoia* van Wilders ondervindt hier schade van. De mensen die Wilders volgens Roemer over één kam scheert zijn namelijk onderdeel van de derde partij. Door te suggereren dat Wilders de derde partij onheus bejegt, wordt de relatie tussen de derde partij en Wilders op scherp gezet. Dit schaadt het *eunoia* van Wilders. Bovendien wordt het *arete* van Wilders geschaad, omdat het over één kam scheren van mensen niet te boek staat als een positieve karaktereigenschap.

In dit fragment verwijten 'wij' de PVV dat ze heel veel mensen over één kam scheren. Ik neem aan dat er met deze 'wij' bedoeld wordt: 'wij van de SP'. Het is echter niet alleen deze 'wij' die dit verwijt maakt, de frase 'wij niet alleen' suggereert dat er meer mensen zijn die deze mening zijn toebedeeld. Het is aannemelijk dat de mensen op wie Roemer hier doelt onderdeel uitmaken van de derde partij. Deze beide voorkomens van 'wij' maken de PVV 'verwijten'. 'Verwijten' is een werkwoord van cognitie. Doordat 'wij en wij niet alleen' het onderwerp is bij 'verwijten', wordt voldaan aan de omschrijving van de strategische manoeuvre van het namens de mensen spreken.

Bovendien beschermt Roemer bij deze uiting zijn *eunoia*. Door te suggereren dat hij het woord voert mede namens anderen, probeert hij nabijheid met deze anderen te creëren. Tevens wekt Roemer de indruk dat hij opkomt voor de mensen die vinden dat ze door de PVV over één kam geschoren worden. Het opkomen voor mensen in algemene zin kan als positieve karaktertrek worden gezien, en zodoende beschermt Roemer zijn *arete*. Tot slot wordt ook het *phronesis* van Roemer beschermd. Roemer wekt namelijk de suggestie dat hij weet wat de derde partij vindt.

Daarnaast wordt de discussiant in het bovenstaande fragment gedeeltelijk onpersoonlijk gemaakt, door een nieuw perspectief te introduceren, namelijk het perspectief van 'wij niet alleen'. Hiermee maakt Roemer zich gedeeltelijk los van de uiting, en lijkt hij in mindere mate onderdeel te zijn van het propositionele inhoud ervan.

Niet in elke uiting waarin de mensen ter sprake komen, kan gesproken worden van de debatstrategie namens de mensen spreken. Zie het voorbeeld hieronder:

5.2 Thieme: "Ik vind het heel ondemocratisch dat u de kiezers maar één keuze voorhoudt: we moeten door, koste wat het kost."

In het bovenstaande fragment beschuldigt Marianne Thieme Jolande Sap van een ondemocratische zet. Dit zou gecategoriseerd kunnen worden als een *circumstantial ad hominem*, omdat de indruk wordt gewekt dat Sap een verborgen ondemocratische agenda heeft. In dit fragment worden 'de kiezers' aangehaald, maar is er toch geen sprake van het 'namens de mensen spreken'. Het werkwoord 'vinden' is weliswaar een werkwoord van cognitie, maar het onderwerp van 'vinden' is in het bovenstaande fragment 'ik'. Het is niet waarschijnlijk dat met de eerste persoon enkelvoud verwezen wordt naar de derde partij.

§ 5.2. ILLOCUTIONAIRE STRATEGIEËN

Bij illocutionaire strategieën zijn de debatstrategieën van elkaar te onderscheiden op basis van inhoud. In de strategieën kiezen de discussianten voor een bepaalde inhoudelijke aanvliegroute, en deze aanvliegroute is karakteriserend voor de strategie. De gevonden illocutionaire debatstrategieën in zijn in deze categorie ingedeeld nadat ze voortdurend zijn getoetst bij het vinden van nieuwe voorbeelden. In het overzicht hieronder worden deze strategieën weergegeven.

- Beroep op waarden
 - Beroep op eerlijkheid
 - Beroep op landsbelang
 - 'Toen u aan de knoppen zat...'
 - Verkiezingsretoriek verwijten
- Juxtapositie
- Beroep op externe autoriteit

Bij het beroep op waarden gaat het erom dat de discussiant impliciet of expliciet een bepaalde waarde introduceert, en stelt dat de tegenstander zich niet aan deze waarde houdt. Binnen deze debatstrategie zijn nog een viertal substrategieën te onderscheiden. Bij een beroep op eerlijkheid wijst de discussiant op het belang voor een politicus om eerlijk te zijn, en stelt hij vervolgens dat zijn tegenstander dat niet is ('u draait en u bent niet eerlijk'⁴⁰). Bij een beroep op het landsbelang stelt de discussiant dat er soms maatregelen moeten worden genomen in het landsbelang, en dat zijn tegenstander dat nalaat ('Wat je niet doet als politicus [...] is weglopen voor je verantwoordelijkheden. En dat is het grote verschil tussen mij en de heer Wilders'⁴¹). Bij de 'toen u aan de knoppen zat...' verwijt de discussiant de tegenstander dat hij de waarde die de tegenstander impliciet of expliciet introduceert niet heeft waargemaakt ten tijde van zijn machtsperiode ('U noemde ze (demonstrerende Turkse Nederlanders) tuig, maar u heeft zich vergist. Het is uw tuig, want u heeft ze binnengelaten'⁴²). Bij het verwijt van verkiezingsretoriek stelt de discussiant impliciet of expliciet dat het van belang is dat de kiezer geen valse beloftes mag worden gedaan puur omwille van electoraal gewin. De discussiant verwijt de tegenstander dit wel te doen ('Als u die keuze maakt (de AOW-leeftijd op 65), wees dan ook eerlijk over de consequenties daarvan'⁴³). Bij een juxtapositie wordt een beledigende uiting gecombineerd met een manier om respect te betuigen (Ilie 2004, 56-57). In de uiting worden deze twee elementen naast elkaar geplaatst ('[de opstelling van de SP is] een beetje hypocriet, als ik het zo mag zeggen.'⁴⁴). Uitgewerkte voorbeelden en tegenvoorbeelden van deze strategieën zijn te vinden in bijlage 1.2.

Een discussiant kan bij een persoonlijke aanval zijn *ethos* beschermen door te veronderstellen dat in zijn persoonlijke aanval gesteund weet door een externe autoriteit. Bij een dergelijke debatstrategie wordt er een nieuwe partij geïntroduceerd, en wordt er door de discussiant aangenomen dat om wat voor reden dan ook deze nieuwe partij een relevante autoriteit is over het onderwerp dat ter discussie staat. In de tabel hieronder worden alle kenmerken van het beroep op een externe autoriteit weergegeven.

⁴⁰ Jan-Peter Balkenende tegen Wouter Bos in het Radio1 verkiezingsdebat van 2006 (Balkenende 2006)

⁴¹ Uitspraak van Mark Rutte tegen Geert Wilders in debat over de regeringsverklaring (Rutte 2012).

⁴² Uitspraak van Geert Wilders tegen Lodewijk Asscher in een verkiezingsdebat uit 2017 (Wilders 2017)

⁴³ Halbe Zijlstra tegen Emile Roemer in een debat over de AOW-leeftijd (Zijlstra 2017)

⁴⁴ Uitspraak van Boris van der Ham. Voorbeeld afkomstig uit Plug 2006, 269.

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De discussiant veronderstelt dat zijn persoonlijke aanval onderschreven wordt door een externe autoriteit.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem, tu quoque, circumstantial ad hominem</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (RES7)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd, redelijk, openlijk drogredelijk

Tabel 5.2: overzicht 'beroep op externe autoriteit'

Bij een beroep op een externe autoriteit kunnen alle vormen van het *ethos* van de tegenstander aangevallen worden. Afhankelijk van het type autoriteit dat aangevoerd wordt, kan een bijpassend component van het *ethos* worden aangevallen.

Bij de debatstrategie 'een beroep op een externe autoriteit' wordt noodzakelijkerwijs het *eunoia* en het *phronesis* van de discussiant beschermd. De discussiant doet voorkomen alsof hij omwille van de derde partij wijst op een feitelijke onjuistheid in het verhaal van de tegenstander. Door de derde partij op deze wijze een dienst te bewijzen, wordt de relatie tussen de discussiant en de derde partij versterkt. Ook het *phronesis* wordt met deze strategie noodzakelijkerwijs beschermd. De discussiant suggereert namelijk te beschikken over dossierkennis door zich te beroepen op een externe autoriteit.

In de debatstrategie 'beroep op een externe autoriteit' wordt een beleefdheidsstrategie ingezet, en wel respectvolle beleefdheidsstrategie nummer 7. Deze beleefdheidsstrategie houdt onder andere in dat de discussiant onpersoonlijk wordt gemaakt. Dat gebeurt in deze strategie doordat de discussiant pretendeert niet volledig namens zichzelf te spreken, maar namens een externe autoriteit. Hierdoor maakt de discussiant zich los van het besproken onderwerp, en wordt er een zekere afstand gecreëerd. Zodoende wordt de gezichtsbedreigende handeling afgezwakt, en houdt de discussiant rekening met zijn eigen *ethos*.

In combinatie met een beroep op een externe autoriteit zijn er in het onderzochte corpus geen gevallen gevonden waarin de uiting openlijk drogredelijk was, en zijn er gevallen gevonden waarin de uiting vermomd was. Er zijn geen gevallen gevonden waarin een beroep op een externe autoriteit gecombineerd werd met een redelijke persoonlijke aanval, maar dit is theoretisch wel mogelijk.

Het beroep op externe autoriteit is in het corpus aangetroffen in combinatie met een *abusive ad hominem* en een *tu quoque*. Hieronder wordt een voorbeeld besproken van een beroep op een externe autoriteit in combinatie met een *abusive ad hominem*. Voor een voorbeeld van een beroep op externe autoriteit in combinatie met een *tu quoque* verwijs ik naar bijlage 1.2.

5.3 Buma: "Ik vind het veelzeggend, meneer Rutte, dat uw minister van Financiën het oneens is met uw standpunt."

Het voorbeeld 5.3 is een *abusive ad hominem*. In dit debat over belastingen wordt namelijk de dossierkennis van Rutte door Buma in twijfel getrokken, doordat Buma suggereert dat het standpunt van Rutte niet in overeenstemming is met het standpunt van een externe autoriteit.

In het bovenstaande voorbeeld wordt voldaan aan de gegeven omschrijving van de strategische manoeuvre. Er wordt een externe autoriteit opgevoerd, en dat is in dit geval de Minister van Financiën.

Ook aan de andere kenmerken van het beroep op een externe autoriteit wordt voldaan. Zo wordt het *phronesis* van Rutte aangevallen. Buma stelt namelijk dat de Minister van Financiën het niet eens is met Rutte. Hierdoor kan de geloofwaardigheid van Rutte over financiële kwesties in twijfel worden getrokken.

Buma beschermt met deze uiting zijn eigen *phronesis* door te stellen dat hij op de hoogte is van de uitingen van de Minister van Financiën. Bovendien suggereert Buma dat hij en de minister van financiën het eens zijn, en dat is goed voor het *phronesis* van Buma. Ook beschermt Buma zijn *eunoia* met deze uiting, doordat hij lijkt op te komen voor de derde partij. Buma kan het doen laten voorkomen alsof hij in het belang van de derde partij stelt dat de plannen van Rutte onwenselijk zijn, omdat de autoriteit van de Minister van Financiën het aannemelijk maakt dat Ruttés standpunt ongunstig is voor de derde partij.

De zevende respectvolle beleefdheidsstrategie wordt in het bovenstaande fragment toegepast. Buma stelt namelijk niet letterlijk dat hij het standpunt van Rutte onhaalbaar vindt, maar hij zegt dat de minister van financiën het ermee oneens is. Buma doet het zodoende voorkomen alsof hij niet volledig namens zichzelf spreekt. Op deze manier creëert Buma afstand van de aanval op Rutte.

Er valt voor te pleiten dat de persoonlijke aanval van Buma vermomd is. Door te stellen dat de Minister van Financiën het oneens is met het standpunt van Rutte wordt de indruk gewekt deze Minister van Financiën deel neemt aan hetzelfde debat. Hoewel de minister van Financiën ongetwijfeld een standpunt heeft over het onderwerp, neemt hij geen deel aan het debat. Bovendien is het onredelijk om op basis van een standpunt van de Minister van Financiën aan te nemen dat Rutte zichzelf tegenspreekt. De betreffende Minister van Financiën (Jan-Kees de Jager) was namelijk niet van dezelfde partij als Rutte, en het is zodoende ook niet verwonderlijk dat beide heren een andere mening hebben.

Niet alle gevallen waarin dat mogelijk voor de hand ligt wordt een beroep op een externe autoriteit ingezet. Zie het onderstaande voorbeeld.

5.4 Wilders: "De heer Samsom is er verantwoordelijk voor dat we de verzorgingsstaat in Nederland bijna niet meer kunnen betalen vanwege die enorm dure massa- immigratie."

Hoewel Wilders voldoet aan enkele voorwaarden van het beroep op een externe autoriteit, voert hij geen externe autoriteit aan, en dat terwijl de uiting van Wilders zich daar wel voor zou lenen. Wilders zou iets gezegd kunnen hebben als: 'uit statistiek X blijkt dat de heer Samsom de verzorgingsstaat in gevaar brengt door zijn investeringen in de massa-immigratie'. Een dergelijke autoriteit ontbreekt in de uiting van Wilders, en zodoende wordt er niet voldaan aan de gegeven omschrijving van de strategische manoeuvre van deze strategie.

§ 5.3. PERLOCUTIONAIRE STRATEGIEËN

Bij perlocutionaire strategieën gaat het om het effect dat een bepaalde uiting kan sorteren. Meer dan bij andere debatstrategieën stuurt dit type strategie aan op een bepaald effect in het debat, en dat effect kan niet per definitie toegeschreven worden aan vorm of inhoud. Na de verschillende strategieën uit het corpus steeds opnieuw te hebben ingepast in de best passende categorie naarmate er nieuwe voorbeelden opdoken, is er één perlocutionaire debatstrategie overgebleven, en dat is humor als debatstrategie.

Om de strategische manoeuvre van deze debatstrategie te omschrijven, wordt de definitie van humor van Quintilianus geraadpleegd (Quintilianus 2011, 316-317).⁴⁵ Allereerst stelt Quintilianus dat als een passage humoristisch placht te zijn, deze passage *salsus* moet zijn.

⁴⁵ Quintilianus' werk is in principe niet bedoeld als analysemiddel. Desalniettemin is het wel mogelijk om het als zodanig in te zetten.

Salsus is een spreekstijl, en betekent iets als 'gezouten'. Het wil zeggen dat een humoristische passage noodzakelijkerwijs een 'gezouten' passage moet zijn, in tegenstelling tot een 'zoutloze' passage. Een zoutloze passage is volgens Quintilianus een passage die verveling opwekt. *Salsus* kan geanalyseerd worden als een passage die vermaakt. Bovendien stelt Quintilianus dat een humoristische passage *iocus* moet zijn. Dat wil zeggen dat een element van het gestelde niet volledig serieus bedoeld wordt.

In het onderstaande schema worden de voorwaarden weergegeven om te kunnen spreken van humor als debatstrategie.

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De discussiant zet humor in. Om te kunnen spreken van humor moet het aannemelijk zijn dat er sprake is van salsus en iocus.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem, circumstantial ad hominem, tu quoque</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (SOL8)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd, redelijk

Tabel 5.3: overzicht 'humor'

Het is mogelijk om met behulp van humor alle aspecten van het *ethos* van de tegenstander aan te vallen. Zo is het denkbaar dat het karakter van de tegenstander onderwerp is van een grap, evenals de relatie tussen de tegenstander en de derde partij, en de intelligentie van de tegenstander.

Het is denkbaar dat bij humor het eigen *eunoia* van de discussiant beschermd wordt op het moment dat de grap op enige manier de relatie tussen de derde partij en de discussiant versterkt. Bovendien kan een grap ook het *phronesis* van een discussiant versterken, op het moment dat de grap een blijk geeft van de intelligentie van de discussiant. Humor zal altijd het *arete* van de discussiant beschermen, omdat het maken van een grap blijk geeft van een zeker gevoel voor humor. Een gevoel voor humor kan gezien worden als een goede karaktereigenschap.

Bij humor wordt gebruik gemaakt van een solidariserende beleefdheidsstrategie, namelijk solidariserende beleefdheidsstrategie nummer acht. Deze beleefdheidsstrategie houdt in dat de discussiant grappig is. Op die manier wordt er nabijheid gecreëerd met de derde partij, en mogelijk ook met de tegenstander, omdat het samen lachen om een grap een gemeenschappelijk opvatting of een gemeenschappelijke zienswijze veronderstelt. In ieder geval veronderstellen grappen een gedeelde achtergrondkennis, en op die manier wordt er een overeenkomstigheid tussen de partijen benadrukt.

Humor als debatstrategie komt voor in combinatie met alle typen persoonlijke aanvallen. Voorbeelden van humor met een *abusive ad hominem* en een *circumstantial ad hominem* zijn opgenomen in bijlage 1.3. Hieronder een voorbeeld van humor als debatstrategie in combinatie met een *tu quoque*:

- 5.5 Slob: "[De PVV pretendeert voor goede zorg te zijn] Ik heb me verbaasd over het verkiezingsprogramma van de PVV, want de enige [zorg]preventie die zij hebben is dat ze de accijnzen voor shag naar beneden halen."

In het bovenstaande voorbeeld beweert Arie Slob dat de PVV strijdig handelt met het eigen verkiezingsprogramma. In het verkiezingsprogramma van de PVV zou staan dat de zorg een hoge prioriteit heeft, maar in de uitwerking daarvan blijkt weinig, volgens Slob. Hij constateert dus een inconsistentie tussen woord en daad, en begaat daarmee een *tu quoque*. Met deze *tu quoque* schaadt Slob het *eunoia* van Wilders, omdat Wilders de voorman is van de PVV. Wilders zou met zijn verkiezingsprogramma de kiezers onvolledig hebben voorgelicht. Daarmee wordt de relatie tussen Wilders en de derde partij geschaad. Bovendien wordt het *arete* van Wilders geschaad. Het door Slob veronderstelde voorliegen van de kiezers door Wilders is geen positieve karaktereigenschap. Mogelijk wordt ook het *phronesis* van Wilders geschaad, omdat de indruk wordt gewekt dat Wilders niet in staat is geweest om een verkiezingsplan op te stellen dat conform zijn ambities is.

In het bovenstaande voorbeeld is sprake van humor. Slob bewerkstelligt enige mate van *salsus* door met een concreet voorbeeld te komen. Volgens Slob verlaagt de PVV namelijk de accijnzen voor shag. Bovendien is er in dit fragment sprake van *iocus*. Het verlagen van de accijnzen voor shag valt moeilijk aan te merken als een vorm van zorgpreventie. Vermoedelijk was het verlagen van de accijnzen op shag bij de PVV geen maatregel in de categorie gezondheidszorg. Dat suggestie dat dit wel zo zou zijn, moet een poging tot humor zijn.

Door het maken van deze humoristische opmerking toont Slob aan over een gevoel voor humor te beschikken. Dat komt zijn eigen *arete* ten goede, omdat het hebben van een degelijk gevoel voor humor een positieve karaktereigenschap is. Bovendien voldoet hij aan de voorwaarde van de persoonlijke aanval met humor omdat hij de achtste solidariserende beleefdheidsstrategie inzet. Door een grap te maken, veronderstelt Slob een gemeenschappelijke achtergrondkennis. In dit geval is dat waarschijnlijk dat zorgpreventie niet bewerkstelligd wordt door het verlagen van de accijnzen op shag.

Niet in alle gevallen waar voldaan wordt aan de kenmerken van humor is ook sprake van een persoonlijke aanval met humor. Zie het onderstaande voorbeeld:

5.6 Buma: "We hadden een debat in de Kamer waarin we zeiden dat u banksteun moest geven, en u zei 'nee'. Toen kwam u terug uit Europa en toen zei u: 'bankensteun!'."

In voorbeeld 5.6 begaat Buma een *tu quoque* tegen Rutte. Buma stelt namelijk dat Rutte in een debat iets anders uitsprak dan hij vervolgens deed. Hiermee wijst Buma op een inconsistentie tussen woord en daad bij Rutte.

In dit voorbeeld voldoet Buma aan de voorwaarde dat een humoristische persoonlijke aanval *salsus* moet bevatten. Het fragment bevat een tweetal citaten. Het laatste citaat draagt niet alleen bij aan de *salsus* van de uiting doordat het een citaat is, maar ook door de manier waarop Buma het uitsprekt. Bij 'bankensteun' werpt Buma zijn handen een stukje omhoog, en trekt hij zijn wenkbrauwen ver omhoog wat resulteert in een opmerkelijk gezicht.

Aan de voorwaarde dat een persoonlijke aanval met humor *salsus* moet bevatten wordt voldaan. *Iocus* blijft echter achterwege. Buma bedoelt zijn opmerking hoogstwaarschijnlijk letterlijk en serieus. Om die reden kan er aangenomen worden dat er in dit fragment geen sprake is van *iocus*, en zodoende is er geen sprake van een persoonlijke aanval met humor.

§ 5.4 DIALOGISCHE STRATEGIEËN

Bij dialogische strategieën staat de manier waarop de interactie tussen de beide discussianten verloopt centraal. Deze interactie gaat over de manier waarop de discussianten op elkaar reageren. Dit verschilt van de andere strategieën, omdat de andere strategieën niet per definitie een reactie zijn op een eerdere uiting van de tegenstander. Dat geldt wel voor de dialogische strategieën. Nadat de in het corpus gevonden strategieën steeds zijn toegeschreven aan de best

passende categorie, is er maar één dialogische strategie overgebleven, namelijk de verbale zelfverdediging.

De voorwaarde voor deze strategie is dat de tegenstander allereerst een *ad hominem*-drogrede heeft begaan. De verbale zelfverdedigingstrategie is de reactie op deze onredelijke persoonlijke aanval. Het *ethos* van de discussiant wordt beschermd door de volkswijsheid 'wie de bal kaatst, kan hem terug verwachten'. Het is bij deze strategie immers de tegenstander die gestart is met het doen van een persoonlijke aanval, en deze tegenstander kan vervolgens moeilijk stellen dat het begaan van een persoonlijke aanval onredelijk is, omdat hij dat direct daarvoor zelf heeft gedaan.

De voorwaarden voor het begaan van verbale zelfverdediging worden weergegeven in het schema hieronder:

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De uiting moet een reactie zijn op een onredelijke persoonlijke aanval van de tegenstander</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, P, E
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd

Tabel 5.4: overzicht 'verbale zelfverdediging'

Met de verbale zelfverdedigingstrategie kan elk component van het *ethos* van de tegenstander aangevallen worden. Omdat de persoonlijke aanval die de tegenstander bij deze strategie noodzakelijkerwijs eerst heeft begaan eveneens over alle aspecten van het *ethos* van de discussiant kan gaan, kan de discussiant ook in zijn reactie alle *ethos*-componenten van de discussiant aanvallen.

De discussiant beschermt bij het inzetten van deze strategie noodzakelijkerwijs het eigen *arete*. Door te reageren op de persoonlijke aanval van de tegenstander laat de discussiant blijken dat hij niet over zich heen laat lopen. Een dergelijke vorm van weerbaarheid kan opgevat worden als een positieve karaktereigenschap. Bovendien beschermt de discussiant zijn *phronesis* door blijk te geven van spitsvondigheid dan wel het vermogen tot improviseren. Het direct terugslaan na een aanval van de tegenstander vereist een bepaalde vaardigheid, en met het begaan van deze strategie toont de discussiant aan over deze vaardigheid te beschikken. Het lijkt me theoretisch mogelijk dat ook het *eunoia* mogelijkerwijs beschermd kan worden met deze strategie, namelijk op het moment dat de reactie op enige manier ingaat op de relatie tussen de discussiant en de derde partij. Hier zijn echter geen gevallen van gevonden in het onderzochte corpus.

De verbale zelfverdedigingstrategie kan gepaard gaan met een beleefdheidsstrategie, maar dat is niet noodzakelijk. Wel is het zaak dat er een zekere vermommingstrategie wordt toegepast. Om deze strategie te kunnen inzetten, moet de tegenstander allereerst een persoonlijke aanval begaan. Het *ethos* van de discussiant wordt hiermee aangevallen. De discussiant veronderstelt vervolgens impliciet dat het *ethos* van de beide discussianten het onderwerp van het debat is geworden. Dit zou een aanval op het *ethos* van de tegenstander legitimeren, ware het niet dat niet werkelijk het *ethos* van de discussianten het onderwerp van het debat is geworden. De institutionele voorwaarden van een verkiezingsdebat zijn namelijk dat de stelling van het debat bepaald wordt door de debatleiding. De discussianten kunnen hierdoor vrijwel onmogelijk een ongerelateerd standpunt in te nemen. Omdat er in deze strategie de suggestie wordt gewekt dat de discussianten een debat voeren over elkaars *ethos* is er sprake van een vermommingstrategie. Het is niet mogelijk dat er in deze strategie een

openlijk drogredelijke persoonlijke aanval wordt ingezet door de discussiant, omdat het kenmerkende van deze strategie juist het hierboven beschreven vermommingsaspect is.

In het onderzochte corpus zijn alleen gevallen voorgekomen van verbale zelfverdediging waarin de discussiant gebruik maakte van een *abusive ad hominem*. Het is theoretisch mogelijk dat er elders voorbeelden gevonden kunnen worden van deze strategie met andere varianten van de persoonlijke aanval. Hieronder volgt echter een voorbeeld uit het eigen corpus, waarbij er sprake is van verbale zelfverdediging met een *abusive ad hominem*:

5.7 Wilders: [tegen Rutte, Samsom en Pechtold] "U verdient het alle drie niet om minister te worden, u bent lakeien van Brussel, en Margareth Thatcher had in haar eentje meer ballen dan jullie drieën bij elkaar."

Pechtold: "Meneer Wilders voelt zich in het circustheater thuis."

In het bovenstaande debatfragment over de EU valt Wilders Rutte, Samsom en Pechtold aan door te stellen dat Margareth Thatcher meer ballen had dan deze drie politici. Dat is een *abusive ad hominem*, en valt het *arete* van de drie politici aan. De suggestie dat de drie politici in kwestie geen of weinig ballen hebben, moet figuurlijk worden opgevat als een verwijt van lafheid. De aanval van Wilders is drogredelijk, en Wilders lijkt niet veel aandacht te besteden aan zijn eigen *ethos*.

Wilders begaat een persoonlijke aanval, en Pechtold reageert daarop. Hiermee is er voldaan aan de dialogische voorwaarde van de verbale zelfverdedigingstrategie. De persoonlijke aanval van Pechtold is een *abusive ad hominem*, omdat Pechtold suggereert dat Wilders eerder een entertainer dan een politicus is. Pechtold stelt namelijk dat Wilders zich wel thuis zal voelen in het circustheater, en over het algemeen kan aangenomen worden dat mensen die zich thuis voelen in een circus(theater) mensen zijn die van een showtje houden. Het *eunoia* van Wilders ondervindt eveneens schade, omdat Pechtold veronderstelt dat Wilders niet deelneemt aan het debat om zijn politieke overtuigingen aan het voetlicht te brengen, maar om in de spotlights te staan.⁴⁶ Bovendien kan gesteld worden dat het *phronesis* van Wilders aangevallen wordt. De suggestie die Pechtold opwekt met zijn verwijzing naar het circus suggereert dat Wilders niet een bekwaam politicus is, omdat het niet in de lijn der verwachtingen ligt dat een circusartiest een goed politicus zal zijn.

Met deze aanval beschermt Pechtold zijn *phronesis*. Door direct na de opmerking van Wilders een spitsvondig repliek te uiten, geeft hij blijk van zijn retorische vaardigheden. Het blijk geven van vaardigheden komt het *phronesis* van Pechtold ten goede. Bovendien beschermt Pechtold zijn *arete*. Met de reactie op de persoonlijke aanval van Wilders laat Pechtold blijken dat hij niet over zich heen laat lopen. Dergelijke weerbaarheid kan gezien worden als een goede karaktereigenschap, en komt zodoende het *arete* van Pechtold ten goede.

De uiting van Pechtold is vermomd te noemen, omdat Pechtold het doet voorkomen alsof hij reageert op de aanname van Wilders dat het *ethos* van de discussianten het onderwerp van debat zijn. Wilders zou het *ethos* van de discussianten te berde hebben gebracht, en Pechtold haakt daarop in door het *ethos* van Wilders aan te vallen. Het is echter in een debat onmogelijk om van de stelling die door de debatleiding is opgevoerd af te wijken. Wel wordt die suggestie gewekt, en zodoende kan er gesproken worden van een vermomde variant van de persoonlijke aanval.

⁴⁶ Dit zou mogelijk kunnen suggereren dat de uiting van Pechtold een *circumstantial ad hominem* is, en geen *abusive ad hominem*. Ik denk dat de uiting van Pechtold een *abusive ad hominem* is, vanwege de intentie van Pechtold. Vermoedelijk probeert Pechtold niet een verborgen agenda van Wilders bloot te leggen, omdat Pechtold vermoedelijk niet oprecht denkt dat Wilders deel neemt aan het debat omdat hij het zo leuk vindt om in Carré te zijn. Ik denk dat Pechtold deze aanval doet om Wilders te bespotten, en een dergelijk motief past beter bij de *abusive ad hominem* dan bij de *circumstantial ad hominem*.

Niet in alle reacties van een discussiant op een eerdere aanval is er sprake van een verbale zelfverdedigingstrategie. Zie het onderstaande voorbeeld:

5.8 Wilders: "Men maakt wel eens een grapje over mijn haar, maar de hardwerkende Nederlander wordt bij de heer Rutte net zo kaal geschoren als de heer Samsom."

In voorbeeld 5.8 valt Wilders zowel Rutte als Samsom aan. Hij stelt dat Rutte de hardwerkende Nederlanders kaal scheert, en terloops maakt hij een snerende opmerking over de intredende kaalheid van Samsom. Wilders suggereert dat dit een reactie is op een eerder gemaakte grap over zijn excentrieke kapsel. Deze grap is echter nooit gemaakt in het debat, en zodoende reageert Wilders ook niet op een eerdere persoonlijke aanval. Hiermee wordt niet voldaan aan de gegeven omschrijving van de strategische manoeuvre. Bovendien is het maar zeer de vraag of de grap waar Wilders aan refereert gemaakt werd door Rutte of Samsom. Het principe van 'wie de bal kaatst, kan hem terug verwachten' gaat niet op als het niet Rutte en Samsom waren die in eerste instantie 'de bal hebben gekaatst'.

§ 5.5 HET GECOMBINEERD VOORKOMEN VAN DEBATSTRATEGIEËN

De hiervoor onderscheiden debatstrategieën kunnen ook in combinaties voorkomen. Zie de voorbeelden hieronder:

- 5.9 Wilders: "Meneer Rutte, als het gaat om de euro, als het gaat om de EU heeft u [...] de visie van een struisvogel, de ruggengraat van een mossel en de betrouwbaarheid van Pinocchio. Daar is Nederland niet bij geholpen.

Wilders zet twee strategieën in om zijn eigen *ethos* te beschermen. Ten eerste maakt hij gebruik van humor. Om Rutte alle bovengenoemde zaken in de schoenen te schuiven, maakt Wilders gebruik van vergelijkingen. Zo zou Rutte achtereenvolgens een struisvogel, een mossel en Pinocchio zijn. Dit is uiteraard niet werkelijk het geval, en er is dus in het bovenstaande fragment sprake van *locus*. Bovendien is er sprake van *salsus*. Wilders maakt gebruik van een *tricolon*, en dat is een stijlfiguur.

Tweede strategie die Wilders inzet is het beroep op het landsbelang, de subcategorie van het beroep op waarden. Wilders stelt dat Rutte zijn verantwoordelijkheden niet nakomt als het over Nederland gaat. Omdat Wilders de suggestie wekt dat Rutte zijn verantwoordelijkheden niet nakomt, is voldaan aan de omschrijving van de strategische manoeuvre. De strategieën humor en het beroep op landsbelang zijn derhalve gecombineerd.

Strategieën zijn op twee niveaus te combineren. Ten eerste kunnen er twee strategieën gecombineerd worden uit twee verschillende categorieën, zoals in het bovenstaande voorbeeld het geval is. In het bovenstaande voorbeeld wordt humor, een perlocutionaire debatstrategie, gecombineerd met het beroep op landsbelang, een illocutionaire debatstrategie. Ten tweede kunnen twee debatstrategieën uit dezelfde categorie met elkaar gecombineerd worden. In het corpus is het volgende voorbeeld gevonden:

- 5.10 Rutte: "Dat is toch een idioot voorstel, meneer Roemer?"

In dit voorbeeld wordt gebruik gemaakt van attributieoverdracht. Rutte noemt Roemer namelijk geen idioot, hij stelt dat Roemer een idioot voorstel doet. Bovendien is de uiting geformuleerd in vraagvorm. Dat zijn beide locutionaire debatstrategieën.

Het is van een aantal combinaties lastig voorstelbaar dat ze gecombineerd kunnen worden. Zo is het niet helemaal uit te sluiten dat een namens de mensen spreken gecombineerd wordt met een complimentvorm leidt tot een persoonlijke aanval, maar het is wel lastig voorstelbaar.

HOOFDSTUK 6

CONCLUSIE EN DISCUSSIE

In deze scriptie stond de volgende vraag centraal: met welke strategieën kunnen politici een persoonlijke aanval inzetten in verkiezingsdebatten zonder daarbij het eigen *ethos* te verwaarlozen? Daarvoor is in hoofdstuk twee allereerst het 'debat' gedefinieerd als een discussievorm waarbij er sprake is van een vaststaand onderwerp, en waarbij een derde partij overtuigd moet worden. In hoofdstuk drie zijn vervolgens drie vormen van de persoonlijke aanval besproken, namelijk de *abusive ad hominem*, de *circumstantial ad hominem*, en de *tu quoque*. Een discussiant kan zijn *ethos* beschermen door een strategische manoeuvre in te zetten, bijvoorbeeld door de persoonlijke aanval niet op drogredelijke wijze te uiten, maar door middel van de bijbehorende redelijke equivalent. Ook kan het *ethos* beschermd worden door een beleefdheidsstrategie in te zetten.

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden, is bekeken welke strategieën politici inzetten om een persoonlijke aanval te begaan en daarbij het eigen *ethos* te beschermen. Hiervoor zijn de verkiezingsdebatten van 2012 geanalyseerd op mogelijke strategieën. In deze scriptie is ervan uitgegaan dat er sprake is van een strategie op het moment dat er een specifieke strategische manoeuvre wordt ingezet, en er wordt voldaan aan enkele retorische kenmerken. Deze retorische kenmerken bevragen welke componenten van het *ethos* aangevallen en verdedigd worden, op welke manier de persoonlijke aanval is geformuleerd (drogredelijk, vermomd of redelijk), en of er een beleefdheidsstrategie is ingezet. Op basis van een analyse van het corpus is een eerste set strategieën opgezet, en deze strategieën zijn steeds aangepast naargelang er nieuwe voorbeelden bij kwamen. Uit deze analyse is gebleken dat er een viertal debatstrategiecategorieën zijn te onderscheiden. Dat zijn allereerst de locutionaire debatstrategieën. Deze strategieën kenmerken zich door hun specifieke formuleringsvorm ('namens de mensen spreken'). Bovendien zijn er illocutionaire debatstrategieën. Deze debatstrategieën zijn van elkaar te onderscheiden op basis van de inhoud ('een beroep op een externe autoriteit'). Daarbij zijn de perlocutionaire debatstrategieën, waarbij een bepaald effect bij de derde partij bewerkstelligd wordt ('humor'). Tot slot zijn er de dialogische debatstrategieën, waarbij de interactie tussen de discussianten centraal staat ('verbale zelfverdediging').

De debatstrategieën die in deze categorieën ingedeeld kunnen worden hebben een aantal kenmerkende eigenschappen. Zo biedt elke strategie de mogelijkheid om een bepaald type persoonlijke aanval in te zetten. Deze persoonlijke aanval schaadt het *ethos* van de tegenstander. Afhankelijk van de strategie kan het *arete*, *eunoia* of *phronesis* van de tegenstander geschaad worden. In de betreffende strategie ruimt de discussiant ook ruimte in om één of meer van deze componenten van het eigen *ethos* te beschermen. Dat kan bijvoorbeeld gebeuren door middel van een beleefdheidsstrategie, of door middel van een vermommingstrategie. De combinatie van deze kenmerken leidt tot een unieke debatstrategie.

Het aantal strategieën dat in het corpus onderscheiden kan worden, is vermoedelijk groter dan het aantal strategieën dat in deze scriptie genoemd wordt. Er wordt in deze scriptie niet gepretendeerd dat het overzicht van onderscheiden strategieën = volledig is; de debatstrategieën dienen als illustratiemateriaal voor de debatstrategiecategorieën. Het aantal debatstrategiecategorieën dat in het corpus onderscheiden kan worden, probeert wel een volledig beeld te geven van de mogelijkheden.

Behalve het aantal debatstrategieën is ook het al dan niet schaden van het *ethos* een punt van discussie. In dit onderzoek wordt met enige regelmaat gesproken over het mogelijk schaden en het mogelijk beschermen van het *ethos*. Het is echter de vraag of in alle besproken gevallen het *ethos* werkelijk geschaad dan wel beschermd werd. Om vast te stellen of het *ethos* is

geschaad of beschermd, zou experimenteel onderzoek gedaan moeten worden, bijvoorbeeld door proefpersonen het *ethos* van een discussiant te laten beoordelen na het vertonen van enkele fragmenten waarvan op basis van de gebruikte strategieën aangenomen kan worden dat het *ethos* van de discussiant toe- of afneemt. Bijkomend voordeel van dergelijk onderzoek zou zijn dat de intensiteit van de schade aan het *ethos* kan worden vastgesteld. Het is namelijk in deze scriptie niet mogelijk om iets te zeggen over de mate waarin het *ethos* van een discussiant geschaad wordt.

Behalve het al dan niet schaden van het *ethos* is er ook een discussiepunt op te nemen over de taalhandelingentheorie. De taalhandelingentheorieën van Searle en Austin stellen dat in alle uitingen sprake is van zowel locutie, illocutie en perlocutie. Bovendien is er in een debat ook altijd sprake van een zekere mate van dialoog. Dat een debatstrategie gecategoriseerd wordt in een bepaalde debatstrategiecategorie wil dan ook niet zeggen dat er van de andere communicatieve niveaus van de taalhandelingstheorie geen sprake is. Een indeling in een bepaalde categorie wil zeggen dat datgene wat een strategie onderscheidend maakt zich hoofdzakelijk afspeelt op één van deze niveaus. Omdat er in een uiting, en dus in een debatstrategie, nooit uitsluitend sprake is van locutie, illocutie, perlocutie of van dialogische kenmerken, kan er gedebatteerd worden over in welke categorie een bepaalde strategie ingedeeld moet worden. Er zijn echter altijd inhoudelijke argumenten aan te voeren om een strategie in een bepaalde categorie te plaatsen.

BIBLIOGRAFIE

- Aa, van der E. (2012): 'Ophef over horhorposter Roemer in Quote'. In: *Algemeen Dagblad* (22-8-2012). <http://www.ad.nl/ad/nl/10640/Dossier-Verkiezingen/article/detail/3304584/2012/08/22/Ophef-over-horrorposter-Roemer-in-Quote.dhtml>, geraadpleegd op 14-3-2017.
- Aboutaleb, A. (2015, 8 januari). Je suis charlie toespraak Aboutaleb [youtubefragment]. Geraadpleegd op 21-11-2016, van: <https://www.youtube.com/watch?v=ym1Ar-BRBdw&t=1s>
- Algemeen Dagblad* (2016, 22 september). 'Rutte onder vuur om "pleur op"'. Van: <http://www.ad.nl/nieuws/rutte-onder-vuur-om-pleur-op~aa502147/>, geraadpleegd op 27-4-2017.
- Algemene Politieke Beschouwingen* (2016, 21 september). Geraadpleegd op 7-12-2016, van https://www.eerstekamer.nl/behandeling/20150916/algemene_politieke_beschouwing_en_3/document3/f=/vjxzk4zfupzm.pdf.
- Aristoteles (2015). *Ethica*. Vertaald door: C. Pannier en J. Verhaeghe. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Aristoteles (2009). *Retorica*. Vertaald door: M. Huys. Groningen: Historische Uitgeverij.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Oxford: Clarendon Press.
- Azarkan, F. (2016, 12 april). Debat Pauw [youtubefragment]. Geraadpleegd op 12-12-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=0z8RcK175IE&t=5s>
- Balkenende, J.P. (31 augustus 2015). *Verkiezingsdebat tussen Balkenende en Bos* [Radio1 stream]. <https://www.nporadio1.nl/nos-radio-1-journaal/onderwerpen/312307-verkiezingsdebat-tussen-balkenende-en-bos>. Geraadpleegd op 3-4-2017.
- Blum-Kulka, S., Olshtain, E. (1984). 'Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns'. In: *Applied Linguistics*, 5 (3), 196-213, Oxford: Oxford University Press.
- Bontes, L. (2016, 16 november). Debat over ontwikkelingssamenwerking en defensie [youtubefragment]. Geraadpleegd op 22-11-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=a-d4MlkwF6E>
- Braet, A.C. (2011). *Retorische Kritiek. Overtuigingskracht van Cicero tot Balkenende*. Amsterdam, Boom.
- Bredoux, L. (2015, 10 mei). 'We female journalists need to shame and expose France's sexist politicians'. In: *the Guardian*. Geraadpleegd op 12-12-2016, van <https://www.theguardian.com/society/2015/may/10/french-politicians-will-only-stop-sexism-when-women-name-and-shame-them>
- Brown, P., Levinson, S.C. (1978). 'Universals in language usage: Politeness phenomena'. In: E.N. Goody (ed.), *Questions and politeness: Strategies in social interaction*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Brown, P., Levinson, S.C. (1987) *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ceulaer, de, J. (2010, 5 december). De 7e dag [youtubefragment]. Geraadpleegd op 24-11-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=sA5T5FW8CbM>
- Ceulaer, de, J. (2016, 22 juni). De Meulenmeester [youtubefragment]. Geraadpleegd op 10-12-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=U79roxZC1PQ>
- Clinton, H.D.R. (2016, 26 september). First presidential debate [youtubefragment]. Geraadpleegd op 25-10-2016, van https://www.youtube.com/watch?v=5WW9_6O1YFw
- Clinton, W.J. (2015, 8 maart). Townhall Meeting 1992 [youtubefragment]. Geraadpleegd op 21-11-2016, van: <https://www.youtube.com/watch?v=UaEp9DDl3Ig&t=79s>
- Cohen, M.J. (2013, 21 juni). Algemene Politieke Beschouwingen 2011 [youtubefragment]. Geraadpleegd op 22-11-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=2Up6zO3H7JI>
- Cohen, S.M. (2016). *Aristotle's Metaphysics*, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2016 Edition)*. Edward N. Zalta (ed.), URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2016/entries/aristotle-metaphysics/>.
- Cook, R.T. (2009). *A Dictionary of Philosophical Logic*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Corbett, E.P.J., Connors, R.J. (1999). *Classical rhetoric for the modern student. Fourth edition*. Oxford/New York: Oxford University Press.
- Dam, van, M.P.A. (2006, 17 juli). *Lagerhuisdebat* [youtubefragment]. Geraadpleegd op 25-10-2016, van https://www.youtube.com/watch?v=tMxS_xSKujU
- Dam, van, M.P.A. (2012, 26 februari). *Lagerhuisdebat* [youtubefragment]. Geraadpleegd op 23-11-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=I9AjCuqrKkA>.
- Davis, C.J., Bowers, J.S., Memon (2011, 30 maart) A. *Social Influence in Televised Election Debates: A Potential Distortion of Democracy*. Geraadpleegd op 28-12-2016, van <http://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0018154>
- Derksen, J.G. (2016, 13 april). Debat Pauw [youtubefragment]. Geraadpleegd op 1-11-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=9AZXggRhOms>
- De Telegraaf (2012): *Roemer met rietje oogst hoon*. http://www.telegraaf.nl/binenland/verkiezingen2012/20961312/_Roemer_met_rietje_oogst_hoon_.html, geraadpleegd op 14-3-2017.
- De Wereld Draait Door (2012): *De Wereld Draait Door van 10 september 2012*. http://www.npo.nl/de-wereld-draait-door/10-09-2012/VARA_101294247, geraadpleegd op 14-3-2017
- Eemeren, F.H. van (2010). *Strategic maneuvering in argumentative discourse. Extending the pragma-dialectical theory of argumentation*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Eemeren, F.H. van, Garssen, B. & Meuffels, B. (2001). 'De pragma-dialectische vrijheidsregel empirisch onderzocht'. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 23 (2), 106-131.
- Eemeren, F.H. van, Garssen, B., & Meuffels, B. (2003). "The conventional validity of the pragma-dialectical freedom rule". In: F.H. van Eemeren, J.A. Blair, C.A. Willard & F. Snoeck

- Henkemans (red) *Proceedings of the Fifth International Conference of the International Society for the Study of argumentation* (pp. 275-280). Amsterdam: Sic Sat.
- Eemeren, F.H. van, Garssen, B., & Meuffels, B. (2012). "Effectiveness through reasonableness. Preliminary steps to pragma-dialectical effectiveness research". In: *Argumentation*, 26, nr. 1, pg. 33-53.
- Eemeren, F. H. van, Grootendorst, R. (2004). *A systematic theory of argumentation: The pragma-dialectical approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eemeren, F.H. van, Houtlosser, P. (2002). Strategisch manoeuvreren in argumentatieve teksten. In: Eemeren, F.H. et al. (red), *Tussenstand. 25 jaar Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 53-66. Assen: Van Gorcum.
- Eemeren, F.H. van, Meuffels, B. & Verburg, M. (2000). 'The (Un)reasonableness of *Ad hominem* Fallacies'. *Journal of Language and Social Psychology*, 19 (4), 416-435.
- Eemeren, F.H. van, Snoeck Henkemans, A.F. (2006). *Argumentatie. Inleiding in het analyseren, beoordelen en houden van betogen*. Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Enait, M.F.A. (2014, 22 januari). Debat Rita Verdonk tegen Mohammed Enait over vermeende discriminatie, bij Knevel en Van den Brink [youtubefragment]. Geraadpleegd op 13-1-2017, van <https://www.youtube.com/watch?v=3Yul-2Dwuzc>
- Engel, S.M. (1994). *With Good Reason: An Introduction to Informal Fallacies (Fifth Edition)* New York: St. Martin's Press
- Garver, E. (1994). *Aristotle's Rhetoric: An Art of Character*. Chicago: University of Chicago Press
- Haaften, T. van (2011). 'Parliamentary Debate and Political Culture: The Dutch Case'. In T. van Haaften, H. Jansen, J. de Jong e.a. (red.): *Bending Opinion. Essays on persuasion in the public domain* (pp. 349-368). Leiden: Leiden University Press.
- Haersma-Buma van, S. (2016, 21 september). Algemene Politieke Beschouwingen 2016 [transcriptie]. Geraadpleegd op 7-12-2016, van https://www.eerstekamer.nl/behandeling/20150916/algemene_politieke_beschouwing_en_3/document3/f=/vjxzk4zfupzm.pdf
- Haersma-Buma van, S. (2016, 25 september). Debat nav coupepoging Turkije [youtubefragment]. Geraadpleegd op 3-11-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=kDyqkEtSneY>
- Halsema, F. (2010, 16 november). Spoeddebat Stabiliteit Kabinet naar aanleiding van Eric Lucassen [youtubefragment]. Geraadpleegd op 12-12-2016, van: <https://www.youtube.com/watch?v=gfL7Xh0LN1s>
- Harvey-Smith, N. (2011). *The Practical Guide to Debating, Worlds Style/British Parliamentary Style*. New York: International Debate Education Association.
- Hawhee, D. (2002). 'Agonism and *Arete*'. In: *Philosophy and Rhetoric*, Vol.35(3), pp.185-207. University Park: Penn State University Press.
- Hickey, L. Stewart, M. (2005): *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.

- Hirsi Ali, A. (2015). "Wat is ons antwoord op de aanslag in Parijs?" In: *de Volkskrant*. URL = <http://www.volkskrant.nl/opinie/wat-is-ons-antwoord-op-de-aanslag-in-parijs~a3825804/>
- Hohenberg, J. (1994). *The Bill Clinton story: Winning the presidency*. Syracuse: Syracuse University Press.
- Huls, E. (2001). *Dilemma's in menselijke interactie. Een inleiding in strategische mogelijkheden van taalgebruik*. Utrecht: Lemma.
- Hymes, D. (1965): 'Book review How to Do Things With Words. John L. Austin', In: *American Anthropologist*, Vol. 67, No. 2, pp. 578-588. Blackwell: Blackwell Publishing Ltd.
- Ilie, C. (2005). 'Politeness in Sweden: Parliamentary Forms of Address'. In: Hickey, L. Stewart, M. *Politeness in Europe*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Isitman, E. (2016, 22 september). "Tweede Kamer kan "pleur op" van Rutte maar niet loslaten." In: *Elsevier*. Van: <http://www.elsevier.nl/nederland/achtergrond/2016/09/tweede-kamer-kan-pleur-op-van-rutte-maar-niet-loslaten-365158/>, geraadpleegd op 27-4-2017.
- Izzard, E.J. (2016, 10 juni). Question time on *brexit* [youtubefragment]. Geraadpleegd op 1-11-2016, van https://www.youtube.com/watch?v=ECDrYfNvj_o
- Jackson, S. (1986). 'Building a case for claims about discourse structure.' In: D.G. Ellis, W.A. Donohue (ed), pp. 129-147. *Contemporary Issues in Language and Discourse Processes*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Kamp, H.G.J. (2015, 23 juni). Minister Kamp gaat in op gasbesluit [youtubefragment]. Geraadpleegd op 17-11-2016, van: <https://www.youtube.com/watch?v=0hIoIoiQ84>.
- Kissinger, H.A (2014, 9 september). What U.S. must do to battle Islamic State. Geraadpleegd op 17-11-2016, van: <http://www.usatoday.com/story/news/politics/2014/09/08/capital-download-henry-kissinger-isis-obama/15274621/>.
- Klaver, J. (2017, 13 februari). Mark Rutte en Jesse Klaver over 'pleur op'. Geraadpleegd op 12-5-2017, van: https://www.youtube.com/watch?v=D3_00_4Jmic
- Kuenen, J. (2010). *Debatteren. Overtuigend argumenteren over beleid*. Utrecht: Uitgeverij de Graaff.
- Kuzu, T. (1 maart 2017): *Interview Radio1* [youtubefragment]. <https://www.youtube.com/watch?v=DNvNJa6ydtg>. Geraadpleegd op 3-4-2017.
- Leeuwen, M. van (2015). *Stijl en politiek. Een taalkundig-stilistische benadering van Nederlandse parlementaire toespraken*. Utrecht: LOT Publications.
- Meany, J., Shuster, K. (2003). *On that point!: An introduction to parliamentary debate*. New York: International Debate Education Association.
- Melkert, A.P.W. (2010, 21 juni). Netwerkkdebat [youtubefragment]. Geraadpleegd op 8-12-2016, van: https://www.youtube.com/watch?v=JiiI_wqqOgM
- Melkert, A.P.W. (2012, 22 februari). Debat Erasmusuniversiteit [youtubefragment]. Geraadpleegd op 23-11-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=TdN1ZnLDUGE&feature=youtu.be>

- Meuffels, B. (2006). 'De vrijheidsregel: convergente operaties in empirisch *ad hominem*-onderzoek'. In: B. Garssen & F. Snoeck Henkemans (red.), *De redelijkheid zelve; Tien pragma-dialectische opstellen voor Frans van Eemeren* (pp. 11-22). Amsterdam: Rozenberg Publishers.
- Parlementair Documentatiecentrum. Drs. A.P.W. (Ad) Melkert. Geraadpleegd op 10-12-2016, van http://www.parlement.com/id/vg09llobysxy/a_p_w_ad_melkert
- Pauw (18 april 2017). 'Sinan Can en Muhammed Kat in discussie over Turkije.' [fragment]. <https://pauw.vara.nl/media/372271>, geraadpleegd op 20-4-2017.
- Pechtold, A. (2015, 11 maart). Pauw verkiezingsdebat [youtubefragment]. Geraadpleegd op 18-11-2016, van: <https://www.youtube.com/watch?v=isgd9tpE9Fk>
- Powers, E. (2014): *Reconstructing Florida's Ethos*. Ann Arbor: ProQuest LLC.
- Quintilianus (2011). *De opleiding tot redenaar*. Ed. Piet Gerbrandy. Groningen, Historische Uitgeverij.
- Quote (2012): *Quote's stemwijzer: ook zo bang voor Emile Roemer?*. <http://www.quotenet.nl/Nieuws/Quote-s-stemwijzer-ook-zo-bang-voor-Emile-Roemer-25103>, geraadpleegd op 14-3-2017.
- Rahe, P.A. (1994). *Republics Ancient and Modern: The Ancien Régime in Classical Greece*. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Rice, C. (2008, 21 december). Interview on NBC's Meet the Press with David Gregory. Geraadpleegd op 18-11-2016, van <https://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/12/113412.htm>
- Roemer, E.G.M. (2012, 29 augustus). 'Roemer trekt boetekleed aan na zetelverlies in peiling'. In: *Eénvandaag*. Geraadpleegd op 3-1-2017, van: verkiezingen.eenvandaag.nl/uitzendingen/41178/roemer_trekt_boetekleed_aan_na_zetelverlies_in_peiling.
- Rutte, M. (14 november 2012): *Debat over regeringsverklaring* [youtubefragment]. https://www.youtube.com/watch?v=C3YG-hR_gmE. Geraadpleegd op 3-4-2017.
- Sanders, B. (2016, 19 januari). Democratic candidates debate [youtubefragment]. Geraadpleegd op 3-11-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=jja4PX6On-Q>
- Saunders, M., Lewis, P., Thornhill, A. (2007). *Methoden en technieken van onderzoek. 5e editie*. vert. P. Smitt, K. Ulsda. Amsterdam: Pearson Education Benelux.
- Searle, J.R. (1976): 'A classification of illocutionary acts'. In: *Language in Society*, Vol. 5, No. 1, pp. 1-23. Cambridge: Cambridge University Press.
- Searle, J.R. (1981): 'Indirecte taalhandelingen'. In: *Studies over taalhandelingen*, red: F. van Eemeren, W.K.B. Koning, J. L. Austin, H.J. Bonnemaïjers, pp. 207-234. Amsterdam: Boom Uitgevers.
- Spong, G. (2016, 24 november). Debat bij Pauw over het Wildersproces [youtubefragment]. Geraadpleegd op 13-1-2017, van <https://www.youtube.com/watch?v=VSQdqPOQuy8>

- Timmers, R., Šorm, E., Schellens, P.J., Hoeken, H. (2008). 'De redelijkheid en overtuigingskracht van normatief sterke en normatief zwakke argumenten' In: *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 30 (2). pp. 117-132.
- Tindale, C.W. (2007). *Fallacies and Argument Appraisal*. New York, Cambridge University Press.
- Trump, D.J. (2016a, 27 september). USA election-debate: experience rough cut [youtubefragment]. Geraadpleegd op 12-12-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=APJM9t1NBO8>
- Trump, D.J. (2016b, 7 oktober). "Grab 'em by the pussy" [youtubefragment]. Geraadpleegd op 1-11-2016, van <https://www.youtube.com/watch?v=l8U0IaMsRf4>.
- Trump, D.J. (2016c, 7 oktober). Statement from Donald J. Trump. Geraadpleegd op 1-11-2016, van <https://www.donaldjtrump.com/press-releases/statement-from-donald-j.-trump>
- Velde, H. te (2003). *Het theater van de politiek*. Oratie Universiteit Leiden. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Verbraak, C. (2012): *Emile Roemer: Tussen pieken en peilen*. <http://docu.vara.nl/Emile-Roemer-Tussen-pieken-en-14292.0.html>, geraadpleegd op 14-3-2017.
- Verhagen, M.J.M. (2010, 2 oktober). Toespraak Maxime Verhagen op het CDA-congres. [youtubefragment]. Geraadpleegd op 21-11-2016, van: <https://www.youtube.com/watch?v=UrH8lY6BNsE>
- Verhoef, F. (2012). 'Emile Roemer is ongeschikt voor het torentje'. In: *De Dagelijkse Standaard*. Geraadpleegd op 25-10-2016, van <http://www.dagelijksestandaard.nl/2012/07/emile-roemer-is-ongeschikt-voor-het-torentje/>
- Walter, A., Praag, P. van (2014). 'Van volgbaar en respectvol naar dominant en sturend: de rol van de moderator in het Nederlandse verkiezingsdebat (1963-2010)' In: *Tijdschrift voor Communicatiewetenschap*, 42, 1, 4-21.
- Wilders, G (2012, 6 september). Éénvandaag verkiezingsdebat [youtubefragment]. Geraadpleegd op 17-11-2016, van: <https://www.youtube.com/watch?v=t99b2Q0jk2M>.
- Wilders, G. (2014, 3 april). Interview NOS [youtubefragment]. Geraadpleegd op 1-11-2016, van https://www.youtube.com/watch?v=IXX_UAD9Db4
- Wilders, G (14 maart 2017): *NOS Verkiezingsdebat* [youtubefragment]. <https://www.youtube.com/watch?v=dA1U6VeE2ao>. Geraadpleegd op 3-4-2017.
- Wolthuis, B. (2007). "Het spelkarakter van het parlementaire debat". In: *Rechtsfilosofie en Rechtstheorie*, Vol.36(3), pp.12-33.
- Zijlstra, H. (2016, 13 september). Debat over Turkse staatsgreep [youtubefragment]. Geraadpleegd op: 13-1-2017, van <https://www.youtube.com/watch?v=fYsT53swBjI>
- Zijlstra, H. (1 maart 2017): *Pauw en Jinek: debat over AOW-leeftijd* [youtubefragment]. <https://www.youtube.com/watch?v=MhU89TulSc>. Geraadpleegd op 3-4-2017.
- Znaniecki, F. (1968). *The Method of Sociology, 2nd edition*. New York: Octagon Books.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: VOORKOMENS DEBATSTRATEGIEËN

Strategieën die worden weergegeven in het blauw zijn combinatiestrategieën; ze staan om die reden twee keer in de lijst. Strategieën die in het rood zijn weergegeven zijn de tegenvoorbeelden.

1.1. Locutionaire strategieën

ATTRIBUTIEOVERDRACHT:

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De daden of beweringen van een persoon worden aangevallen (ipv. de persoon zelf).</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (IN14)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd

Pechtold: "Wat de heer Wilders hier doet is alles op een hoop gooien."

Sap: "Laat ik nog even ingaan op de plannen van de heer Roemer en de heer Rutte, want eigenlijk bereiken ze beide niet wat ze willen bereiken."

Buma: "Meneer Wilders wil de AOW-leeftijd verlagen. Dat is de Griekse methode."

Rutte: "Dat is toch een idioot voorstel, meneer Roemer?"

Pechtold: "Meneer Samsom, u was nergens voor. U stond aan de zijkant, had kritiek, bij het vorige kabinet, bij de oplossing die er kwam, en u bleef uiteindelijk met lege handen."

In het bovenstaande voorbeeld heeft Pechtold kritiek op een handeling van Samsom. Pechtold verwijt Samsom dat laatstgenoemde niet heeft meegedaan aan het lenteakkoord. Hoewel Pechtold kritiek heeft op het handelen van Samsom, kan er in het bovenstaande voorbeeld toch niet gesproken worden van attributieoverdracht. De uitspraak van Pechtold voldoet namelijk niet aan de omschrijving van de strategische manoeuvre dat er in de uitspraak gebruik gemaakt moet worden van de veertiende indirecte beleefdheidsstrategie. Pechtold vervangt in het bovenstaande voorbeeld niet de geadresseerde. Het is niet het handelen van Samsom dat aangevallen wordt, maar Samsom zelf. Om die reden kan er in het bovenstaande voorbeeld niet gesproken worden van attributieoverdracht.

COMPLIMENTVORM

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De persoonlijke aanval is in de vorm van een (ironisch) compliment.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem, circumstantial ad hominem, tu quoque</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (SOL15)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Openlijk drogredelijk, vermomd, redelijk

- Samsom: "Nu moet de heer Pechtold niet beginnen met bangmakerij, want dat past u niet."
- Rutte: "Als oud woordvoerder van de VVD weet u donders goed dat u de grootste mogelijke onzin zojuist heeft verteld."
- Roemer: "Ik vroeg me al af wat er met de heer Wilders was gebeurd. Hij begon zo aardig."
- Slob: "Ik zou de heer Wilders een compliment willen maken. Je moet wel lef hebben om na het breken van je verkiezingsbelofte uit 2010 nog durven deel te nemen aan dit debat."
- Pechtold [tegen Rutte] "Waarom laat u zich zo gijzelen door de heer Wilders. Ik moet de heer Wilders een compliment maken. Toen hij binnen de VVD zat had hij minder macht dan nu."
- Pechtold:** [tegen Rutte] "U klinkt een beetje als iemand die een auto onderhoudt, en zegt: 'ik heb hem goed onderhouden en goed gepoetst, en de tank zit ook nog vol.' Uw auto staat total los in de vangrail."

In het bovenstaande voorbeeld wekt Pechtold de indruk dat hij Rutte een compliment geeft. Pechtold lijkt wellicht te zeggen dat Rutte te vergelijken is met iemand die een auto onderhouden heeft door die goed te poetsen, en de auto vol te tanken. Dat is echter vermoedelijk niet werkelijk wat Pechtold bedoelt. Pechtold zegt dat Rutte enerzijds klinkt als iemand die zijn auto goed onderhouden heeft, maar dat in werkelijkheid niet gedaan heeft. Hiermee stelt Pechtold op een metaforische manier dat Rutte aan het liegen is. Volgens Pechtold zegt Rutte weliswaar dat het land goed heeft onderhouden, maar is dat in werkelijkheid niet geval. Het deel waarin Pechtold spreekt over de goed onderhouden auto moet niet gezien worden als een compliment, maar als een onderdeel van het blootleggen van een leugen van Rutte.

IUXTAPOSITIE

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>Een positief element van de tegenstander wordt in verband gebracht met een negatief element van de tegenstander.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem, circumstantial ad hominem, tu quoque</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (RES)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Openlijk drogredelijk, vermomd, redelijk

Buma: "Wat Diederik Samsom zegt is zonder meer waar [...]. Punt is wel, en daar loopt Diederik Samsom een beetje omheen, dus daarom wil ik die vraag nog wel een keer stellen: stel je hebt net een huis gekocht met de gedachte 'ik heb nu een aflossingsvrije hypotheek', [...]."

Thieme: "Ik vind het opmerkelijk dat je aan de ene kant zegt dat je voor democratie bent, maar [aan de andere kant zegt] nu even niet. Nu moeten we gewoon maar even doordenderen met de trein die Europa heet."

NAMENS DE MENSEN SPREKEN

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>Een werkwoord van cognitie, perceptie of emotie met als onderwerp een neutrale of positieve benaming voor de derde partij</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem en circumstantial ad hominem, tu quoque</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (RES7)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Openlijk drogredelijk, vermomd, redelijk

Roemer: "Wij, en wij niet alleen, verwijten de PVV dat ze heel veel mensen over één kam scheren. Ik vind dat echt niet kunnen."

Thieme: "Ik vind het heel ondemocratisch dat u de kiezers maar één keuze voorhoudt: we moeten door, koste wat het kost."

In het bovenstaande fragment beschuldigt Marianne Thieme Jolande Sap van een ondemocratische zet. Dit zou gecategoriseerd kunnen worden als een *circumstantial ad hominem*, omdat de indruk wordt gewekt dat Sap een verborgen ondemocratische agenda heeft. In dit fragment worden 'de kiezers' aangehaald, maar is er toch geen sprake van het 'namens de mensen spreken.' Het werkwoord 'vinden' is weliswaar een werkwoord van cognitie, maar het onderwerp van 'vinden' is in het bovenstaande fragment 'ik'. Het is niet waarschijnlijk dat met de eerste persoon enkelvoud verwezen wordt naar de derde partij.

VRAAGVORM

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>Een persoonlijke aanval is in vraagvorm geformuleerd.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem en circumstantial ad hominem, tu quoque</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (RES2)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Openlijk drogredelijk, vermomd, redelijk

- Rutte: [tegen Roemer] "Vindt u achteraf ook niet dat u de verkeerde keuzes hebt gemaakt en onverantwoordelijk bent geweest?"
- Pechtold: "Hoe zorgen we dat er geen tweedeling komt in de zorg, waar u systeem op werkt?"
- Pechtold: "U bent toch geschrokken van de doorrekening van uw eigen programma door het CPB?"
- Samsom: [tegen Rutte] "Wie denkt u dat die bangmakerij gelooft?"
- Pechtold: "Waarom neemt u [Rutte] niet als leider het voortouw, of heeft u aflossing nodig?"
- Wilders: "Meneer Rutte, bent u nu bereid toe te geven dat u twee jaar lang de Nederlandse bevolking heeft beduvelde? En wilt u daar uw excuses voor aanbieden?"
- Slob: "Ik zou de heer Wilders een vraag willen stellen. Heeft u wel oog voor de jongeren? Bij u maatregelen hebben de baby's straks al rekeningen te betalen in de wieg. Dat is toch niet het Nederland dat u wil?"
- Rutte: "Dat is toch een idioot voorstel, meneer Roemer?"
- Wilders: "Waarom zouden Grieken belasting gaan innen als ze bij Mark Rutte gratis miljarden kunnen pinnen?"
- Buma: "[tegen Wilders] En wat is uw antwoord [op de problemen in Europa]? U loopt weg."

In het bovenstaande voorbeeld stelt Buma een vraag aan Wilders. Buma wacht echter niet af totdat Wilders het antwoord op de vraag gaat geven; Buma beantwoordt de vraag zelf. Vermoedelijk is er in het bovenstaande fragment sprake van een retorische vraag, en was het dus ook nooit de bedoeling van Buma dat Wilders zijn vraag zou beantwoorden. In het geval van een retorische vraag kan er niet gesproken worden van een vraagvorm, omdat bij een retorische vraag de discussiant, in tegenstelling tot een vraagvorm, de discussiant niet een slag om de arm houdt. Bij een retorische vraag als bovenstaande, waarbij de discussiant de vraag zelf beantwoordt, wordt er namelijk niet gewacht op een antwoord, maar wordt dat zelf ingevuld.

Een andere reden om aan te nemen dat er in het bovenstaande voorbeeld geen sprake is van de debatstrategie die in dit hoofdstuk centraal staat, is dat de persoonlijke aanval niet in vraagvorm staat. Er is in het bovenstaande fragment wel sprake van een persoonlijke aanval. Buma stelt namelijk dat Wilders' oplossing van de problemen weglopen is, en dat is een aanval op het *phronesis* en *arete* van Wilders. Dit deel van de uiting staat echter niet in vraagvorm. Alleen het eerste deel van het fragment is een vraag ('en wat is uw antwoord?'), maar in dit deel van de uiting zit de persoonlijke aanval niet.

1.2. Illocutionaire strategieën

BEROEP OP EXTERNE AUTORITEIT

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De discussiant veronderstelt dat zijn persoonlijke aanval onderschreven wordt door een externe autoriteit.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem, tu quoque, circumstantial ad hominem</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (RES7)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd, redelijk

Van der Staaij: "Een jaar of tien geleden, toen er ook eens een opmerking werd gemaakt, was er een staatsecretaris van D66 huize nota bene die zei: 'Let wel, maatregelen tegen politieke partijen horen thuis in totalitaire regimes.'"

Roemer: "We hebben het rechtste kabinet ooit gehad en zelfs uw eigen vrienden zijn niet tevreden."

Rutte: "U noemt de werkgevers, maar daar heb ik de laatste dagen ook nog iets van gehoord, en die maken zich grote zorgen als u inderdaad premier wordt. Dus zo blij zijn ze niet."

Rutte: "Afgelopen maandag hebben we onze rapportcijfers gekregen van het Centraal Planbureau, en daaruit blijkt dat uw partij, de Partij van de Arbeid, de huizenprijzen met vijf procent gaan dalen door de maatregelen die u neemt."

Samsom: "Koen Teulings zei het ook, van het CPB, dat is: op korte termijn dalen de huizenprijzen, maar op de langere termijn is het goed voor de economie, en u loopt vast."

- Wilders: "Eigenlijk is het heel simpel als je de doorrekening van het CPB ziet. Wil je dat er banen worden vernietigd, en wil je dat er geen banen meer bijkomen, dan moet je op de SP of de Partij van de Arbeid stemmen. Wil je dat er over veertig jaar banen bijkomen, dan moet je op het CDA of de VVD stemmen. Wil je dat er volgend jaar banen bij komen, dan moet je op de PVV stemmen. Met excuses aan collega Pechtold, ik heb hem niet genoemd, maar het is altijd beter om nooit op D66 te stemmen."
- Pechtold: "U bent toch geschrokken van de doorrekening van uw eigen programma door het CPB?"
- Buma: "Ik vind het veelzeggend, meneer Rutte, dat uw minister van Financiën het oneens is met uw standpunt. En als de minister van Financiën het niet eens is met de minister op zo'n punt, dan heeft de premier een probleem."
- Wilders: "De heer Samsom is er verantwoordelijk voor dat we de verzorgingsstaat in Nederland bijna niet meer kunnen betalen vanwege die enorm dure massa-immigratie."

Hoewel Wilders voldoet aan enkele voorwaarden van het beroep op een externe autoriteit, voert Wilders geen externe autoriteit aan, en dat terwijl de uiting van Wilders zich daar wel voor zou lenen. Wilders zou iets gezegd kunnen hebben als: 'uit statistiek X blijkt dat de heer Samsom de verzorgingsstaat in gevaar brengt door zijn investeringen in de massa-immigratie'. Een dergelijke autoriteit ontbreekt in de uiting van Wilders, en zodoende wordt er niet voldaan aan de omschrijving van de strategische manoeuvre van deze strategie.

BEROEP OP WAARDEN

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De discussiant introduceert een waarde, en stelt dat de tegenstander daar niet aan voldoet.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem, tu quoque, circumstantial ad hominem</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd

- Thieme: "Ik vind het heel ondemocratisch dat u de kiezers maar één keuze voorhoudt: we moeten door, koste wat het kost."
- Sap: "Als het gaat om dierenrechten steunt mevrouw Thieme wel altijd Europa, en dan is het ineens niet een voorwaarde dat Europa eerst democratischer moet worden."
- Samsom: "Ik doe niet mee aan afspraken die ik verkeerd vind. U vindt de langstudeerdersboete ook verkeerd."

- Rutte: [tegen Wilders] "U bent onverantwoord, en u weet het."
- Samsom: [tegen Rutte] "U maakt een karikatuur van de begroting. Moet u niet doen."
- Samsom: "Voor een premier van alle Nederlanders is één weg onbegaanbaar: de weg van polarisatie, van de verdeeldheid. En toch koos u die weg."
- Wilders: [over Erdogan] "Ik ga geen zoete broodjes bakken met iemand die een dictator is."
- Samsom: "In tegenstelling tot de VVD durven wij wél te hervormen op de woningmarkt."
- Samsom: "We kiezen voor een sterker en socialer Nederland, en dat betekent dat we in deze crisistijd, waarin inderdaad veel te veel mensen werkeloos zijn geworden, dankzij het beleid van de afgelopen twee jaar onder andere, ervoor zorgen dat de rekening in ieder geval eerlijk wordt gedeeld."
- Rutte: [tegen Roemer] "U staat niet voor uw keuzes"
- Rutte: [tegen Wilders] "Wat u doet met Brussel is spelletjes spelen met banen van mensen, met pensioenen van mensen, met spaargeld van mensen."**

Er is in het bovenstaande voorbeeld geen sprake van een beroep op waarden, omdat Rutte niet eerst impliciet of expliciet een waarde introduceert. Hiermee voldoet hij niet aan de omschrijving van de strategische manoeuvre van het beroep op waarde. Bovendien kan er, door het niet voldoen aan de omschrijving van de strategische manoeuvre, überhaupt geen sprake meer zijn van een beroep op waarde vanwege. Doordat Rutte geen waarde introduceert, kan hij niet de indruk wekken dat hij voor een stelling pleit waarin het karakter van zijn tegenstander ter discussie staat. Zodoende kan hij zijn persoonlijke aanval niet vermommen.

BEROEP OP EERLIJKHEID

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De discussiant introduceert een waarde, en stelt dat de tegenstander daar niet aan voldoet.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem, tu quoque, circumstantial ad hominem</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd

- Roemer: "U moet [het verkiezingsprogramma van de SP] iets beter lezen."
- Samsom: "Wat zei u net over de belastingen? [...] Meneer Rutte, nou doet u het weer. Wij verlagen de belastingen. Bij ons gaan de bedrijven minder belasting betalen dan in uw programma. [Rutte en Samsom praten door

elkaar heen]. Meneer Rutte, nou doet u het weer. [Rutte: 'u doet het weer!'] U vertelt dat wij de Staatsschuld laten oplopen. Bij ons is de Staatsschuld in 2017 lager dan bij u. Dat is een klein dingetje, maar omdat u afgelopen zondag ook al mijn collega op deze manier klemreed, maak ik er wel een punt van. In een democratie mogen mensen van mening verschillen, en mogen mensen uw mening onderschrijven en de mijne. [Rutte praat erdoor heen, en wordt terecht gewezen door Thijs van den Brink]. Maar mensen moeten op één ding kunnen vertrouwen: uw mening, mijn mening, we moeten allebei in ieder geval de waarheid spreken. Bij ons is de Staatsschuld in 2017 478 miljard, en bij u is die 4 miljard hoger."

Rutte: "U zorgt in Nederland voor hoge inflatie, wat heel slecht is voor pensioenen, en dat moet u er eerlijk bij vertellen. Dan moet u het hele verhaal vertellen, dat is eerlijk. U zorg voor inflatie, waardoor de staatsschuld dan wel weer meevalt, maar op langere termijn zorgt u ervoor dat er in Nederland heel veel economische waarde wordt afgebroken, dat de economie gaat krimpen, dat uiteindelijk heel veel banen gaan verdwijnen, en u gaat de belastingen, bijvoorbeeld op energie, heel fors verhogen. Dat betekent dat bedrijven uit Nederland weggaan. Dus meneer Samsom: u moet het eerlijke verhaal vertellen, en het hele verhaal, daar heeft de kiezer recht op."

Samsom: "Nu zei u het net weer. De economie krimpt niet bij de Partij van de Arbeid, de economie groeit met 1 procent per jaar, en bij u een paar tienden meer omdat u ervoor kiest om de uitkeringen aan te pakken en het ontslagrecht te versoepelen. Daar kiezen we niet voor, dat klopt, maar bij ons groeit de economie. Als u blijft beweren dat de economie bij de Partij van de Arbeid krimpt, [kan de zin niet afmaken door interruptie Rutte]. Meneer Rutte, als u een verkiezingscampagne wilt voeren op basis van uw eigen programma, moet u uw eigen programma gewoon vertellen, en geen leugens verspreiden over die van anderen."

Wilders: "Meneer Rutte, bent u nu bereid toe te geven dat u twee jaar lang de Nederlandse bevolking heeft beduvelde? En wilt u daar uw excuses voor aanbieden?"

Slob: Meneer Samsom, we moeten het eerlijke verhaal vertellen. Ik hoor u nu zeggen: 'we moeten meer gaan betalen', maar uw lichtje is rood [refereert aan het lampje op het spreekgestoelte van Samsom, dat rood is gekleurd, waarmee Samsom aangeeft dat hij tegen de stelling is. De stelling luidt: 'Alle patiënten moeten meer betalen voor hun eigen zorg.]

Sap: [tegen Rutte] "Feitencheckers krijgen het druk bij u deze avond."

Samsom: "U kunt mij wel de maat nemen, maar onze verkiezingsprogramma's zijn vergelijkbaar. Bij ons ligt de werkloosheid 0,1% hoger dan bij u. Dat zijn de feiten."

Roemer: "Uw verhaal is precies het tegenovergestelde aan wat u doet."

Rutte: [tegen Roemer] "Wat u doet met uw programma is een heel gemiddeld gezin [...] meer laten betalen voor de zorg."

In het bovenstaande voorbeeld begaat Rutte een *abusive ad hominem*. Rutte suggereert namelijk dat Roemer een gemiddeld gezin meer zal gaan laten betalen voor de zorg. Hiermee wordt het *eunoia* van Roemer geschaad, omdat Rutte het doet voorkomen alsof Roemer wil korten op de derde partij. Hiermee wordt de verhouding tussen Roemer en de derde partij op scherp gezet, en zodoende loopt het *eunoia* van Roemer schade op. Hiermee is voldaan aan een vormelijk kenmerk van een beroep op eerlijkheid.

Aan de omschrijving van de strategische manoeuvre om te kunnen spreken van een beroep op eerlijkheid wordt niet voldaan. Om te kunnen spreken van een beroep op eerlijkheid moet de politicus erop wijzen dat het in het belang van de kiezer is dat de politicus de waarheid spreekt. Op die manier zou de discussiant zijn *eunoia* makkelijker kunnen verdedigen. Het belang om de kiezer eerlijk voor te lichten wordt in het bovenstaande fragment echter niet genoemd. Om die reden kan er niet gesproken worden van een beroep op eerlijkheid.

BEROEP OP LANDSBELANG

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De discussiant suggereert dat de tegenstander een standpunt verdedigt of aanvalt omwille van politiek gewin, en niet omwille het landsbelang.</i>
Persoonlijke aanval	<i>circumstantial ad hominem</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd

Pechtold: "Meneer Samsom, u was nergens voor. U stond aan de zijkant, had kritiek, bij het vorige kabinet, bij de oplossing die er kwam, en u bleef uiteindelijk met lege handen. Ja, als we dat hadden gedaan, hadden we nu 25 miljard tekort gehad. Verantwoordelijkheid nemen betekent wel meedoen, en dan heeft u soms vieze handen."

Rutte: "Toen u de stekker trok uit het kabinet stortte u Nederland in een politieke en economische crisis. Daar wordt ik nog steeds ongelofelijk kwaad over."

Rutte: "U laat het partijbelang gaat boven het landsbelang, en het risico is nu zelfs dat meneer Roemer de volgende premier van Nederland wordt. Dat moet voor u ook een gruwel zijn. U heeft het allemaal veroorzaakt."

Rutte: "Waar de heer Roemer voor wegloopt is het volgende [...]"

Buma: "[...] En wat is uw antwoord [op de problemen in Europa]? U loopt weg. U loopt weg uit Europa, u loopt weg uit de Euro. Maar er is nog nooit een crisis opgelost door weg te lopen."

Pechtold: "Dat verhaal van Wilders was vier jaar geleden niet anders. Het begint me eerlijk gezegd een beetje te vervelen. Maar hier staan VVD en CDA, die

Nederland de afgelopen jaren op achterstand hebben gezet door Nederland uit te leveren aan zijn populisme."

Wilders: [tegen Rutte] "Tegelijkertijd spekt u landen als Griekenland en Spanje, en u laat de Nederlanders daarvoor betalen met asociale bezuinigingen."

In het bovenstaande voorbeeld is er geen sprake van een beroep op het landsbelang, omdat Wilders Rutte niet verwijt dat hij zijn verantwoordelijkheden niet neemt; Wilders verwijt Rutte dat hij een al dan niet verkeerde politieke beslissing heeft genomen. Hiermee wordt niet voldaan aan de omschrijving van de strategische manoeuvre om te kunnen spreken van een beroep op landsbelang. Het fragment als het bovenstaande moet derhalve op een andere manier beoordeeld worden. In dit voorbeeld doet Wilders geen beroep op het landsbelang; het is aannemelijker dat Rutte en Wilders debat voeren over wat wel en niet in het landsbelang is.

TOEN U AAN DE KNOPPEN ZAT...

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De discussiant verwijt de tegenstander dat hij niet de besproken problematiek heeft opgelost toen hij daar de kans voor had.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Tu quoque</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd

Sap: "Meneer Pechtold kiest voor meer wegen. [...] Dat is uw gedrag in de Kamer, ik heb u helaas niet aan een lijntje."

Roemer: "[Rutte en Wilders] zijn aan het kissebissen van wat er nu allemaal mis gaat, terwijl de grote problemen die we hebben, en de grote verschillen die hadden ze allang kunnen zien aankomen. En beide heren van beide partijen waren er voorstander van."

Samsom: "U stond hier twee jaar geleden ook te pochen over meer banen en meer economische groei en over lagere lasten. Twee jaar later hebben we 100.000 meer werklozen, is de economie gekrompen, en heeft u voor 16 miljard aan lasten verzwaard."

Wilders: [tegen Rutte] "Ook nu weer: dokter Jeckel en Mister Hyde, want in het Kunduzpakket stond toch echt een maatregel, waar de VVD zijn handtekening onder heeft gezet, over de hypotheekrenteaftrek."

Samsom: "Wat voor land heeft u ervan gemaakt door te zwijgen over een Polenmeldpunt waardoor een hele bevolkingsgroep zich beledigt voelde?"

Samsom: "U riep iets over een rood stuk vlees, maar u liet de mensen in de steek."

- Roemer: "Het is sowieso wel mooi dat de partij die de afgelopen twee jaar aan de knoppen heeft gezeten, en gezien heeft dat het vertrouwen alleen maar minder is geworden, en de werkloosheid alleen maar meer is geworden, dat zelfs ondernemers geen vertrouwen meer hebben, dat die nou begint te klagen dat ik het niet goed doe. Weet je wat we moeten afspreken? Ik ga het de komende vier, vijf jaar doen, en als het dan niet goed is, dan mag u gaan klagen, niet op voorhand."
- Pechtold: "Met de PVV in de regering waren vijftienduizend asielzoekers. U denkt dat, irrealistisch, terug te brengen naar duizend."
- Roemer: "U had twee jaar lang de kans om er iets aan te doen, maar u heeft er niets aan gedaan."
- Pechtold: "U noemde mij een architect. Volgens mij is een architect degene die de eerste plannen tekent. Ik kan me herinneren dat ik jaren geleden wethouder was in Leiden, burgemeester in Wageningen. In die tijd was er één man die al rondliep in Den Haag. Geert Wilders stemde in met Europa, stemde in met de Euro, stemde in met Griekenland. U was de architect van iets waar u nu voor wegloupt."
- Rutte: [tegen Roemer] "Vindt u achteraf ook niet dat u de verkeerde keuzes hebt gemaakt en onverantwoordelijk bent geweest?"

In het bovenstaande voorbeeld wordt niet voldaan aan de gegeven omschrijving van de strategische manoeuvre. Allereerst is er geen sprake van 'toen u aan de knoppen zat', omdat Rutte een verwijt maakt aan Roemer, terwijl Roemer zich nooit in een machtspositie heeft bevonden. Bovendien is het geen verwijt van een gebrek aan doeltreffendheid, daadkracht, of consistentie. De aanval van Rutte is een verwijt van onverantwoordelijkheid. Dit verwijt zou eerder tegen de 'toen u aan de knoppen zat' spreken, omdat de veronderstelde onverantwoordelijkheid lijkt te kunnen wijzen op een gebrek aan machtspositie.

VERKIEZINGSRETORIEK VERWIJTEN

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De discussiant verwijt de tegenstander dat hij zijn standpunten uitsluitend in de verkiezingscampagne verdedigt omwille van electoraal gewin, en die na de verkiezingscampagne niet meer zal verdedigen.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Circumstantial ad hominem</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A,E
Bescherming eigen <i>ethos</i>	E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid
Redelijkheid of vermommingstrategie	Openlijk drogredelijk

- Slob: "Waar is die verwachting op gebaseerd, meneer Buma? [...] Nu komen er verkiezingen aan, en dan krijgen we debatten met studenten, en dan

worden er ineens beloftes gedaan waarvan het maar de vraag is of ze waargemaakt kunnen worden."

- Rutte: "U probeert kiezers te winnen met een verhaal dat schadelijk is voor Nederland, en dat weet u ook nog, en dat vind ik nog het ergste."
- Wilders: "De heer Rutte fietst weg van wat hij met zijn Kunduzvriendjes heeft afgesproken."
- Buma: "U loopt weg, naar een nieuwe crisis. [...] Dat is eigenbelang."
- Rutte: "Meneer Wilders, u probeert populair te worden met een simpele een simpele zin: 'uit de Europese Unie', maar dat betekent verlies van banen en pensioenen."
- Wilders: "Er is geen grotere Eurolover dan de heer Rutte. En de heer Rutte heeft in het vorige debat gezegd dat hij nog boos op mij was, en laat ik nu zeggen dat ik boos ben [...] wat ik u kwalijk neem, met zo'n grimas die u trekt, is dat u vorige keer de kiezers heeft beloofd om geen soevereiniteit over te dragen, terwijl u nu soevereiniteit overgeeft, en een blanco cheque tekent."
- Pechtold: "Het is ons elke keer niet geluk om de woningmarkt te hervormen. Dat komt doordat er in verkiezingstijd van die stoere beloftes worden gedaan. De heer Rutte zal er dadelijk vast weer één bij doen, of er nu eindelijk eens vanaf zien."
- Pechtold: "De afgelopen jaren is er vier keer een wijziging geweest aan de hypotheekrenteaftrek, altijd met de VVD in de regering. Maar altijd horen we in de laatste dagen voor de verkiezingen dat ze dat nooit zullen doen."
- Wilders: "De heer Rutte speelt een spelletje, omdat de verkiezingen eraan komen."
- Buma: "De twee kemphanen die afgelopen dagen zo met modder aan het gooien waren [Rutte en Samsom], zullen het nog moeilijk krijgen om een stabiel kabinet te vormen."

Aan de omschrijving van de strategische manoeuvre wordt niet voldaan in het bovenstaande fragment. Buma benoemt namelijk weliswaar een debatset in zijn oproep, maar hij suggereert niet dat Rutte of Samsom een bepaalde mening is toebedeeld uitsluitend om politiek gewin te bewerkstelligen. Omdat Buma niet ten doel heeft om de kiezers op een poging tot electoraal gewin te wijzen, wordt er niet voldaan aan de gegeven omschrijving van de strategische manoeuvre van het verwijten van verkiezingsretoriek.

1.3. Perlocutionaire strategieën

HUMOR

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>Het moet aannemelijk zijn dat er sprake is van salsus en iocus.</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem, circumstantial ad hominem, tu quoque</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, E, P
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid (SOL8)
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd, redelijk

Rutte: "U laat het partijbelang gaat boven het landsbelang, en het risico is nu zelfs dat meneer Roemer de volgende premier van Nederland wordt. Dat moet voor u ook een gruwel zijn. U heeft het allemaal veroorzaakt."

Rutte: "Voor de heer Roemer is een belastingparadijs een land waar de belastingen hoog zijn, voor mij is een belastingparadijs een land waar de belastingen laag zijn."

Wilders: "Eigenlijk is het heel simpel als je de doorrekening van het CPB ziet. Wil je dat er banen worden vernietigd, en wil je dat er geen banen meer bijkomen, dan moet je op de SP of de Partij van de Arbeid stemmen. Wil je dat er over veertig jaar banen bijkomen, dan moet je op het CDA of de VVD stemmen. Wil je dat er volgend jaar banen bij komen, dan moet je op de PVV stemmen. Met excuses aan collega Pechtold, ik heb hem niet genoemd, maar het is altijd beter om nooit op D66 te stemmen."

Wilders: "De immigratie is te weinig gedaald, en hoe komt dat? Dat zou u als Eurofiel moeten aanspreken; dat komt door Europa. Europa, zo'n D66-idee uit Zweden."

Thieme: "Meneer Brinkman reageert zoals hij ook gereageerd zou hebben als politiemann: 'niets aan de hand, mensen, gewoon doorlopen'."

Buma: "Ik had het gevoel te luisteren naar een klucht over twee heren." (over Wilders en Roemer)

Wilders: "U verdient het alle drie niet om minister te worden, u bent lakeien van Brussel, en Margareth Thatcher had in haar eentje meer ballen dan jullie drieën bij elkaar."

Wilders: "Natuurlijk betaalt de heer Rutte na 12 september voor de Grieken. De man droomt in het Grieks, hij praat in het Grieks, en hij eet in het Grieks."

Buma: "Toen ik de heren hoorde debatteren dacht ik: het is hier dan wel een circustheater, maar je hoeft er geen poppenkast van te maken."

- Buma: [tegen Wilders] "Ik weet nog wel een mooie baan voor u. Professor economie aan de universiteit van Athene."
- Wilders: "In landen om ons heen gaat de AOW-leeftijd niet omhoog. Laten we niet de gekke Henkie, of: de gekke Alexander zijn om hier de AOW-leeftijd wel omhoog te doen."
- Wilders: "Men maakt wel eens een grapje over mijn haar, maar de hardwerkende Nederlander wordt bij de heer Rutte net zo kaal geschoren als de heer Samsom."
- Wilders: "Waarom zouden Grieken belasting gaan innen als ze bij Mark Rutte gratis miljarden kunnen pinnen?"
- Buma: "We hadden een debat in de Kamer waarin we zeiden dat u banksteun moest geven, en u zei 'nee'. Toen kwam u terug uit Europa en toen zei u: 'bankensteun!'."

In het bovenstaande voorbeeld begaat Buma een *tu quoque* tegen Rutte. Buma stelt namelijk dat Rutte in een debat iets anders uitsprak dan hij vervolgens deed. Hiermee wijst Buma op een inconsistentie tussen woord en daad bij Rutte.

In dit voorbeeld voldoet Buma aan de voorwaarde dat een humoristische persoonlijke aanval *salsus* moet bevatten. Het fragment bevat een tweetal citaten. Het laatste citaat draagt niet alleen bij aan de *salsus* van de uiting doordat het een citaat is, maar ook door de manier waarop Buma het uitsprekt. Bij 'bankensteun' werpt Buma zijn handen een stukje omhoog, en trekt hij zijn wenkbrauwen ver omhoog wat resulteert in een opmerkelijk gezicht.

Aan de voorwaarde dat een persoonlijke aanval met humor *salsus* moet bevatten wordt voldaan. *Iocus* blijft echter achterwege. Buma bedoelt zijn opmerking hoogstwaarschijnlijk letterlijk en serieus. Om die reden kan er aangenomen worden dat er in dit fragment geen sprake is van *iocus*, en zodoende is er geen sprake van een persoonlijke aanval met humor.

1.4. Dialogische strategieën

VERBALE ZELFVERDEDIGING

Element	In debatstrategie
Strategische manoeuvre	<i>De uiting moet een reactie zijn op een onredelijke persoonlijke aanval van de tegenstander</i>
Persoonlijke aanval	<i>Abusive ad hominem</i>
Aanval <i>ethos</i> tegenstander	A, E, P
Bescherming eigen <i>ethos</i>	A, P, E
Beleefdheidsstrategie	Beleefdheid
Redelijkheid of vermommingstrategie	Vermomd

- Rutte: [Samsom: u vergroot de verschillen tussen mensen in dit land] "Wie is er van ons tweeën nou degene die de verschillen vergroot? Ik denk dat u dat bent."

Pechtold: [Wilders: "U verdient het alle drie niet om minister te worden, u bent lakeien van Brussel, en Margareth Thatcher had in haar eentje meer ballen dan jullie drieën bij elkaar."] "Meneer Wilders voelt zich in het circustheater thuis."

Wilders: "Men maakt wel eens een grapje over mijn haar, maar de hardwerkende Nederlander wordt bij de heer Rutte net zo kaal geschoren als de heer Samsom."

In het bovenstaande voorbeeld valt Wilders zowel Rutte als Samsom aan. Hij stelt dat Rutte de hardwerkende Nederlanders kaal scheert, en terloops maakt hij een snerende opmerking over de intredende kaalheid van Samsom. Wilders suggereert dat dit een reactie is op een eerder gemaakte grap over zijn excentrieke kapsel. Deze grap is echter nooit gemaakt in het debat, en zodoende reageert Wilders ook niet op een eerdere persoonlijke aanval. Hiermee wordt niet voldaan aan de omschrijving van de strategische manoeuvre. Daarin wordt gesteld dat een verbale zelfverdedigingstrategie een reactie moet zijn op een persoonlijke aanval die direct hiervoor zou moeten hebben plaatsgevonden. Bovendien is het maar zeer de vraag of de grap waar Wilders aan refereert gemaakt werd door Rutte of Samsom. Het principe van 'wie de bal kaatst, kan hem terug verwachten' gaat niet op als het niet Rutte en Samsom waren die in eerste instantie 'de bal hebben gekaatst'. Ook hier wordt dus niet voldaan aan een omschrijving van de strategische manoeuvre. Een verbale zelfverdedigingstrategie moet altijd een aanval zijn op diegene die de discussiant eerder heeft aangevallen, en dat is in dit geval niet zeker.

BIJLAGE 2: VOORBEEDEN VAN OVERTUIGEN MET *ETHOS*

TONEN EIGEN *PHRONESIS*

Henk Kamp: "Ik [...] ben gisteren naar Groningen gegaan, en heb daar gesproken met mensen aan de dialoogtafel [...] die zich zeer in de materie verdiepen."⁴⁷

In dit voorbeeld geeft Henk Kamp aan dat hij op de hoogte is van de situatie in Groningen door te stellen dat hij gesproken heeft met mensen die zich zeer in de materie verdiept hebben. Hij suggereert dat hij, zeker na de gesprekken met de mensen aan de dialoogtafel,⁴⁸ een autoriteit is, en daarmee versterkt hij zijn *ethos* door middel van *phronesis*.

Geert Wilders: "Er kwam gisteren een rapport uit van het WEF⁴⁹, en dat liet zien welke landen het sterkste zijn in de wereld. Nederland stond op nummer vijf, en Zwitserland stond op nummer één."⁵⁰

In het bovenstaande voorbeeld geeft Wilders blijk van zijn dossierkennis. Hij vertelt dat er gisteren een dossier is uitgekomen, en geeft kort weer wat er in dat dossier stond. Hiermee laat Wilders blijken dat hij over een zekere deskundigheid beschikt, door over dat onderwerp te praten. Hij werkt op deze wijze aan zijn *ethos* door middel van *phronesis*.

TONEN EIGEN *ARETE*

Alexander Pechtold: "Ik geef aan dat je voor de verkiezingen eerlijk moet zijn. Ik zeg [dat er 5 miljard bezuinigd moet worden]."⁵¹

In dit voorbeeld pleit Alexander Pechtold in een debat met Mark Rutte en Diederik Samsom voor een bezuiniging van 5 miljard. Rutte en Samsom vinden dat onwenselijk, maar volgens Pechtold is het onontkoombaar. Hij pleit er vervolgens voor om eerlijk te zijn, en geeft daarna (in zijn eigen optiek), het goede voorbeeld door zijn standpunt nogmaals te herhalen. Doordat Pechtold suggereert dat hij eerlijkheid hoog in het vaandel heeft, werkt hij aan zijn *arete*, omdat eerlijkheid gezien kan worden als een positieve karaktereigenschap.

Condoleezza Rice: "She is a woman of integrity. She believes in this country deeply."⁵²

Condoleezza Rice spreekt in het derde voorbeeld over Hillary Clinton. Ze noemt haar een integere vrouw die in dit land (de Verenigde Staten) gelooft. Dit zijn beide positieve karaktereigenschappen, en bewerkstelligen dus *arete*. Zodoende wordt het *ethos* van Clinton in een positief daglicht gezet.

TONEN EIGEN *EUNOIA*

⁴⁷ Uitspraak van Henk Kamp naar aanleiding van de aardbevingproblematiek in Groningen (Kamp 2015).

⁴⁸ Het is mij niet helder wat een dialoogtafel is. Het lijkt me een normale tafel waar mensen met elkaar in gesprek gaan. Het is voor het punt dat gemaakt wordt, namelijk dat Kamp doormiddel van de gesprekken aan die tafel zijn *ethos* versterkt, niet relevant wat een dergelijke tafel is.

⁴⁹ WEF = World Economic Forum

⁵⁰ Uitspraak van Wilders in het Eénvandaag verkiezingsdebat (Wilders 2012).

⁵¹ Uitspraak van Alexander Pechtold in debat met Diederik Samsom en Mark Rutte (Pechtold 2015).

⁵² Uitspraak van Condoleezza Rice over Hillary Clinton in een interview met 'Meet the Press' (Rice 2008).

Bill Clinton:

"I've seen what's happened these last four years in my state. Middle-class people, when they lose their jobs, there's a good chance I know them by their names. When a factory closes, I know the people who ran it. When businesses go bankrupt, I know them. And I've been out here for thirteen months in meetings just like this one ever since October with people like you all over America, people that have lost their jobs, lost their livelihood, lost their health insurance."⁵³

Het bovenstaande voorbeeld is afkomstig uit een Amerikaans verkiezingsdebat tussen Bill Clinton en George Bush sr.. Tijdens dit debat mochten 'gewone' Amerikanen vragen stellen aan de beide presidentskandidaten. Eén van de vragen ging over de economische problemen en de werkloosheid die daaruit voortvloeit. Bush leek de vraag niet helemaal te begrijpen, of had moeite met het beantwoorden, maar Clinton zag zijn kans schoon. Hij vertelde over zijn persoonlijke emotionele betrokkenheid bij mensen die het slachtoffer zijn geworden van de economische problemen. Hiermee suggereert Clinton dat hij, net als de gewone Amerikaan, ook slachtoffer is van de economische problemen. Hij benadrukt de overeenkomsten tussen hem en zijn publiek. Hij zet *eunoia* in om zijn *ethos* te verstevigen.

Ahmed Aboutaleb:

"Moi je m'appelle Ahmed Aboutaleb. Normalement je suis le maire de Rotterdam, mais ce soir je suis Parisien et je m'appelle Charlie."⁵⁴

Het voorbeeld hierboven is afkomstig uit een toespraak van Ahmed Aboutaleb naar aanleiding van de terroristische aanslagen in Parijs op de redactie van Charlie Hebdo. Aboutaleb zet ten eerste *eunoia* in door een dit fragment uit te spreken in het Frans. Hierdoor plaats Aboutaleb zich dicht bij het Franse deel van het publiek van deze toespraak. Ten tweede engageert Aboutaleb *eunoia* door te zeggen dat hij Charlie is. Hiermee sluit hij aan bij zijn publiek, omdat hij op metaforische wijze aangeeft dat hij het, net als zijn publiek, oneens is met de betreffende terroristische daad.⁵⁵ Het benadrukken van deze overeenkomst is een manier om *eunoia* te gebruiken, en hiermee vergroot Aboutaleb zijn *ethos*.

⁵³ Bill Clinton tijdens in een verkiezingsdebat over werkloosheid (Hohenberg 1994, 202).

⁵⁴ Uitspraak van Ahmed Aboutaleb naar aanleiding van de aanslag op Charlie Hebdo (Aboutaleb 2015).

⁵⁵ Ik neem aan dat de uiting 'je suis Charlie', een uiting die na de aanslag veel in omloop was, een manier was om afkeer uit te spreken over de aanslag.

BIJLAGE 3: VOORBEELDEN VAN AANVALLEN OP HET *ETHOS*

ABUSIVE AD HOMINEM AANVAL OP HET ETHOS

Frank Verhoef → "Oud-partijleden én vrienden betwijfelen sterk of Roemer wel premier kán worden. Hij is er eigenlijk te dom voor [...]."56

Het bovenstaande voorbeeld is een citaat uit een online dagblad. In dit dagblad beweert journalist Frank Verhoef dat oud-partijleden en vrienden van Emile Roemer gezegd hebben dat Roemer te dom zou zijn voor het premierschap. Stellen dat Roemer onbekwaam zou zijn voor het ambt van premier vanwege zijn vermeende domheid, is een aanval op de intelligentie van de tegenstander. Het *phronesis* van Roemer wordt in twijfel getrokken, en zodoende loopt het *ethos* van de SP-voorman schade op.

Ad Melkert → "U legt de rekening neer bij mensen die dat niet kunnen betalen."57

Het hierboven opgenomen voorbeeld is afkomstig uit een debat tussen Ad Melkert en Pim Fortuyn. In dit debat verwijt Melkert Fortuyn dat hij de rekening van zijn zorghervormingen neerlegt bij mensen die dat niet kunnen betalen. Hiermee veronderstelt Melkert dat Fortuyn niet garant staat voor de belangen van dat deel van de derde partij die de rekeningen niet kunnen betalen. Melkert valt het *eunoia* van Fortuyn aan door Fortuyn te vervreemden van een deel van het publiek. Hiermee trekt hij de goede trouw van Fortuyn in twijfel, en begaat zodoende een *abusive* variant van de *ad hominem*.

CIRCUMSTANTIAL AD HOMINEM AANVAL OP HET ETHOS

Johan Derksen → "Je hebt weer je avondje fame gehad."58

In het bovenstaande voorbeeld heeft Johan Derksen een discussie met Farid Azarkan over het vermeende Marokkanenprobleem bij voetbalverenigingen. Derksen vermoedt echter dat Azarkan niet naar de studio van Pauw is gekomen omdat hij werkelijk graag over het onderwerp wilde debatteren, maar omdat hij graag op televisie wilde verschijnen. Hij laat dat blijken door tegen het einde van het debat te stellen dat Azarkan in ieder geval zijn moment van 'fame' gehad heeft. Hiermee suggereert Derksen dat Azarkan een ander (persoonlijk) belang heeft bij zijn standpunten, namelijk dat hij op televisie komt. De geloofwaardigheid van Azarkan ondervindt hier hinder van, en derhalve is het *ethos* van Azarkan geschaad door deze uiting.

Sybrand Buma → "Ik krijg heel sterk de indruk dat u de Turkse rechtsorde hier zit te bevorderen."59

Het voorbeeld hierboven is afkomstig uit een interruptiedebat in de Tweede Kamer over de mislukte staatsgreep in Turkije. Tunahan Kuzu is van mening dat het optreden van de Turkse regering na de coupe correct is geweest, en Sybrand Buma vindt het tegengestelde. Buma

⁵⁶ Uitspraak van Frank Verhoef op het politieke weblog 'de Dagelijkse Standaard' (Verhoef 2012)

⁵⁷ Uitspraak van Ad Melkert in een verkiezingsdebat met Pim Fortuyn (Melkert 2012).

⁵⁸ Uitspraak van Johan Derksen tegen Farid Azarkan in het televisieprogramma *Pauw* (Derksen 2016)

⁵⁹ Uitspraak van Sybrand Buma tegen Tunahan Kuzu in een debat in de Tweede Kamer (Van Haersma-Buma 2016)

suggereert dat Kuzu mogelijk tot zijn standpunten is gekomen doordat de Turkse staat hem nauwer aan het hart gaat dan de Nederlandse staat. Kuzu zou dus een verborgen agenda hebben, en hiermee wordt zijn geloofwaardigheid minder.

TU QUOQUE AANVAL OP HET ETHOS

Donald Trump → "Bill Clinton has said far worse to me on the golf course - not even close."⁶⁰

In het bovenstaande voorbeeld reageert Donald Trump op het 'grab 'em by the pussy' incident.⁶¹ In een officiële verklaring laat hij weten dat hij mogelijk over de schreef was gegaan, maar dat de man van zijn tegenstreefster, Bill Clinton, uitingen had gedaan die vele malen vulgairder zouden zijn dan de zijne. Hiermee anticipeert hij op de kritiek van Hillary Clinton en haar politieke welgezinden door middel van een *tu quoque*. Op deze manier probeert hij de schade voor zijn eigen *ethos* te beperken door de tegenstander minstens evenveel schade te berokkenen.

Geert Wilders → "Ik heb met advocaten gesproken, en die zeggen dat dit [de uitspraken van Samsom en Spekman] veel verder gaat dan wat ik gezegd heb."⁶²

In het voorbeeld hierboven reageert Wilder op de kritiek die hij te verduren kreeg naar aanleiding van zijn minder-minder-toespraak. Hij verdedigt zich door te stellen dat twee voorname figuren van de PvdA uitspraken hebben gedaan die minstens zo twijfelachtig waren. Hiermee anticipeert Wilders op de kritiek die de PvdA zou kunnen geven op zijn toespraak door te stellen dat ook deze partij prominenten binnen de gelederen heeft die niet wars zijn van mogelijk afkeurenswaardige uitingen. De geloofwaardigheid van de mogelijke tegenstanders van Wilders wordt hiermee in het diskrediet gebracht, en daarmee wordt ook het *ethos* van deze mogelijke tegenstanders geschaad.

⁶⁰ Uitspraak van Donald Trump over Bill Clinton naar aanleiding van beschuldigingen over seksuele intimidatie van eerstgenoemde (Trump 2016c).

⁶¹ Er doken beelden op van Donald Trump waarin hij suggereert dat het betasten van vrouwen voor bekende Amerikanen geen probleem is. Mede op basis van deze beelden werd Trump afgeschilderd als vrouwonvriendelijk (Trump 2016).

⁶² Uitspraak van Wilders naar aanleiding van de commotie over zijn 'minder-minder-toespraak' (Wilders 2014).

BIJLAGE 4: VOORBEELDEN VAN DE TERUGSLAG VAN EEN AANVAL OP HET ETHOS

Marcel van Dam → "U bent de enige die daar de koude rillingen van krijgt. En bovendien: zoals je eruit ziet is dat ook niet geloofwaardig."⁶³

In het bovenstaande voorbeeld is Marcel van Dam in debat met Theo van Gogh. In het debat verdedigt Theo van Gogh een door hem geschreven satirisch stuk. Marcel van Dam vond dat Van Gogh te ver was gegaan met zijn satire, en dat standpunt van Van Dam bezorgde Van Gogh weer de koude rillingen. Volgens hem kwam door het standpunt van Van Dam de vrijheid van satire in het geding. Van Dam reageerde hierop door te stellen dat Van Gogh de enige was die hier de koude rillingen van kreeg. Het publiek applaudisseerde voor deze opmerking van Van Dam, maar toen hij daarna een opmerking over het uiterlijk van Van Gogh daaraan toevoegde, klonk er ook boegeroep. De aanval van Van Dam op het uiterlijk van Van Gogh kan opgevat worden als een *abusive* variant van een *ad hominem* argument, en is een aanval op de *phronesis* van Van Gogh. Uit het boegeroep van het publiek maak ik op dat het publiek de opmerking van Van Dam te ver vond gaan. De opmerking over het uiterlijk van Van Gogh vonden ze mogelijk ongalant. Met deze *ad hominem* schaadde Van Dam dus zijn eigen *arete*. Ook het *eunoia* van Van Dam gaat niet vrijuit; mogelijk zijn er mensen in het publiek van Van Dam die zich, net als Van Gogh, een nonchalante kledingstijl plachten aan te meten. Het is denkbaar dat deze mensen zich aangevallen voelen door de *ad hominem* van Van Dam. Het *phronesis* van Van Dam staat mogelijk eveneens onder druk. Door Van Gogh te kleineren op basis van zijn kledingstijl zou hij de indruk kunnen wekken dat hij inhoudelijk geen argumenten meer te bieden heeft. Het *ethos* van Van Dam komt dus door toedoen van zijn *ad hominem* onder druk te staan.

Ad Melkert → "Nee, meneer Fortuyn, dat is echt flauwekul. U weet niet waar u over praat."⁶⁴

In het voorbeeld hierboven is Ad Melkert in debat met Pim Fortuyn. Melkert pleit voor meer begeleiding voor kinderen met een leerachterstand. Fortuyn verwijt Melkert dat hij zelf verantwoordelijk is voor de puinhopen in het onderwijs. Hier reageert Melkert op door te stellen dat Fortuyn geen verstand van zaken zou hebben. Melkert valt hiermee de *phronesis* van Fortuyn aan. Het publiek in de zaal krijgt niet te kans om middels applaus of gejoel te reageren op de opmerking van Melkert, want de eveneens aan dit debat deelnemende Paul Rosenmöller wil direct zijn eigen standpunt over dit onderwerp naar voren brengen. Een warrige situatie ontstaat, en de presentator herstelt de orde. Overall het algemeen bestaat de indruk dat Melkert aanmerkelijk minder sympathiek werd bevonden dan Fortuyn,⁶⁵ en vermoedelijk droeg een poging als bovenstaande niet bij aan een positiever *arete* van Melkert. Ook het *eunoia* van Melkert kan schade ondervonden hebben van deze uiting. Doordat Melkert Fortuyn verwijt flauwekul uit te slaan, distantieert hij zich van een potentieel deel van het publiek, namelijk het deel dat mogelijk sympathie heeft voor de ideeën van Fortuyn. Door de uiting als flauwekul te typeren, voelen de potentiële sympathisanten van Fortuyn zich eveneens aangevallen, en het bewerkstelligen van een dergelijke indruk is schadelijk voor het eigen *eunoia*. Tot slot leidt ook het *phronesis* van Melkert onder deze uiting. Door simpelweg te stellen dat Fortuyn flauwekul uitslaat, toont hij niet aan dat hij werkelijk meer verstand heeft van het onderwerp dan Fortuyn;

⁶³ Marcel van Dam tegen Theo van Gogh in debat in het televisieprogramma *het Lagerhuis* (Van Dam 2012).

⁶⁴ Ad Melkert in een verkiezingsdebat tegen Pim Fortuyn (Melkert 2010).

⁶⁵ Zie bijvoorbeeld: Parlementair Documentatiecentrum.

iedereen kan immers zomaar beweren dat zijn tegenstander flauwekul verkondigt. Om zijn eigen *phronesis* niet te schaden had Melkert moeten aantonen waarom Fortuyn niet zou weten waar hij over sprak. Dat deed hij niet, en hiermee brengt hij zijn *phronesis* in het diskrediet.

BIJLAGE 5: VOORBEELDEN VAN REDELIJKE PERSOONLIJKE AANVALLEN

REDELIJKE PERSOONLIJKE AANVAL

Donald Trump → "Clinton has experience, but it's bad experience."⁶⁶

Het bovenstaande voorbeeld is afkomstig uit een presidentsdebat tussen Hillary Clinton en Donald Trump. In dit debat benadrukte Clinton menigmaal dat ze een ervaren politica was. Clinton dichtte zichzelf dus enige autoriteit toe. Trump reageert hierop door te stellen dat de ervaringen van Clinton slechte ervaringen zijn. Hoewel dit vermoedelijk een *antanaclasis*⁶⁷ is, geeft Trump door middel van dit stijlfiguur wel uitdrukking aan zijn twijfel bij de veronderstelde ervaring van Clinton. Als Trump ronduit had gezegd dat de eerdere werkzaamheden van Clinton uitsluitend slechte ervaringen had opgeleverd, had hij een *abusive ad hominem* begaan, maar doordat Clinton eerst zelf haar ervaring als pluspunt claimt, is dat nu niet het geval. Trump beperkt de schade voor zijn eigen *ethos* doordat hij slechts een onjuiste veronderstelling lijkt recht te willen zetten. Hierdoor kan hij schadeloos het *ethos* van Clinton aanvallen.

⁶⁶ Donald Trump (2016, 27 september) over Hillary Clinton in het eerste presidentsdebat.

⁶⁷ Antanaclasis: stijlfiguur, het herhalen van hetzelfde woord met een andere betekenis (Corbett en Connors 1999, 398-399). De ervaring letterlijke ervaring in het eerste deel van de zin van Trump betekent iets anders dan de figuurlijke slechte ervaring in het tweede deel van zijn zin.

BIJLAGE 6: VOORBEEDEN VAN BELEEFDHEIDSSTRATEGIEËN IN HET POLITIEK DEBAT

Halbe Zijlstra: 'Mevrouw de voorzitter, ik zou de heer Kuzu willen oproepen om eens een keer op te houden met ... dat ontzettende slachtoffergedrag.'⁶⁸

In het bovenstaande voorbeeld is Halbe Zijlstra in debat met Tunahan Kuzu van DENK. Het debat gaat over de mislukte staatsgreep in Turkije. Na het betoog van Kuzu, waarin hij de Tweede Kamer beschuldigt van 'Turkenbashing', neemt Halbe Zijlstra het woord, en verzoekt hij Kuzu op te houden met het veronderstelde slachtoffergedrag. Dit verzoek kan opgevat worden als een *abusive ad hominem*, omdat het karakter van Kuzu in twijfel wordt getrokken. Het is een aanval op het *arete* van Kuzu, omdat 'ontzettend slachtoffergedrag' suggereert dat Kuzu zich aanstelt, en dat zou een blijk zijn van een zwakzinnig karakter. Zijlstra zet echter een beleefdheidsstrategie in om zijn eigen *ethos* te beschermen bij deze aanval. Hij kiest ervoor om, zoals gebruikelijk is in de Tweede Kamer, nadrukkelijk te spreken via de voorzitter. Hiermee vervangt hij de geadresseerde, en dat is een indirecte beleefdheidsstrategie, en wel strategie nummer 14.

Gerard Spong: 'Ik vond het betoog van Geert Wilders knap, vlammend maar ook demagogisch.'⁶⁹

In het voorbeeld hierboven is advocaat Gerard Spong in debat met Haye van der Heijden, onder ander bekend van het schrijven van Nederlandstalige televisieseries, over het Wildersproces. Spong vindt dat Wilders vervolgd moet worden vanwege zijn 'minder Marokkanen' uitspraak, en Van der Heijden vindt dat niet. In het licht van deze stelling wordt er naar een fragment gekeken van het pleidooi van Wilders. Spong reageert op dit pleidooi door te stellen dat het een 'knap, vlammend, maar ook demagogisch' pleidooi was. Hiermee valt Spong het *eunoia* van Wilders aan middels een *abusive ad hominem*, omdat Spong suggereert dat Wilders zijn publiek om de tuin probeert te leiden. Voordat hij Wilders echter verwijt een demagogische toespraak te hebben gehouden, complimenteert hij hem door de toespraak ook als 'knap' en 'vlammend' te typeren. Hiermee zet hij een beleefdheidsstrategie in, omdat hij inspeelt op het *positive* gezicht van Wilders, en zodoende mogelijk ook het *positive* gezicht van zijn medestanders. Dit wordt in de beleefdheidstheorie de vijftiende strategie ('vervul je gesprekspartners behoefte aan iets; geef sympathie (Huls 2001, 61)).

Mohammed Enait: 'U bent heel lenig in het verdraaien van de feiten.'⁷⁰

In het bovenstaande voorbeeld is advocaat Mohammed Enait in debat met oud-politica Rita Verdonk over vermeende discriminatie in het programma *Knevel en Van den Brink*. Enait beschuldigt Verdonk ervan de feiten te verdraaien. Dat is een aanval op het *arete* van Verdonk, omdat het suggereert dat ze een oneerlijk is. Bovendien is het een aanval op het *eunoia* van Verdonk, omdat het de suggestie wekt dat ze het electoraat misleidt. Bovendien kan opgemerkt worden dat het een verkapte aanval is op het *phronesis* van Verdonk, omdat de indruk gewekt kan worden dat Verdonk niet goed weet waar ze over spreekt, of dat ze de feiten niet goed kent. Enait beschermt zijn eigen *ethos* door deze *abusive ad hominem* in de vorm van een compliment te gieten. Hij stelt namelijk dat Verdonk wel lenig (en ik neem aan dat hij hiermee iets bedoelt als 'taalvaardig') moet zijn om de feiten op deze manier te kunnen verdraaien. Hiermee zet Enait een solidariserende beleefdheidsstrategie in, en wel de vijftiende die onderscheiden wordt.

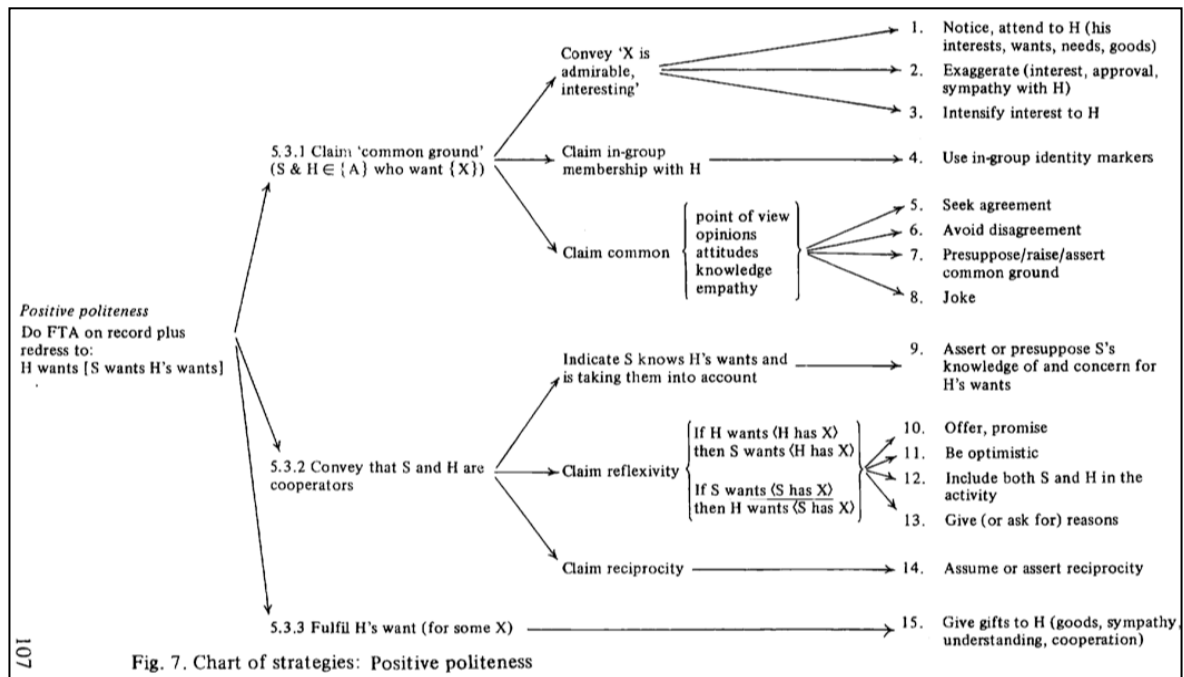
⁶⁸ Halbe Zijlstra (13 september 2016). Debat over de mislukte coup in Turkije.

⁶⁹ Gerard Spong (2016, 24 november). Debat bij Pauw over het Wildersproces.

⁷⁰ Mohammed Enait (2014, 22 januari). Debat bij Knevel en Van den Brink over vermeende discriminatie.

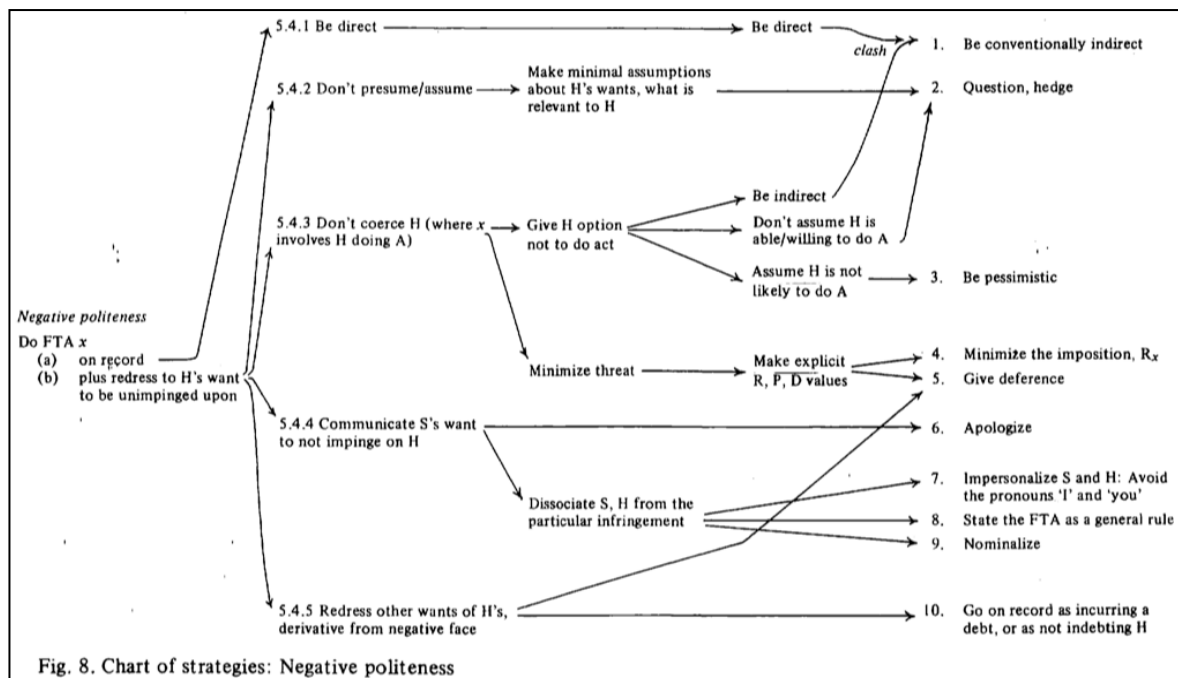
BIJLAGE 7: BELEEFDHEIDSTRATEGIEËN

7.1. Solidariserende beleefdheidstrategieën

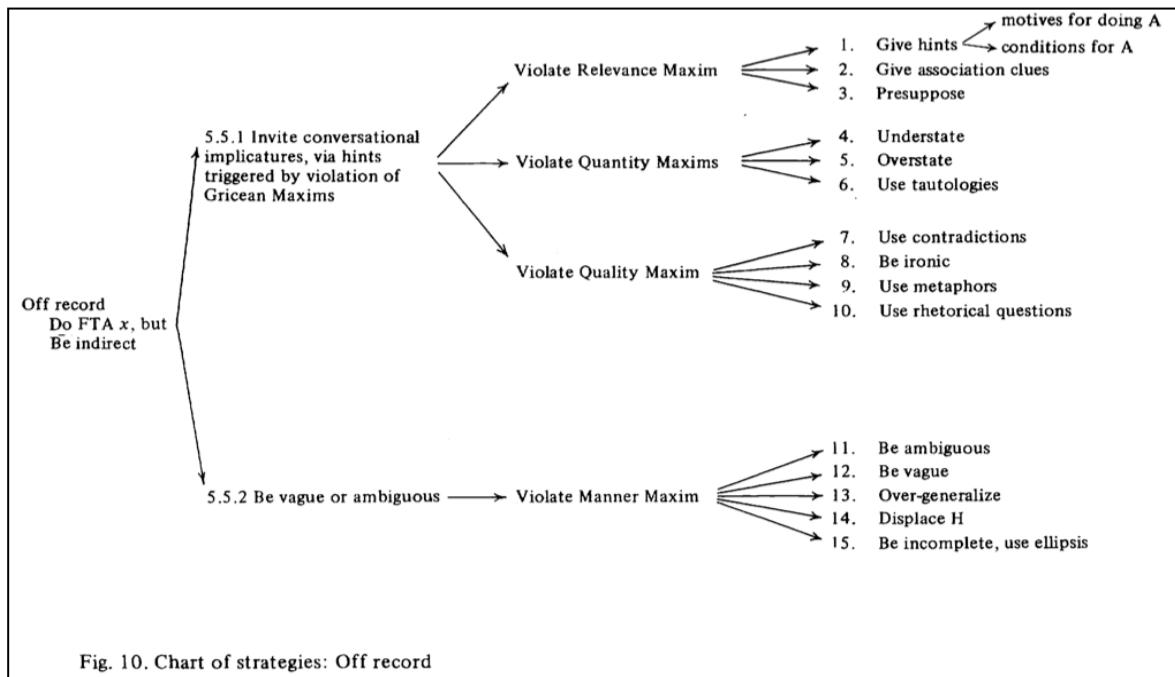
(Brown en Levinson 1978, 24)

7.2. Respectvolle beleefdheidstrategieën

(Brown en Levinson 1978, 25)

7.3. Indirecte beleefdheidsstrategieën

(Brown en Levinson 1978, 26)